

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS
Studier i utbildnings- och kultursociologi

5

Editores: Donald Broady, Mikael Börjesson, Peter Waara

Till Hugo & Ludvig

Sara Backman Prytz

Borgerlighetens döttrar och söner

Kvinnliga och manliga ideal bland
läroverksungdomar, ca. 1880–1930

Summary:

Daughters and Sons of the Bourgeoisie

Femininity and Masculinity – Ideals of Upper Secondary School Youth
1880–1930

UPPSALA
UNIVERSITET

Dissertation presented at Uppsala University to be publicly examined in Bertil Hamner-salen, Blåsenhus, von Kraemers allé 1, Uppsala, Friday, 24 October 2014 at 10:15 for the degree of Doctor of Philosophy. The examination will be conducted in Swedish. Faculty examiner: Fil. dr David Tjeder (Stockholms universitet).

Abstract

Backman Prytz, S. 2014. *Borgerlighetens döttrar och söner. Kvinnliga och manliga ideal bland läroverksungdomar, ca. 1880–1930. Studier i utbildnings- och kultursociologi* 5. 223 pp. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis. ISBN 978-91-554-9032-4.

This study examines how Swedish upper secondary school youth constructed femininity and masculinity in the period 1880–1930. The overall intention of the dissertation is to analyse the gender ideals that are found in texts written by girls and boys in a bourgeois school environment during a period characterised by transformative social changes in society.

The source material consists of school magazines and student essays authored by youth in upper secondary boys' schools, secondary girls' schools, and co-educational schools. The study analyses gender stereotypes from five different areas: youth, love life, body, parenting and working life.

Boys are prone to use gender stereotypes that emphasise the subordination of women vis-a-vis men. The boys' usage of stereotypes is thus prominent and is widely used in order to reinforce male dominance. They did not problematise or question their role in the society to any great extent.

Girls were, to a significantly greater extent than the boys, keen to problematise women's traditional role in society. This challenges the images of women as complicit in their own subordination. It seems that the girls have not only been aware of their subordination, but also have been more inclined to strive for their emancipation. The girls' gender stereotypes are diverse and tolerant, and display progressiveness towards the emancipation movement. The young people's ideal of moderation emerges as a recurring theme. Both the working class and the upper class are used as deterring examples of excess.

The changes in society during this period seems to have had little influence on the ideal gender stereotypes, but in terms of emancipation, appears have made the boys more reactionary than the girls. The daughters of the bourgeois pressed forward; the sons of the bourgeois glanced backward.

© Sara Backman Prytz 2014

Sara Backman Prytz, Institutionen för pedagogik, didaktik och utbildningsstudier (EDU) och Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi (SEC), Box 2136, SE-750 02 Uppsala.

ISBN 978-91-554-9032-4

urn:nbn:se:uu:diva-231898 (<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-231898>)

Printed in Sweden by Elanders Sverige AB, 2014

Distributor: Uppsala University Library, Box 510, SE-751 20 Uppsala, Sweden
www.uu.se, acta@ub.uu.se

Innehåll

FÖRORD	9
FÖRKORTNINGAR	11
KAPITEL 1 INLEDNING.....	13
Syfte och frågeställningar	15
Utgångspunkter och tidigare forskning.....	16
Borgerlighet.....	16
Könsideal.....	18
Skolmiljön	22
Könsstereotyper som analytiskt verktyg	27
Definition av stereotyper	28
Stereotyper och kön.....	30
Metod, material och urval	32
Elevtidningar	34
Studentskrivningar	35
KAPITEL 2 UNGDOMAR OCH UNGDOMSTIDEN.....	39
<i>Den lyckliga ungdomen</i>	41
<i>Den vemodiga ungdomen</i>	45
<i>Den nöjeslystna ungdomen</i>	48
<i>Den fosterlandstjänande ungdomen</i>	51
<i>Kamraten</i>	54
<i>Väninnan</i>	59
Slutsatser	63
KAPITEL 3 KÄRLEKSLIV OCH KÄRLEKSRELATIONER.....	65
<i>Den späda flickan</i>	68
<i>Den starke pojken</i>	71
<i>Den attraktiva flickan</i>	73
<i>Gentlemannen</i>	84
<i>Förförerskan</i>	87
<i>Erövrare eller Kvinnotjusare</i>	93
Slutsatser	98
KAPITEL 4 KROPP OCH AKTIVITET	101
<i>Kämpen</i>	104

<i>Den sunda Idrottsutövaren</i>	115
<i>Plugghästen och Sportfånen</i>	120
Den klene stackaren	126
Slutsatser	128
KAPITEL 5 FÖRÄLDRAR OCH FÖRÄLDRASKAP	131
<i>Den ideala föräldern</i>	134
<i>Modern som nationsbyggare</i>	139
<i>Den ömma modern</i>	141
<i>Den frånvarande föräldern</i>	145
<i>Drinkaren</i>	148
<i>Den misslyckade föräldern</i>	149
Slutsatser	152
KAPITEL 6 ARBETSLIV OCH YRKESKARRIÄR	155
<i>Arbetare och Arbeterskor</i>	157
<i>Yrkeskvinnan</i>	164
<i>Tjänstemannen/Ämbetsmannen</i>	174
<i>Lärare</i>	175
Slutsatser	179
KAPITEL 7 LÄROVERKSUNGDOMARNAS IDEAL	181
Kvinnoideal	182
Konstruerat av flickor	183
Konstruerat av pojkar	185
Mansideal	186
Konstruerat av pojkar	187
Konstruerat av flickor	189
De andra samhällsklasserna	190
Tidsandan och idealens stabilitet	191
Framåtsträvande flickor och bakåtsträvande pojkar	192
SUMMARY DAUGHTERS AND SONS OF THE BOURGEOISIE	195
Girls on women and femininity	197
Boys on women and femininity	199
Boys on men and masculinity	201
Girls on men and masculinity	202
The other social classes	203
The zeitgeist and the stability of the ideals	205
Progressive girls and retrograde boys	206
BILAGOR	209
Bilaga 1. Studentskrivningar	209
1883 – Ungdomen, livets vår	209
1897 – Rikedomens ansvar	209

1909- Betydelse af att äga ett hem	209
1912 Betydelsen av ett sunt idrottsliv	210
1913 – Bruket av alkohol ur hygienisk och social synpunkt	210
1915 – Om fysisk fostran	210
1925 – Ungdomens själuppföstran	211
1928 – Kvinnorörelsen i Sverige	211
REFERENSER	213
Otryckt material	213
Landsarkivet i Uppsala (ULA)	213
Stockholms stadsarkiv (SSA)	213
Uppsala stadsarkiv	214
Uppsala universitetsbibliotek (UUB)	214
Halmstad kommunarkiv	214
Tryckt material	214
Kungliga biblioteket	214
Uppsala universitetsbibliotek (UUB)	215
Litteratur	215

Förord

Min tid som doktorand har varit både rolig och omtumlande, och jag är tacksam att jag har fått dela den med så många snälla personer. Först och främst vill jag tacka min huvudhandledare Esbjörn Larsson som har varit det bästa stödet man kan tänka sig. Tack Esbjörn för alla goda råd, din noggrannhet när du läst mina texter, din förmåga att alltid se framåt och för att du bjuder på mandelkubb när det känns motigt. Ditt engagemang i mitt avhandlingsarbete har varit ovärderligt. Ett stort tack också till min biträdande handledare Donald Broady, som haft förmågan att se både detaljer och helhet när du läst mina texter. Tack, Donald! Dina kommentarer har varit mycket värdefulla!

På seminarier har jag fått mitt arbete kommenterat av Johannes Westberg, Karin Hassan Jansson och Marika Andræ – ni alla har verkligen hjälpt mig att föra avhandlingen framåt! Den sista skälvande tiden under min tid som doktorand har Anne Berg, Henrik Edgren och Johannes Westberg läst igenom mitt manus. Tack för den tid och det engagemang ni lagt ner! Utbildningshistoriska seminariet i Uppsala har också betytt mycket, med sin trevliga seminariekultur och intresserade deltagare. Korrekturläsning nu på slutet har jag fått värdefull hjälp med. Tack Peter Bernhardsson, Josefine Krih, Germund Larsson, Sofia Lindgren och Karin Sandberg för att ni hjälpt till! Ovärderlig hjälp med handskrifter ur mitt källmaterial har jag också fått av min svärmor Gunnilla Prytz och av min mamma Jeanette Backman. Tack för att ni tagit er tid och hjälpt mig!

Jag vill också passa på att tacka mina korridorsgrannar på Blåsenhus. Anne Berg, du har hjälpt mig på bästa tänkbara sätt, oavsett vad jag frågat dig om! Ditt engagemang har betytt väldigt mycket för mig, och jag är så tacksam för all tid du lagt ner! Tack! Ett stort tack också till Germund Larsson för prima arkivhjälp. Peter Bernhardsson vill jag särskilt tacka för trevligt skrivsällskap och till dig, Sofia Lindgren säger jag tack för din entusiasm! Även de dagar arbetet med avhandlingen känts mindre lockande har det alltid varit roligt att komma till Blåsenhus, och det är er förtjänst.

Jag vill också passa på att tacka några fler kollegor. Kicki Andersson, Stefan Bengtsson, Helena Breicha, Tobias Dalberg, Samuel Edquist, Håkan Forsberg, Stina Hallsén, Mia Hedefalk, Josefine Krih, Andreas Melldahl, Madeleine Michaëlsson, Stefan Rimm, Petter

Sandgren, Hassan Sharif, Ola Winberg och Andreas Åkerlund: tack för att ni bidragit till att göra min doktorandtid rolig och stimulerande! Ett särskilt varmt tack också till Emil Bertilsson, som antogs som doktorand samtidigt som jag. Det har varit roligt att få dela den här tiden med dig, Emil!

Slutligen ett tack till er som inte varit så värst inblandade i avhandlingen.¹ Tack till Charlotte Bernhardsson för vänskap och givande samtal, till Renée Sundbom för många trevliga luncher, till Eva och Lars Thessén för roliga familjemiddagar, och till Hanna Leife, Noura Nilback, Karin Sandberg och Anna Wåglund för att ni är mina närmaste vänner. Ett varmt tack också till mina svärföräldrar Gunilla och Jan Prytz för all hjälp, och till Lina och Viktor Prytz för fina stunder ihop.

Min familj vill jag tacka alldeles extra mycket. Tack mamma Jeanette och pappa Carl-Magnus för att ni alltid hjälper till och för allt ert stöd. Min syster Helena är min bästa vän. Jag är glad att du finns och att jag alltid kan ringa dig. Mitt allra varmaste och mest kärleksfulla tack går till Johan. Jag är så glad att vi har varandra!

Hugo och Ludvig. Den här boken tillägnar jag er. Ni är viktigare än allt annat, och jag är så tacksam att ni finns. Nu längtar jag tills nästa gång ni frågar ”skrev du klart den där boken idag då?”

För ja, nu är den faktiskt klar!

Uppsala, september 2014

Sara Backman Prytz

¹ Och ett bonustack till våra hundar. Dom har inte bidragit ett smack, men jag har faktiskt kommit på några av mina bästa idéer när jag varit ute på hundpromenad!

Förkortningar

LY – Lyceum för flickor, Stockholm

UA – Högre allmänna läroverket, Uppsala

UF – Uppsala flickskola, Uppsala

ÅH – Åhlinska flickskolan, Stockholm

♀ – tidning/skrivning från flickskola

♂ – tidning/skrivning från pojkläroverk

♀♂ – tidning från samskola/gemensam tidning för flick- och pojkskola

Inledning

Den här avhandlingen handlar om hur ungdomar i en borgerlig skolmiljö har skrivit om kvinnor och män, kvinnligt och manligt under tiden 1880–1930. Skolungdomars elevtidningar och studentuppsatser analyseras utifrån fem övergripande teman: ungdom, kärlek, kropp, föräldraskap och arbetsliv. Tidningarna och skrivningarna som undersöks har skrivits av både flickor och pojkar, i skilda skolformer. Det ger fördelen att jag kan jämföra flickors och pojkars beskrivningar av det egna och det motsatta könet. I avhandlingen kommer jag bland annat visa på hur flickor ger uttryck för en mer progressiv syn på kvinnors och mäns roller i samhället; hur pojkar upprätthåller mannens position som överordnad kvinnan samt hur ungdomar av båda könen ängsligt tar avstånd från olika typer av överdrifter.

Perioden var på många sätt omvälvande. Samhället i stort genomgick övergripande förändringar vilka kom att ge kvinnor och män nya förutsättningar i livet. Centralt för den förändrade samhällsutvecklingen under denna period var den ekonomiska tillväxten och de förändrade sociala relationer som följde i dess spår. Begreppet "den andra industriella revolutionen" har använts för att beskriva hur nya produktionsmetoder gav förutsättningar för en ökad massproduktion under årtiondena runt sekelskiftet 1900. Samtidigt koncentrerades ekonomiskt kapital till storföretagen.¹ För svensk del sammanföll denna utveckling med det egentliga industriella genombrottet, då landets industrisektor både hade en hög tillväxt och genomgick viktiga organisatoriska förändringar.²

Det industriella genombrottet förändrade det svenska samhället i grunden. Genom de sociala och politiska förändringarna växte arbetarrörelsen fram med krav på en demokratisering av landets styrelse-

¹ Denna utveckling beskrivs i till exempel Dillard, D. (1977), *Västeuropas och Förenata staternas ekonomiska historia*, ss. 306–309; Hobsbawm, E. J. (1989), *Imperiernas tidsålder*, s. 63 f.

² Magnusson, L. (2002), *Sveriges ekonomiska historia*, s. 301 f.

skick.³ Parallellt blev även nationalismen ett av de främsta medlen för att integrera befolkningen i den rådande samhällsordningen.⁴

Utöver framväxten av en tydlig arbetarklass förändrades också de ekonomiska förutsättningarna för de övre samhällsklasserna. Med storföretag och en växande statlig administrativ apparat skapades lukrativa arbeten för söner ur borgarklassen.⁵ Ett exempel på detta var ingenjören som runt sekelskiftet 1900 lyftes fram som en yrkeskategori som förkroppsligade denna utveckling.⁶

Under det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet förändrade kvinnoemancipationen förutsättningarna för såväl kvinnor som män i samhället. Kvinnor fick tillgång till utbildning och började träda in på arbetsmarknaden. År 1870 fick kvinnor möjlighet att avlägga studentexamen och därpå också rätt att studera vid landets universitet.⁷ Det dröjde dock till 1927 innan ett riksdagsbeslut öppnade de allmänna läroverken för flickorna.⁸ Utbildning utgjorde också ett av de första yrkesområdena dit kvinnor från samhällets övre skikt kunde söka sig och blev därigenom i mångt och mycket en väg för många kvinnor ut i offentligheten.⁹ Denna utveckling, som framför allt drevs på av kvinnorörelsen, ledde också till allmän och lika rösträtt för både män och kvinnor 1919.¹⁰

Vid sidan av de förändrade klass- och könsstrukturerna präglades perioden även av ett ökat intresse för ungdom och ungdomstid. Detta märktes i "upptäckten" av ungdomstiden som en biologiskt avgränsad tidsperiod i en människas liv.¹¹ Det var även under den här perioden som många ungdomsföreningar växte fram.¹²

Under 1800-talet ändrades även synen på kvinnligt och manligt i samhället och kvinnans roll som maka och mor blev allt tydligare i och med uppdelningen mellan privata och offentliga sfärer.¹³ 1800-talet blev en avgörande period för vår syn på kvinnligt och manligt. Som Thomas Laqueur hävdar var det då som tanken om skillnaden mellan kvinnor

³ Hirdman, Y. (1979), *Vi bygger landet*, ss. 11–43; Berling Åselius, E. (2005), *Rösträtt med förhinder*, ss. 201–203.

⁴ Edquist, S. (2001), *Nyktra svenskar*, ss. 15–18.

⁵ Therborn, G. (1989), *Borgarklass och byråkrati i Sverige*, ss. 42–47, 116–134.

⁶ Lövheim, D. (2006), *Att inteckna framtiden*, s. 34.

⁷ Markusson Winkvist, H. (2003), *Som isolerade öar*, s. 16.

⁸ Herrström, G. (1966), *1927 års skolreform*, ss. 249–250.

⁹ Se t.ex. Florin, C. (1987), *Kampen om katedern*, ss. 56–71; Englund, B. & Kåreland, L. (2008), *Rätten till ordet*, s. 108.

¹⁰ Rönnbäck, J. (2004), *Politikens genusgränser*, ss. 267–269.

¹¹ Exempel på detta finns i bland annat Hall, G. S. (1904), *Adolescence*.

¹² Norlin, B. (2010), *Bildning i skuggan av läroverket*, ss. 27–31.

¹³ Tosh, J. (1999), *A man's place*, ss. 78, 196; Sanders, V. (2009), *The tragi-comedy of Victorian fatherhood*; Johansen, S. (2001), *Family men*; Berglund, T. (2007), *Det goda faderskapet*, s. 173 ff.

och män utifrån ett biologiskt särartstänkande etablerades på allvar.¹⁴ Detta framkom bland annat i ökat intresse för människors behov av fysisk aktivitet och för kroppen mer generellt.¹⁵

Det är alltså mot bakgrund av dessa omfattande förändringar av såväl samhällets strukturer som människors relationer som jag tar mig an uppgiften att undersöka hur läroverksungdomar skrev om kvinnligt och manligt i studentskrivningar och elevtidningar och hur de förhöll sig till skolvärldens borgerliga ideal i slutet av 1800- och början av 1900-talet.

Syfte och frågeställningar

Avhandlingens övergripande syfte är att analysera flickors och pojkars borgerliga könsideal. Studien utgår från tidningar och skrivningar skapade inom en borgerlig skolmiljö. Fokus ligger på de beskrivningar som flickor och pojkar inom ramen för sina respektive skolformer skapade av manligt och kvinnligt.

Mot bakgrund av detta blir avhandlingens övergripande frågeställning: *Vilka könsstereotyper finns i läroverksungdomens texter runt sekelskiftet 1900?* Detta undersöker jag genom att analysera de kvinnor och män som ungdomarna skriver om i sina texter. Såväl positiva som negativa egenskaper i skildringarna lyfts fram i analysen – att analysera motidealen hjälper mig att definiera idealen. Med tanke på den genomgripande samhällsförändringen under perioden blir det också av intresse att närmare undersöka hur och i vilken utsträckning ungdomarnas stereotypa beskrivningar av det egna och det motsatta könet förändrades över tid. Klassperspektivet är också närvarande i mina analyser; förutom att knyta an till tidens borgerliga ideal undersöker jag även hur ungdomarna skildrat andra samhällsklasser.

Då tidigare forskning rörande manlig läroverksungdom hävdade att de borgerliga idealen inom läroverket hölls intakta över tid trots en förändring i fråga om social rekrytering,¹⁶ blir det av särskilt intresse att jämföra den manliga skolungdomens ideal med den kvinnligas. Eftersom kvinnlig skolungdom inte varit föremål för lika omfattande undersökningar som manlig hoppas jag kunna fördjupa och nansera bilden av de borgerliga idealen särskilt vid de högre flickskolorna. Vidare kan studien också sägas knyta an till mer generella frågor rörande maktför-

¹⁴ Laqueur spårar i och för sig denna utveckling tillbaka till 1700-talet, men visar också hur den kom att utvecklas i takt med samhället i övrigt under 1800-talet och början av 1900-talet. Laqueur, T. (1994), *Om könsens uppkomst*, s. 18 f. 24, 222 ff. .

¹⁵ Se t.ex. Larsson [Bondestam], M. (2002), *Den moraliska kroppen*, ss. 171–173; Ljunggren, J. (1999), *Kroppens bildning*, ss. 242–243, 251.

¹⁶ Se t.ex. Florin, C. & Johansson, U. (1993), *"Där de härliga lagrarna gro..."*; Wennerholm, S. (2005), *Framtidsskaparna*, s. 114.

hållandet mellan kvinnor och män och hur det upprätthålls. En sådan fråga är till exempel kvinnans del i sin egen underordning, vilken betonas av till exempel Yvonne Hirdman.¹⁷ Genom att studera såväl flickors som pojkars texter blir det här möjligt att undersöka hur ungdomar av båda könen förhöll sig till denna könshierarki.

Jag har valt att analysera stereotyperna utifrån fem olika områden: I. *Ungdom och ungdomstid* II. *Kärleksliv och kärleksrelationer* III. *Kropp och aktivitet* IV. *Föräldrar och föräldraskap* V. *Arbetsliv och yrkeskarriär*. För att identifiera ungdomars könsideal under perioden framstår dessa fem områden som särskilt relevanta att studera, då det inom samtliga skedde stora förändringar i fråga om kvinnors och mäns förutsättningar i samhället. Områdena motsvarar i stora drag avhandlingens empiriska kapitel, och presenteras närmare under rubriken "Metod, material och urval".

Utgångspunkter och tidigare forskning

Nedan följer en närmare diskussion rörande några av avhandlingens utgångspunkter: borgerlighet, könsideal samt skolmiljö. Syftet med detta är dels att positionera studien i relation till tidigare forskning om borgerlighet och könsideal, dels att tydliggöra de könskonflikter som periodens utbildningssystem rymde.

Borgerlighet

De elever som gick vid högre flickskolor och läroverk rekryterades under det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet till stor del från vad vi kan kalla borgarklassen. Det vill säga: deras fäder hade antingen akademikeryrken, var lägre tjänstemän eller räknades antingen till gruppen småborgerskap alternativt till gruppen kapitalägare. Christina Florin och Ulla Johansson har undersökt rekryteringen till pojkläroverk under perioden 1877–1914, och kan visa hur pojkar från borgerliga skikt var klart överrepresenterade, men också att rekryteringen kom att breddas under perioden.¹⁸

Någon motsvarande undersökning av rekryteringen till flickskolor från perioden finns inte. Gunhild Kyle har emellertid undersökt rekryteringen till flickskolor i Göteborg och Stockholm under 1800-talet och visar på liknande förhållanden vid flickskolorna som vid pojkarnas läroverk.¹⁹ Som komplement till detta har jag gjort ett stickprov

¹⁷ Hirdman, Y. (1988), "Genussystemet", s. 53; Hirdman, Y. (2003), *Genus*, ss. 75–76.

¹⁸ Florin, C. & Johansson, U. (1993), "Där de härliga lagarna gro...", ss. 204–208.

¹⁹ Kyle, G. (1972), *Svensk flickskola under 1800-talet*, ss. 50–77.

på rekryteringen till flickskolan Magdeburg i Uppsala 1909–1912, och denna undersökning bekräftar att flickorna främst kom från borgarklassen.²⁰ Ett liknande resultat presenteras också av Lisbeth Hurtig i hennes undersökning av elever vid flickskolan i Linköping.²¹

Som nämnts skedde det åtminstone för pojkläroverkens del en ökad rekrytering från lägre samhällsklasser under början av 1900-talet. Denna förändring var i och för sig inte så stor, men bidrog trots allt till att förändra elevsammansättningen något. Detta är emellertid inte avgörande för de studier som presenteras i föreliggande avhandling, då studien inte primärt handlar om elevernas sociala bakgrund utan om de ideal som präglade eleverna. Studien kan därmed sägas handla om borgerliga livs-ideal, normer och identitet, och inte om borgarklassen i sig.

Bland historiker som forskat om klass har en enighet funnits om att den borgerlighet som växte fram under 1800-talet var något mer vittomfattande än att bara vara synonym med borgarklassen. I Storbritannien benämns detta som "bourgeois" och i Tyskland som "Bürgerlichkeit"; i Sverige används ofta ordet borgerlighet.²² Henrik Meinander refererar till Jürgen Kocka²³ när han förklarar begreppet på följande sätt: "The heart of the new heterogenous "Bürgerlichkeit" was thus to be found in the cultural sphere, above all in common aesthetic values and family ideals".²⁴

Som framgått ovan är borgerlighet och borgarklass inte enbart att se som två sidor av samma mynt, då borgerliga ideal inte bara behöver omfattas av borgarklassen. Över tid kom dessa ideal även att spilla över på andra samhällskikt.²⁵ Läroverken och flickskolorna är ett utmärkt exempel på detta – även om den sociala sammansättningen vid läroverk och flickskolor kom att förändras under första hälften av 1900-talet, var de borgerliga idealen så starka att de även kom att prägla en socialt mer diversifierad elevkår.²⁶

²⁰ 40 % av flickorna (55 stycken i denna undersökning) hade fäder som enligt Sten Carlssons klassificering räknas till ämbetsmannaklassen. Tjänstemanna- och småföretagarklassen representerade tillsammans 27 % av de inskrivna flickornas fäder. Uppsala stadsarkiv, Högre elementarläroverket för flickor; Liggare över elever: Inskrivningsböcker samt kataloger.

²¹ Enligt Hurtig kom 98 % av eleverna vid flickskolan i Linköping år 1928 från borgerliga hem. Hurtig, L. (2006), "Hönan Laura", s. 173. Dessa siffror är emellertid något problematiska, då Hurtig varken redovisar hur många elever som ligger till grund för denna undersökning, eller hur hon valt att definiera "borgerliga hem". Detta till skillnad från ovan nämnda undersökningar, vilka alla redovisar den sociala klassificeringen utifrån fäders yrken.

²² Gay, P. (1984), *The bourgeois experience*; Florin, C. & Johansson, U. (1993), "Där de härliga lagrarna gro...", s. 73 f.

²³ Kocka, J. (1987), *Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert*.

²⁴ Meinander, H. (1994), *Towards a bourgeois manhood*, s. 16.

²⁵ För en närmare utveckling kring mekanismerna bakom detta, se ex. Williams, R. & Rydström, A. (1980), *Marx och kulturen*, ss. 90–99.

²⁶ Florin, C. & Johansson, U. (1993), "Där de härliga lagrarna gro...", s. 278 ff. .

Könsideal

Målet med min undersökning är att bidra till en mer fördjupad bild av hur man under det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet såg på kvinnor och män, kvinnligt och manligt. Fokus har i många studier legat på antingen kvinnors könsskapande *eller* mäns könsskapande processer.²⁷ Hur kvinnor konstruerade män eller hur män konstruerade kvinnor har i mångt och mycket varit åsidosatt – särskilt utifrån ett komparativt perspektiv. Det komparativa i denna avhandling blir alltså ett bidrag till forskningen om kvinnlig och manlig borgerlig ungdom vid tiden runt sekelskiftet 1900. Jag studerar flickors skapande av mannen och manligheten *och* deras skapande av kvinnan och kvinnligheten. Därtill studerar jag pojkars skapande av kvinnan och kvinnligheten *och* deras skapande av mannen och manligheten – samt vilka likheter och skillnader som finns i respektive konstruktioner. Utgångspunkten är att föreställningar om kvinna och man, kvinnlighet och manlighet inte endast skapas av det egna könet, utan i ständig dialog och i relation till det andra könet.²⁸

Borgerlighetens könsideal präglades bland annat av en stark manlighetskult. Hanna Enefalk sammanfattar det som att

De borgerliga kärnvärdena kan förenklat beskrivas som (för män): rationell livsföring, individuell prestation, självdisciplin, driftskontroll, handlingskraft och respekt för bildning – ett respektabilitetsideal som avgränsade borgerligheten från adel och underklass.²⁹

För kvinnor verkar de borgerliga värdena, så som de beskrivits i tidigare forskning, till stor del ha kretsat kring att befästa deras underordnade ställning i samhället, genom att betona kvinnans behagfullhet och lämplighet som mor och maka.³⁰ Den ideala borgerliga kvinnan skapades alltså till stor del utifrån hennes förhållande till män. Så kan alltså de kvinnliga och manliga idealen sammanfattas ur ett vidare perspektiv. Här nedan följer en redogörelse för hur tidigare forskning uppehållit sig vid framför allt ungdomstidens borgerliga ideal.

Gunlög Kolbe har i sin avhandling *Om konsten att konstruera en kvinna* visat på hur 1800-talets rådgivningslitteratur bidrog till att skapa bilden av den ideala kvinnan.³¹ Kolbe utgår från vad hon kallar en komplementär könsrollsideologi, vilken hon menar kännetecknar ti-

²⁷ Några undantag från detta är till exempel Engman, M. (1990), "Finlands tärnor"; Andræ, M. (2001), *Rött eller grönt?*; Jansson, K. H. (2002), *Kvinnofrid*; Fjelkestam, K., Hill, H. & Tjeder, D. (2013), *Kvinnorna gör mannen*.

²⁸ Se till exempel Zook, M. S. (2002), "Integrating Men's History into Women's History".

²⁹ Enefalk, H. (2008), *En patriotisk drömvärld*, s. 14.

³⁰ Lundbergh, B. (1986), *Kom ihåg att du är underlägsen!*, passim.

³¹ Kolbe, G. (2001), *Om konsten att konstruera en kvinna*.

den. Det var under 1800-talet en ny typ av tankestruktur att dela in egenskaper och beteenden binärt utifrån de två könen. Kvinnligt och manligt skildes åt, och med detta kom ett behov av att etikettera könnens egenskaper och utifrån detta konstruera kvinno- och mansideal.³² I sin undersökning visar Kolbe på hur kvinnans roll är att vara maka, mor, uppfostrarinna och husförestånderska.³³ Kolbe lyfter särskilt fram hur den ideala unga kvinnan i rådgivningslitteraturen beskrivs som god, men ovetande och känslostyrd. Hon är i behov av en man som uppfostrar henne. Ett återkommande tema är att kvinnan underkastar sig mannen.³⁴

I Blanka Henrikssons avhandling *Var trogen i allt* från 2007 om flickors poesialbum från 1800- och 1900-talet knyter författaren an till borgerliga könsideal.³⁵ Henriksson visar hur den ideala flickan framför allt skulle ha ett gott lynne. 1800-talets idealflicka skulle vara mild och behaglig, medan hon under 1900-talet skulle vara glad, flitig och lydig. Gemensamt över tid är dock hennes nöjdhet.³⁶ Henriksson visar också hur vänskapen mellan flickor betonas mer och är ett tydligare ideal än den romantiska heterosexuella kärleken.³⁷ Även Christie Anne Farnham har uppehållit sig vid vänskapen mellan flickor och dess starka inflytande. Farnham menar att i en homosocial miljö, flickinternatet, tog sig vänskapen uttryck i stark kärlek mellan flickorna. Farnham betonar också möjligheten att flickornas vänskap tog sig sexuella uttryck.³⁸

1920-talets flickor är det specifika föremålet för Birgitte Sølands bok *Becoming modern*.³⁹ I denna visar hon på hur perioden markerade ett avståndstagande från tidigare generationers ideal. De flickor som Søland undersökt fick möjligheten att vara mycket mer självständiga i fråga om livsval, ekonomi och relationer än tidigare årtiondens flickor. 1920-talets ideal för flickor var avsevärt mer tillåtande, och detta präglade de flickor som växte upp då.⁴⁰

Även Carol Dyhouse uppehåller sig vid de nya förutsättningarna för flickor som det moderniserade samhället bar med sig, men hon drar linjerna längre tillbaka och kan visa på hur flickor redan under det sena 1800-talet hade en delvis progressiv syn på frågor som rörde emancipation och samhälle.⁴¹ Om Søland lyfte fram 1920-talet som en till största

³² Kolbe, G. (2001), *Om konsten att konstruera en kvinna*, ss. 19–20.

³³ Kolbe, G. (2001), *Om konsten att konstruera en kvinna*, s. 138.

³⁴ Kolbe, G. (2001), *Om konsten att konstruera en kvinna*, ss. 125–128.

³⁵ Henriksson, B. (2007), *Var trogen i allt*, ss. 68, 108, 145.

³⁶ Henriksson, B. (2007), *Var trogen i allt*, s. 144.

³⁷ Henriksson, B. (2007), *Var trogen i allt*, ss. 137–139.

³⁸ Farnham, C. (1994), *The education of the southern belle*, ss. 155–167.

³⁹ Søland, B. (2000), *Becoming modern*.

⁴⁰ Søland, B. (2000), *Becoming modern*, ss. 170–176.

⁴¹ Dyhouse, C. (2013), *Girl trouble*, ss. 42–69.

del positiv period för flickor kan emellertid Dyhouse också visa hur efterkrigstiden förde med sig negativa följder för unga kvinnor, i form av en slags backlash. Hon menar att tiden efter första världskriget präglades av en ökad oro för kvinnors och flickors sexualitet.⁴² Utöver detta betonar Dyhouse även betydelsen av flickors utbildning, och hur den över tid har ändrats för att anpassa sig till ett mer emanciperat samhälle.⁴³

Flickskolan verkar i många avseenden ha varit en fristad från de mest patriarkala kvinnoidealerna. Så har till exempel Gunhild Kyle betonat betydelsen av att flickskolans elever hade utbildade självständiga yrkeskvinnor som lärarinnor. Inte sällan var flickskolelärarinnorna engagerade i kvinnorörelsen. Deras betydelse som förebilder för unga kvinnor skall antagligen inte underskattas.⁴⁴ Florin och Johansson har också betonat flickskolans särställning som utbildningsform och menar att flickskolan var ett ställe där flickorna skolades in i ett visst klassbundet levnadssätt, och att de ideal som odlades där var ett resultat av synen på den borgerliga flickans kommande livsuppgifter.⁴⁵

I Florin och Johanssons bok *"Där de härliga lagrarna gro..."* sammankopplas även läroverkets manlighetsfostran med skolpojkarernas kommande livsuppgifter.⁴⁶ Pojkarna tränades för sina kommande roller som ämbetsmän och makthavare.⁴⁷ Läroverket stod även för inskolningen i ett manligt aggressivt beteende, menar Florin och Johansson.⁴⁸ Pojkarna fostrades till att bli starka, modiga och handlingskraftiga – allt detta för att förstärka den manliga maktens legitimitet.⁴⁹ Utöver detta uppmuntrades pojkarna att ifrågasätta auktoriteter, att debattera, styra och ställa.⁵⁰

Även Björn Norlin har uppehållit sig vid de manliga idealen och hur de reproducerades i en läroverksmiljö. Norlin menar att eleverna själva bidrog till att konstruera ett särskilt "gymnasistideal", och att detta ideal var starkt förknippat med ungdomstiden.⁵¹ Tvärtom vad till exempel Maria Sundkvist hävdade i sin bok *Klassens klasser* var detta gymnasistidealet inte någon direkt avspeglning av den borgerliga vuxenvärlden, utan ett eget fristående ungdomsideal.⁵² De ideal som gymna-

⁴² Dyhouse, C. (2013), *Girl trouble*, s. 71.

⁴³ Dyhouse, C. (2013), *Girl trouble*, ss. 46–50.

⁴⁴ Kyle, G. (1987), *Handbok i svensk kvinnohistoria*, ss. 127–128.

⁴⁵ Johansson, U. & Florin, C. (1996), "Tre kulturer - tre historier", s. 39.

⁴⁶ Florin, C. & Johansson, U. (1993), *"Där de härliga lagrarna gro..."*

⁴⁷ Florin, C. & Johansson, U. (1993), *"Där de härliga lagrarna gro..."*, ss. 54–55.

⁴⁸ Florin, C. & Johansson, U. (1993), *"Där de härliga lagrarna gro..."*, s. 49.

⁴⁹ Florin, C. & Johansson, U. (1993), *"Där de härliga lagrarna gro..."*, ss. 53–54.

⁵⁰ Florin, C. & Johansson, U. (1993), *"Där de härliga lagrarna gro..."*, ss. 46, 55.

⁵¹ Norlin, B. (2010), *Bildning i skuggan av läroverket*.

⁵² Sundkvist, M. (2006), *Klassens klasser*, s. 153.

sisterna hyllade var enligt Norlin karaktärsfasthet, ledaregenskaper och att vara en god kamrat.⁵³

Dessa ideal kan kopplas till de förväntningar som fanns på pojkars kommande livsuppgifter – de borgerliga unga männen förväntades träda in i arbetslivet. Därav präglades mycket av deras världsbild av ett ämbetsmannaideal. Pojkarna fostrades in i en framtida roll som makt-havare, vilket alltså även poängterats av Florin och Johansson. Norlin kan emellertid även nyansera detta ämbetsmannaideal då han belyser hur pojkarna även ger uttryck för ett mer vardagsnära ungdomsideal, vilket snarare kretsade kring att leva för stunden och ett omtumlande känsloliv.⁵⁴ Norlin visar även hur gymnasiepojkarna återkommande idealiserar det motsatta könet. Kvinnan skildrades som föremål för pojkarnas romantiska känslor eller som kärleksfulla mödrar. I beskrivningar av flickor och kvinnor är spännvidden i emellertid stor – Norlin har svårt att identifiera ett konsekvent kvinnoideal, då kvinnorna både häcklas och hyllas av gymnasisterna.⁵⁵

1800-talets borgerliga manlighetsideal har också analyserats av David Tjeder i *The power of character*.⁵⁶ I avhandlingen undersöks bland annat 1800-talets rådgivningslitteratur riktad till män, och Tjeder visar på hur författarna till denna typ av litteratur ofta riktade sig till just de unga männen.⁵⁷ Manlighetsblivandet stod i fokus – ungdomen skulle formas till att bli den ideala mannen. Att utveckla en god, ideal, karaktär var enligt Tjeder under denna period synonymt med att fostras in i sin roll som överordnad i samhället. Både som överordnad andra sociala grupper, och överordnad kvinnan. Att bli man var att fostras till att dominera i en patriarkal hierarki.⁵⁸

Ytterligare ett manligt ideal som betonats av tidigare forskning är det kroppsliga. Borgerlighetens man skulle vara stark, vältränad och gärna bildskön. Detta lyfts fram av bland annat Jens Ljunggren som i sin avhandling *Kroppens bildning* redogör för hur Linggymnastiken under 1800-talet och det tidiga 1900-talet bidrog till att konstruera ett sundhetsideal.⁵⁹ Sundheten var nära sammanlänkad med vissa eftersträvarsvärda karaktärsdrag – mannen skulle vara disciplinerad, behärskad och sedlig. Även kamratskap betonades. Linggymnastiken var enligt Ljunggren en del i manlighetsblivandet – den bidrog till att göra pojkar till ideala män.⁶⁰

⁵³ Norlin, B. (2010), *Bildning i skuggan av läroverket*, s. 125.

⁵⁴ Norlin, B. (2010), *Bildning i skuggan av läroverket*, ss. 160–161.

⁵⁵ Norlin, B. (2010), *Bildning i skuggan av läroverket*, ss. 151–154.

⁵⁶ Tjeder, D. (2003), *The power of character*.

⁵⁷ Tjeder, D. (2003), *The power of character*, s. 44.

⁵⁸ Tjeder, D. (2003), *The power of character*, s. 62.

⁵⁹ Ljunggren, J. (1999), *Kroppens bildning*.

⁶⁰ Ljunggren, J. (1999), *Kroppens bildning*, ss. 163–185.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att borgerlighetens kvinnliga och manliga ideal styrkte synen på kvinnors och mäns livsuppgifter. Unga flickor och pojkar fostrades in i en given plats i samhällsordningen, där män var överordnade kvinnor. I takt med kvinnans emancipation breddades de kvinnliga idealen och blev mer tillåtande och anpassade till hennes nya roll i samhället, medan de manliga idealen fortsatte förhålla sig till vad som etablerats under 1800-talet.

Skolmiljön

Under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet gjordes stora åtskillnader i fråga om flickors respektive pojkars behov av utbildning och bildning inom samhällets övre skikt. Pojkar läste i allmänhet vid Högre läroverk och fram till slutet av 1920-talet var det i första hand olika slags flickskolor som stod öppna för flickor från bättre familjer. I landet fanns också ett fåtal progressiva samskolor.⁶¹

I och med att denna avhandling bygger på material från en rad olika skolformer använder jag för enkelhetens skull begreppen pojkläroverk, flickläroverk samt samskolor för att beskriva skolor där eleverna bestod av pojkar, flickor samt pojkar och flickor. Dessa begrepp skall dock inte förväxlas med de formella benämningarna på olika skolformer vilka presenteras nedan, utan är ett slags förenkling i syfte att sätta ljuset på de genusrelationer som står i fokus i avhandlingen.

Vad gäller de olika skolformernas framväxt kan nämnas att pojkarnas skolor hade en lång tradition som gick tillbaka till 1200-talets domskolor.⁶² Under 1800-talet förändrades emellertid de trivialskolor och gymnasier som i första hand syftade till att utbilda blivande präster till ett nytt slags läroverk anpassat till borgerskapets bildningsbehov. En viktig anhalt i denna process var 1878 års skollag som gav dessa skolor benämningen Högre allmänna läroverk.⁶³

Flickskolorna hade börjat växa fram på en privat undervisningsmarknad under det sena 1700-talet.⁶⁴ Det skulle dock dröja till en bit in på 1800-talet innan dessa skolor ökade i antal. Orsaken bakom denna utveckling var dels rent praktiska förutsättningar – ett allmänt överskott på kvinnor i kombination med låg giftermålsfrekvens, dels nya ideologiska strömningar vilka förespråkade kvinnors rätt till en med män mer

⁶¹ Nordström, M. (1987), *Pojkskola, flickskola, samskola*; Backman Prytz (2011), "Utbildning och genus".

⁶² För en närmare utveckling kring processen bakom detta, se Rimm, S. (2011), *Väldighet och mannafostran*, ss. 68–80 samt där anförd litteratur.

⁶³ Se ex. Larsson, E. (2009), "Från lärd skola till läroverk: Läroverksutbildningens utveckling i Sverige från rikets delning till 1878 års skollag.", ss. 18–44.

⁶⁴ Mer om de högre samhällsklassernas utbildning för flickor under det sena 1700-talet finns i Parland-von Essen, J. (2005), *Behagets betydelser*.

jämställd utbildning. Ser man till antalet skolor dröjde det till mitten av 1800-talet innan expansionen tog verklig fart. En viktig förändring i detta sammanhang är även att kvinnor fick rätt att avlägga studentexamen år 1870, och de första flickskolor som fick dimissionsrätt⁶⁵ var Wallinska (1874) och Stockholms Lyceum för flickor (1882). Trots denna förändring utgjorde antalet kvinnliga studenter länge endast en bråkdel av samtliga studenter och det var först en bit in på 1900-talet som flickor i någon större utsträckning började avlägga studentexamen.⁶⁶

En möjlig förklaring till oviljan att ge flickor tillträde till samma utbildning som pojkarna är av allt att döma samtidens uppfattning om flickors och pojkars skilda förutsättningar att tillgodogöra sig utbildning. Att flickors och pojkars begåvning skilde sig åt var ett argument som frekvent fördes fram i debatten om flickors rätt till utbildning. I 1866 års flickskolekommitté lyftes ett antal aspekter på frågan om kvinnlig respektive manlig begåvning fram; exempelvis poängterades att kvinnor var bättre på att förstå det enskilda och konkreta, medan mannen å sin sida hade lättare att förstå det abstrakta och det "allmänna i tingen". Vidare presenterade kommittén ytterligare åsikter om kvinnans begåvning: "Hon kunde hysa medlidande, var beredd till hjälp och uppoftning, men var mindre konsekvent än mannen och kunde t o m begå lagöverträdelse om känslan och medlidandet fick styra hennes handlande". I kommitténs ögon var kvinnans begåvning sålunda av mer emotionell art, hennes främsta förtjänster bestod av ett empatiskt handlande.⁶⁷ Liknande åsikter framfördes i många senare debatter där samundervisningen debatterades.

I flickskolorna respektive pojkläroverken fanns även en tydlig inriktning gentemot vad som ansågs vara de olika könens skilda livsuppgifter. Flickans kommande uppgift var som hushållerska och mor, och pojkens var som teoretiskt skolad samhällsmedborgare vilket också präglade undervisningen i de olika skolformerna.⁶⁸ I takt med att kvinnan blev alltmera emanciperad i det svenska samhället förändrades även flickskolornas förutsättningar och i vissa avseenden kan man även se flickskolorna som företrädare för en mer progressiv kvinnosyn. Flickskolorna var en starkt feminiserad miljö – grundarna liksom föreståndarinnorna var ofta kvinnor, likaså de undervisande lärarna. Då flickskolorna dessutom var privata och kunde utvecklas utan någon mer betydande inblandning från statens sida fanns här möjligheter till att odla en särskild undervisningskultur. Lärarinnorna var många gånger föregångare i fråga om utbildning, majoriteten av

⁶⁵ Dimissionsrätt innebär rätt att examinera för studentexamen.

⁶⁶ Backman Prytz (2011), "Utbildning och genus", s. 320.

⁶⁷ Debatten finns redovisad i Nordström, M. (1987), *Pojkskola, flickskola, samskola*, ss. 31–34; Kyle, G. (1972), *Svensk flickskola under 1800-talet*, s. 82.

⁶⁸ Florin, C. & Johansson, U. (1993), "Där de härliga lagrarna gro...", s. 124.

elevernas föräldrar tillhörde en bildad klass som uppenbarligen ansåg kvinnlig utbildning vara viktigt, och i undervisningen använde man sig i viss utsträckning av andra metoder än de traditionella sådana från gossläroverken.⁶⁹

Ett för flickors utbildning viktigt beslut var införandet av statliga subventioner till enskilda flickskolor år 1874. Detta innebar dock inte att flickskolorna blev helt statligt finansierade, utan man var fortsatt beroende av terminsavgifter. Som symbolhandling var beslutet emellertid desto viktigare, då staten därigenom erkände flickskolorna som samhällsnyttiga institutioner. Ytterligare ett steg mot en för flickor mer jämställd utbildning togs år 1905, då man i och med den nya läroverksreformen gav flickor tillträde till vissa lägre pojkläroverk. Nästa steg togs först med läroverksreformen år 1927, vilken gav flickor full rätt att studera vid statliga läroverk.⁷⁰

Läroverksreformen år 1927 hade föregåtts av livliga offentliga debatter där bland annat samundervisningen stod i fokus. En av de frågor som ofta återkom i denna debatt var den om hur sedligheten i skolan och relationerna mellan flickor och pojkar skulle påverkas av samundervisning. Tvärtemot vad man kan föreställa sig användes sedlighetsargumentet inte i särskilt stor utsträckning när det gällde att argumentera mot samundervisningen. Tvärtom framhöll debattörer istället de fördelar som skulle kunna vinnas i fråga om relationen man–kvinna om samundervisningen blev ett faktum. Så menade exempelvis ryttmästare Richert von Koch vid ett skolmöte 1876 att samuppfostran skulle föra med sig uteslutande positiva följder. Han hävdade att genom att pojkar och flickor på ett tidigt stadium lärde känna varandra motverkades ”romantiska griller”, och att ”en tidig ömsesidig bekantskap förberedde lyckligare äktenskap”.⁷¹ Även August Strindberg var av samma uppfattning när han 1884 gav sig in i debatten med sitt förord till *Giftas*:

Skolorna skola vara gemensamma för gossar och flickor, så att de båda könen tidigt lära känna hvarandra, och icke som nu, att gossarne gå och inbilla sig att flickorna äro englar, och flickorna tro att gossarne äro riddare. Härigenom undvikas äfven alla dessa fantasiens och brådmogenhetens stumma synder, hvilka hafva sin grund i isolering.⁷²

Samundervisningen kunde alltså, som i detta fall, användas som ett argument för sedlighet.

⁶⁹ Kyle, G. (1972), *Svensk flickskola under 1800-talet*, ss. 150–172.

⁷⁰ Nordström, M. (1987), *Pojkskola, flickskola, samskola*.

⁷¹ Redogörelse för skolmötet i Stockholm 1876, (1876), s. 31.

⁷² Strindberg, A. (1982), *Giftas*. 1-2, s. 24.

Ett av de mer konkreta problem som ofta lyftes fram i debatten om samundervisningen var frågan om flickornas fysiska förutsättningar för undervisning. Den allmänna uppfattningen var att flickornas adolescens påverkade deras fysiska hälsa i så hög grad att deras intellekt försvagades, och flickors bristande fysiska hälsa användes sålunda som ett argument mot en med pojkarna likvärdig utbildning. Det fanns även riklig forskning på ämnet, både nationell och internationell, som stödde tesen och underströk att skolflickor ofta hade en svagare hälsa – allt för ansträngande intellektuellt arbete var dåligt för unga kvinnors hälsa. Denna tes återkom sedan konsekvent i samundervisningsdebatterna, bland annat i de diskussioner som fördes av 1885/1886 års flickskolekommitté. I denna debatt stödde man sig till stor del på Axel Keys omfattande undersökning av hälsotillståndet hos över 3 000 flickskoleelever. Key menade i denna att många av flickorna var sjukliga.⁷³ Denna hälsoaspekt användes alltså som ett argument mot att flickor skulle få samma undervisning som pojkar – att de skulle tillträdas plats på läroverk och gå i samma klass som pojkar sågs av många som direkt olämpligt.

År 1905, i samband med att de högre allmänna läroverken delades upp i realskola och gymnasium, tilläts flickor att avlägga realexamen. I och med detta kunde de nu också få tillträde till en del realskolor – företrädesvis i städer där dessa hade svårt att rekrytera pojkar som elever. Först år 1927 fattades sedan beslut om att flickor skulle ha rätt att få tillträde även till statliga högre läroverk. I praktiken dröjde det dock innan flickor fick denna möjlighet – på vissa mer traditionstygda skolor fanns ett stort motstånd till att låta flickor bli elever. Ett exempel är Katedralskolan i Uppsala, vilken beviljade tillträde för flickor först från och med höstterminen 1931. Frågan hade dock diskuterats i kollegiet redan 1928, men man ansåg att skolan inte hade plats för den förväntade anstormningen av kvinnliga elever, utan att det var bättre att avvakta tills staden inrättat ett statligt flickläroverk och låta flickorna studera vid detta istället.⁷⁴

De flickor som sedermera inträdde i de högre allmänna läroverken fostrades i en av manlighet präglad värld. I läroverken hade generationer av pojkar rättats in i en borgerlig manlighetsfostran.⁷⁵ De flickor som fick tillträde till läroverken hade vanligen en bakgrund som elever i flickskolorna, vilka hade präglats av en i vissa avseenden progressiv kvinnlig kultur. I och med att flickorna lämnade flickskolorna lämnade de även denna kvinnliga utbildningsmiljö och inkorporerades i en

⁷³ Nordström, M. (1987), *Pojkskola, flickskola, samskola*, ss. 45–48.

⁷⁴ Samuelsson, S. (1952), *Högre allmänna läroverket i Uppsala*, ss. 535–542.

⁷⁵ Florin, C. & Johansson, U. (1993), *"Där de härliga lagrarna gro..."*; Norlin, B. (2010), *Bildning i skuggan av läroverket*.

manlig sådan – i en skola där såväl lärarkollegium som manliga klasskamrater många gånger förhållit sig skeptiska och i vissa fall till och med helt motsatt sig flickornas inträde i de av borgerlig manlighet präglade skolinstitutionerna. Detta kunde ta sig uttryck i att de manliga eleverna objektifierade de kvinnliga, med hånfulla skämt och ett allmänt avståndstagande från kvinnor som valde att inträda på en traditionell manlig arena.⁷⁶

⁷⁶ Wennerholm, S. (2005), *Framtidsskaparna*, ss. 172–178.

Könsstereotyper som analytiskt verktyg

UPPSALJENSISKAN.

Bild 1. Brage, (1910, nr 2), ♂

I bilden ovan ser vi tre kvinnotyper – en studentska, en fackskolit, och en uppvaktad dam på konditori.⁷⁷ Såväl kropp och kläder som aktiviteterna de ägnar sig åt skiljer dem åt. Studentskan är korthårig, klädd i byxor och röker cigarr; fackskoliten är bastant och förklädesklädd där hon står vid spisen och den hattbeklädda kondisdamen är

⁷⁷ En fackskolit var en lärarinneelev vid fackskolan för huslig ekonomi i Uppsala

uppslukad av sitt manliga sällskap. Bilden är från 1910 och finns med i en skoltidning från föreningen Brage vid Katedralskolan i Uppsala. År 1910 var det bara tonåriga pojkar som studerade vid Katedralskolan, så bilden är alltså tecknad av pojkar och hade andra pojkar som tänkt publik. Bilden är intressant eftersom den visar vad många skulle kalla stereotypa bilder av kvinnor. I denna avhandling studerar jag stereotyper av liknande slag – både i skrift och bild – och nedan beskriver jag de teoretiska utgångspunkter jag använder mig av som verktyg för att analysera ungdomarnas texter och bilder.

En övergripande utgångspunkt är att kategorierna kvinna respektive man – och vad man tillskriver dessa för egenskaper – är komplexa och dynamiska. Vad som ansetts vara kvinnligt respektive manligt har varierat över tid och mellan olika samhällen och samhällsskikt. Könsskillnader är något som skapats och skapas. Det jag vill fånga i min studie är läroverksungdomars könskonstruktioner, och då utgår jag från tanken att ungdomarna när de i studentskrivningar och elevtidningar skriver om kvinnor och män deltar i en process där könsskillnader skapas. Synen på kön som någonting som konstrueras ansluter till Judith Butlers syn på det performativa könet. Butler menar att kön måste förstås som något dynamiskt. Istället för att tillskriva de olika könen skilda men kategoriska egenskaper skall olikheterna mellan kön förstås som en effekt av handlingar, vilka tagit sig skilda uttryck beroende på tid och kultur.⁷⁸

Definition av stereotyper

I den här avhandlingen utgår jag från stereotypen som analytiskt verktyg för att visa hur ungdomarnas könsskapande tog sig uttryck under perioden 1880–1930.

Jag har valt en bred förståelse av stereotyper, med utgångspunkten att stereotyperna kan vara både positiva och negativa. Hur, när och varför stereotyper uppstår är en komplex fråga som sträcker sig över vitt skilda forskningsdiscipliner – från utvecklingspsykologi till filosofi. Gemensamt för den forskning som rör stereotypers ursprung är dock utgångspunkten att skapandet av stereotyper är någonting allmänmänskligt.⁷⁹

Min förståelse för begreppet ”stereotyp” utgår till stor del från sociologen Stuart Hall och hans teorier kring stereotyper. Hall menar att stereotyper reducerar en grupp människor och skapar en förenklad bild av dem:

⁷⁸ Butler, J. (2006), *Gender trouble*, s. 25.

⁷⁹ Ett längre resonemang finns i Gilman, S. L. (1982), *Seeing the insane*.

Stereotypes get hold of a few 'simple, vivid, memorable, easily grasped and widely recognized' characteristics about a person, reduce everything about the person to those traits, exaggerate and simplify them, and fix them without change or development to eternity.⁸⁰

Vidare menar Hall att stereotyper också leder till uppdelningar i binära motsatser: normalt och onormalt, vi och dem. En stereotyp kan också i sig själv visa på en binär struktur, och som exempel på detta anför han fram komplexiteten i den stereotypa svarte mannen, som å ena sidan kan framställas som infantiliserad och å andra sidan som översexualiserad.⁸¹ Hall lyfter därtill fram aspekten att stereotyperna i sig är exkluderande. Eventuella drag som inte passar in i den givna mallen som en viss stereotyp medför utesluts. Därmed är en stereotyp enligt Hall alltså tämligen fixerad.⁸²

En något annorlunda utgångspunkt tas av historikern Sander L Gilman som till sin definition av stereotyper även inkluderar glorifierande sådana. Skapandet av stereotyper kan då även fungera som ett sätt att särskilja och distansera sig från andra grupper av människor.⁸³

För att nyansera bilden av stereotyper som något som enbart förekommer i skildrandet av "de andra" får vi vända oss till sociologen Tessa Perkins, som har ett mer vidgat resonemang kring aspekter av stereotypisering.⁸⁴ Perkins vänder sig emot tidigare invanda uppfattningar om stereotyper och menar att stereotyper inte behöver vara fullt så smala som många menar. Hennes syn på stereotyper kan sammanfattas i denna lista.

1. Stereotyper kan vara positiva.
2. Stereotyper behöver inte riktas mot minoriteter eller grupper som är förtryckta i samhället.
3. Stereotyper kan skildra den egna gruppen.
4. Stereotyper behöver inte vara falska.
5. Stereotyper kan vara föränderliga över tid.

Detta sätt att se på stereotyper gör dem måhända mer svårfångade, men bidrar ändå till en vidare definition av begreppet. I min egen analys ansluter jag mig delvis till Perkins syn på stereotyper, men kompletterar med Halls perspektiv. Jag menar att stereotyper inte behöver vara pejorativa; de kan ändå synliggöra maktförhållanden mellan exempelvis kvinnor och män och mellan olika sociala grupper.

⁸⁰ Hall, S. (1997), *Representation*, s. 258.

⁸¹ Hall, S. (1997), *Representation*, s. 263.

⁸² Hall, S. (1997), *Representation*, s. 257.

⁸³ Gilman, S. L. (1985), *Difference and pathology*.

⁸⁴ Perkins, T. (1979), "Rethinking Stereotypes".

Vad gäller stereotypbegreppets användbarhet i analyser av historiska källmaterial finns det flera exempel på detta. Förutom tidigare nämnde Hall kan även Ainur Elmgrens avhandling *Den allrakäraste fienden* anföras.⁸⁵ Elmgren lyfter särskilt fram det förtjänstfulla i att göra en historisk analys av stereotyper, då hon menar att man som historiker kan "bidra med en analys av den historiska kontext som stereotyper reproduceras i".⁸⁶ Jag ansluter mig till Elmgrens poäng och hoppas att jag med föreliggande avhandling kunna visa på just detta. Medievetaren Charles Ramírez Berg menar också att repetition av stereotyper tenderar att normalisera dem, och detta antagande motiverar en analys av stereotyper i ett historiskt källmaterial.⁸⁷ Även i mitt material är det av intresse att söka efter hur stereotyper upprepas och därigenom blir till en del av ungdomarnas uppfattningar om manligt och kvinnligt samt om olika grupper i samhället.

Ett grundantagande i min definition av stereotyp är att den måste vara antingen pejorativ eller idealiserande för att kunna klassas som en stereotyp. I exemplet med illustrationen av de olika kvinnorna ovan är studentskan den som är tydligast pejorativt skildrad, med sina androgyna drag och cigarren i munnen. Konditoriflickan är istället tecknad på ett romantiskt sätt. Om dessa två bilder av olika kvinnotyper sätts in i ett större sammanhang och jämförs med andra kvinnotyper från samma period kan vi se återkommande mönster och etiketteringar av å ena sidan den emanciperade och å andra sidan den åtråvärda kvinnan som bekräftar att det är stereotyper. Att det finns återkommande mönster i skildringarna av olika grupper är alltså också något som definierar stereotypen.

Stereotyper och kön

Lejonparten av tidigare forskning kring könsstereotyper har fokuserat på antingen män eller kvinnor. Ett exempel på detta är George L Mosse och hans inflytelserika forskning om den manliga stereotypen.⁸⁸ Mosse menar att konstruktionen av den moderna manligheten är nära sammanlänkad med borgerlighetens framväxt – under det sena 1700-talet definierades en manlig stereotyp som under 1800-talet sedan cementerades och som vi än idag känner igen.⁸⁹ Mosses syn på manlighet har dock kritiserats, framför allt att han pratar om *ett* manlighetsideal.

⁸⁵ Elmgren, A. (2008), *Den allrakäraste fienden*.

⁸⁶ Elmgren, A. (2008), *Den allrakäraste fienden*, s. 10.

⁸⁷ Berg, C. R. (2002), *Latino images in film*, ss. 18–19.

⁸⁸ Mosse, G. L. (1996), *The image of man*.

⁸⁹ Mosse, G. L. (1996), *The image of man*, s. 17.

Som ett flertal forskare efter honom har påvisat är manlighetsidealen skiftande och mångfacetterade.⁹⁰

Mosse har även uppehållit sig vid begreppet kontratyp. Kontratypen är en motsats till idealet, och hans negativa egenskaper, enligt Mosse, bidrar till att lyfta fram och definiera den ideala stereotypen.⁹¹ Mosses forskning uppehåller sig som tidigare nämnt vid män och manlighet, och efterföljande studier i Mosses fotspår har fortsatt på den inslagna maskulinitetsvägen. Min uppfattning är att kontratypen inte behöver särskiljas från stereotypen. En stereotyp kan enligt min definition vara positiv eller negativ.

Bland historiska studier av kvinnliga stereotyper kan särskilt den amerikanska presshistorikern Carolyn Kitchs undersökning om visuella kvinnostereotyper i amerikanska tidningsmagasin under perioden 1895–1930 lyftas fram. Kitch visar hur de kvinnostereotyper som dominerade hela 1900-talet grundlades redan under denna för kvinnor omvälvande period.⁹²

I detta sammanhang kan även nämnas att såväl Hall som Gilman uppehåller sig vid könsaspekten i sina resonemang om stereotyper. Hall menar att det ofta finns en sexuell aspekt, vilka har sin bakgrund i fantasier och tabubelagda fetischer.⁹³ Liknande tankar framförs också av Gilman som hävdar att den sexuella komponenten är påtagligt närvarande i alla stereotyper.⁹⁴ Gilman och Hall har emellertid uppehållit sig vid sexualiteten hos "the Other" (det vill säga pejorativa stereotyper av till exempel icke vita personer eller prostituerade). Min tanke är att undersöka i vilken den sexuella aspekten också är närvarande i stereotyper som är att betrakta som en idealisering av den egna gruppen.

Utöver ett redskap för att studera föreställningar om kön är stereotyper även ett utmärkt verktyg för att närmare analysera hur olika kategorier, till exempel klass och kön, samspelar med varandra. Detta ansluter även till den intersektionella forskningstraditionen. Utgångspunkten inom denna är att särskiljande kategorier inte kan ses som separerade från varandra, utan att det alltid är många olika dimensioner som påverkar företeelser och skeenden i vårt samhälle; de olika sociala positionerna individer innehar är sammanlänkade till varandra. Min analys av ungdomarnas texter har många beröringspunkter med detta synsätt, men jag använder mig inte av intersektionalitet som begrepp, utan utgår enbart från begreppet stereotyp.⁹⁵

⁹⁰ För redogörelse för denna kritik, se Tjeder, D. (2003), *The power of character*, s. 22.

⁹¹ Mosse, G. L. (1996), *The image of man*, ss. 56–75.

⁹² Kitch, C. L. (2001), *The girl on the magazine cover*.

⁹³ Hall, S. (1997), *Representation*, ss. 262–269.

⁹⁴ Gilman, S. L. (1985), *Difference and pathology*, s. 37.

⁹⁵ För vidare resonemang om intersektionalitet se till exempel Lykke, N. (2003), "Intersektionalitet - ett användbart begrepp för genusforskningen".

Det teoretiska ramverk som Hall sätter upp för analyser av stereotyper utgår från olika maktförhållanden, där Hall menar att stereotyper uppträder i förhållanden med stor maktojämlighet.⁹⁶ Genom att lägga fokus på de maktförhållanden som stereotyperna skildrar och utgår från synliggörs intersektioner av exempelvis kön, klass och ålder. Förutom Hall har även den brittiska filmvetaren Richard Dyer poängterat hur stereotyper hierarkiserar och alienerar utifrån ett maktperspektiv.⁹⁷

Maktaspekterna av stereotyper är för min studie också relevanta ur ett klassperspektiv. Som vi tidigare konstaterat var det ofta ungdomar ur en privilegierad grupp i samhället som fick möjligheten att utbilda sig vid flickskolor och läroverk; ungdomarna kom från samhällets övre skikt, och de som till äventyrs inte gjorde det blev ändå snabbt insocialiserade i den borgerliga bildningskulturen som var rådande vid läroverken. I föreliggande avhandling spelar därför klassaspekten en viktig roll, då de stereotyper jag analyserar också synliggör både idealiserande och avståndstagande utifrån social klass.

Stereotyper synliggör normer och avvikelser och är enligt Dyer ett sätt att etablera en hegemoni.⁹⁸ Tidigare forskning har talat om att borgerliga värderingar och ideal präglade läroverken, vilket gör det möjligt att undersöka i vilken mån ungdomarnas klasstereotyper var att betrakta som en del av en borgerlig hegemoni. Analysen av klassperspektivet väcker även frågan om identitet, och särskilt borgerlig identitet. Att genom stereotyper distansera sig från eller glorifiera vissa sociala grupper skulle kunna ses som ett sätt för ungdomarna att konstruera en borgerlig identitet.

Metod, material och urval

Som framgår av beskrivningen av den genomgripande samhällsförändringen under årtiondena runt sekelskiftet 1900 finns det en rad områden som blir intressanta att studera utifrån såväl ett köns- som ett klassperspektiv. Dessa har jag valt att undersöka inom ramen för fem teman, vilka i stora drag motsvaras av de fem empiriska kapitlen i denna avhandling.

I avhandlingens andra kapitel tas elevernas självbild upp mer generellt genom en analys av deras föreställningar om ungdom, men även olika slags vänskapsrelationer. Som nämnts är ungdom något som blev särskilt aktuellt runt sekelskiftet 1900, när föreställningarna om ungdomstiden genomgick en tydlig utveckling. Som det visat sig knöt

⁹⁶ Hall, S. (1997), *Representation*, ss. 259–261.

⁹⁷ Dyer, R. (1993), *The matter of images*.

⁹⁸ Dyer, R. (1993), *The matter of images*, s. 30.

elevernas föreställningar om ungdom och ungdomstiden bitvis också an till tankar om nationen, vilket gör att detta kapitel även kan relateras till de nationalistiska strömningarna runt sekelskiftet 1900.

I kapitel 3 undersöks elevernas föreställningar om kärleksliv och kärleksrelationer, vilka blir särskilt intressanta mot bakgrund av tanken om kärleken som ett borgerligt ideal under 1800-talet, men som även knyter an till det ökade intresset för kropp och sexualitet runt sekelskiftet 1900. Betydelsen av det kroppsliga är vidare något som också genomsyrar kapitel 4. Här är det emellertid inte i första hand relationen mellan flickor och pojkar som står i fokus, utan kroppens relation till fysisk aktivitet.

Till skillnad från de tre första empiriska kapitlen, som framförallt kretsar kring elevernas interna relationer och självbild, handlar de två sista till stor del om synen på framtiden och det omgivande samhället. I kapitel 5 tas synen på föräldraskapet upp, vilket är en högst angelägen fråga mot bakgrund av den borgerliga familjens tydliga uppdelning mellan en offentlig och en privat sfär. På liknande sätt kan även undersökningen av elevernas föreställningar om arbetslivet i kapitel 6 kopplas till de genomgripande förändringarna av mäns och kvinnors förvärvsarbete runt sekelskiftet 1900.

I analysen av källmaterialet har jag inom ramen får ovan nämnda teman utgått från en mycket bred förståelse av begreppet "stereotyp", och för att undvika att åsidosätta vissa stereotyper har jag inledningsvis tagit beskrivningar av alla kvinnliga och manliga karaktärer som kunde placeras in i dessa teman i beaktande. Inom varje kapitel finns utrymme för både kvinnliga och manliga stereotyper. Som tidigare nämnts uppehåller jag mig vid både ideala och pejorativa stereotyper. Vikt har även lagts vid att jämföra eventuella skillnader beroende på typ av material, den författande elevens kön, samt skolformen de uppstått i.

Som källmaterial för min studie har jag valt att använda mig av elevtidningar och studentskrivningar. Dessa två typer av källmaterial kompletterar varandra samtidigt som de belyser olika delar av samma könskonstruerande process. När det gäller ålder på de ungdomar som kommer till tals i dessa texter är de framför allt i övre tonåren. Detta antagande är säkrast när det gäller studentskrivningarna, vilka skrevs av dem som stod i begrepp att lämna läroverket. Vad gäller elevtidningarna är antagandet dock något mer osäkert, men utifrån tidningarnas titlar och innehåll kan man förmoda att det framför allt var de äldre eleverna som gavs möjlighet att skriva där.⁹⁹

⁹⁹ Ett stort antal tidningar refererar till exempler till gymnasistföreningar, vilket var föreningar för läroverkets sista år. Se till exempel Runa, (1901–1918), ♀; Iduna, (1896–1902), ♂; Anmärkningsboken, (1907–1909), ♀♂ m.fl.

Elevtidningar

I svenska läroverk fanns från 1800-talets mitt och framåt en stark tradition av att publicera elevtidningar, producerade av skolans elever och med eleverna själva som målgrupp. I fokus för denna studie står elevtidningar som uttryckligen var avsedda för läroverkets elever, till skillnad från de tidningar vars målgrupp även var lärare och före detta studenter vid läroverket. Att materialet inte är tillrättalagt för att bedömas av lärare är också en tillgång. Elevtidningarnas främsta syften var att nå ut till och roa andra elever, inte att betygsättas.¹⁰⁰

Elevtidningar har visat sig vara ett förtjänstfullt källmaterial. Björn Norlin har i sin avhandling använt sig av dessa för att undersöka läroverkselevers bildningsaktiviteter under 1800-talet,¹⁰¹ och Staffan Wennerholm har gjort en omfattande undersökning av vetenskapens ungdomskultur under perioden 1930–1970 utifrån bland annat elevtidningar.¹⁰² Det finns också en hel del forskning om veckotidningar och annan populärpress under perioden, som visar på tidningsmaterialets potential i detta sammanhang.¹⁰³

Tillgången på elevtidningar från pojkläroverk är mycket god, då tidningarna i hög grad har bevarats vid arkiv och bibliotek runt om i landet. Beträffande flicktidningarna är bristen på material anmärkningsvärd. Från perioden har jag enbart funnit tidningar från två läroverk.¹⁰⁴ Självklart spelar det in att antalet högre flickskolor var avsevärt färre än antalet pojkläroverk under perioden, men utöver detta mest uppenbara kan man även tänka sig andra samverkande anledningar. En förklaring kan vara den att flickskolornas nedläggningar under 1900-talet ledde till utgallringar i arkiven, där elevtidningar och övrigt elevföreningsmaterial inte ansågs prioriterat. Att flickskolorna i allmänhet hade färre antal elever än pojkskolorna kan också ha spelat in – med mindre elevunderlag (och kanske också knappare ekonomiska resurser) hade flickskolorna inte samma möjligheter att trycka sina tidningar. De distribuerades istället som handskrifter och skickades inte till Kungliga Biblioteket eller universitetsbibliotek som pliktexemplar.

Även tillgången på tidningar från samskolor är mycket begränsad, men de utgör ett värdefullt komplement till materialet från flicksko-

¹⁰⁰ I många tidningar förekom karikatyrer av lärare eller kåserier som drev med undervisande lärare, vilket understryker att målgruppen var skolkamrater. Se till exempel Hej (1925) och Anmärkningsboken, (1907–1909)

¹⁰¹ Norlin, B. (2010), *Bildning i skuggan av läroverket*.

¹⁰² Wennerholm, S. (2005), *Framtidsskaparna*.

¹⁰³ Tolvhed, H. (2008), *Nationen på spel*; Kitch, C. L. (2001), *The girl on the magazine cover*; Drotner, K. (1985), *More next week!*; Beetham, M. (1996), *A magazine of her own?*.

¹⁰⁴ Flickskolealbum (1925) från Härnösand, samt tidningen Runa (1901–1918,) från Åh-linska skolan, Stockholm

lorna.¹⁰⁵ Bristen på flickskoletidningar från periodens tidigare del har lett till att undersökningens tyngdpunkt ofta ligger vid 1900-talets första decennier. I fråga om urval av tidningar från pojkläroverk har jag eftersträvat en geografisk spridning och en spridning över tid. Den största delen av tidningarna är hämtade från Kungliga Bibliotekets samling av skoltidningar, helt enkelt eftersom det är en samling med god geografisk spridning. Tidningar har även inhämtats från enskilda skolors arkiv och från Uppsala universitetsbiblioteks ej katalogiserade samling. Tidningarna från KB är tryckta, medan de från arkiven är handskrifter. De tidningar jag valt är tidningar från litterära föreningar, gymnasistföreningar eller från skolan i allmänhet. Tidningar med lärare och före detta elever som målgrupp har valts bort.

Denna studie baseras på tidningar från ett trettiotal tidningstitlar, med varierande antal utgivna och bevarade nummer. Tidningarna består till största del av noveller, kåserier och dikter. Ett fåtal är illustrerade, och i de fall då illustrationerna har kunnat användas till att komplettera analyserna av stereotypa män eller kvinnor har även de lagts till undersökningen.

Vid hänvisningar till olika elevtidningar används tidningens titel och den stad i vilken skolan var belägen. I och med att de refererade texterna ur elevtidningar i regel saknar författare går det inte att ange kön på den som skrivit texten. Istället har jag valt att markera könstillhörighet utifrån skolform, vilket gör att pojkläroverk markeras med ♂ och flickskolor markeras med ♀. I det fall det rör sig om en samskola markeras detta med ♀♂.

Studentskrivningar

Den andra delen av mitt källmaterial utgörs av studentskrivningar i modersmålet. Dessa skrevs vanligtvis under den examinationsperiod som inföll under april eller maj; för gymnasister som inte klarade provningen erbjöds även ett skrivningstillfälle under höstterminen. Under perioden för min undersökning fick gymnasisterna vid skrivningstillfället mellan sju och nio skrivningsämnen att välja mellan. De flesta av dessa ämnen hade en direkt koppling till något skolämne. Ett eller två av ämnena var emellertid ett så kallat fritt ämne, där eleverna erbjöds möjligheten att diskutera kring ett icke fackbundet ämne.¹⁰⁶

¹⁰⁵ I mitt källmaterial finns fem tidningar där författarna är både flickor och pojkar. Två av dessa, Unitas, (1918–1919) samt Hej, (1925) är inte direkt knutna till en enskild samskola, utan mer övergripande till för skolflickor och skolpojkar. Jag har ändå valt att räkna dessa till samskoletidningarna då det avgörande har varit det faktum att de författats av båda könen.

¹⁰⁶ Mer om studentexamen i Landquist, J. (1959), *Så skriver man A i modersmålet*; Sjöstedt, C. E. & Thorén, B. (1963), *Studentexamen 100 år*.

Skrivningen bedömdes sedan av en lärare, en censor, antingen av en universitets- eller läroverkslärare. Censorerna bedömde skrivningar från både flick- och pojkskolor, ingen åtskillnad gjordes beroende på skolform. Betygsskalan var sjugradig.¹⁰⁷ I skrivningar i ett fackbundet ämne bestod innehållet till största del av faktauppräknings, och skrivningarna i dessa ämnen är mycket lika varandra till innehåll, direkt inhämtade från läroböcker och klassrumsundervisning. Innehållet i de fria ämnena uppvisar en större bredd i fråga om innehåll och tolkning av ämnet, även om vissa teman ofta återkommer.

I urvalet av skrivningsämnen har jag valt bort samtliga ämnen från höstterminer, eftersom det varit allt för få elever som avlagt studentexamen vid dessa tillfällen. Mitt urval av ämnen är sådana där jag efter att ha läst enstaka skrivningar funnit det troligt att innehållet är relevant utifrån mina frågeställningar. Min ambition har varit att välja ett eller två ämnen för varje årtionde under perioden. Katedralskolan i Uppsala (Högre allmänna läroverket) har valts ut som gossläroverk av två anledningar; dels att det under perioden var en väletablerad skola med rekrytering från skilda håll i landet, och dels med anledning av den goda tillgången på material. Beträffande flickskolorna har jag valt ut två flickskolor från Stockholm och en från Uppsala. Lyceum för flickor samt Åhlinska skolan i Stockholm var de två flickskolor som tidigast fick dimissionsrätt och även har studentskrivningar bevarade i arkiv. Dessa har sedan kompletterats med skrivningar från flickskolan Magdeburg i Uppsala (Högre elementarläroverket för flickor). Liksom i fråga om tidningsmaterialet leder bristen på flickskoleskrivningar till att undersökningen även i fråga om skrivningar koncentreras till det tidiga 1900-talet. Totalt finns 23 skrivningar från flickskolor representerade, vilket kan jämföras med 48 från pojkläroverket.

I skrivningarna ser man tydligt att vissa teman återkommer för diskussion hos eleverna, inte enbart vid ett visst skrivningstillfälle, utan även från år till år. Detta styrker min uppfattning att skrivningarna är ett material som lämpar sig väl för den typ av analys jag genomför.

Vad gäller skrivningarnas utformning varierade de mycket i omfång. En del skrivningar är på ca 350 ord, och andra har uppmot 1 000 ord. Även när det gäller språklig kvalitet är variationen stor, vilket avspeglas i betygsättningen. I mina analyser lägger jag dock ingen vikt vid den rättande lärarens kommentarer, korrigeringar eller betyg.

Trots att studentskrivningarna utgör ett så rikligt material är det påfallande hur lite det använts i forskning. Mig veterligen är Sten-Olof Ullströms avhandling om strindbergbilderna i studentskrivningarna en-

¹⁰⁷ *Sveriges allmänna läroverksstadgar 1561-1905. 10, 1878 års skollag, (1927); Sveriges allmänna läroverksstadgar 1561-1905. 11, 1905 års läroverksstadgar (1930).*

sam om att ha använt sig av studentskrivningar som källmaterial.¹⁰⁸ Min förhoppning är därmed att jag skall kunna visa på vilket intressant källmaterial studentskrivningarna utgör.

Vid hänvisningen till individuella skrivningar anges först vilken skola skrivningen är från, därefter vilket år det gäller samt avslutningsvis de två första bokstäverna i elevernas för- respektive efternamn. En fullständig lista över använda skrivningar finns i referensförteckningen. För att underlätta jämförelsen mellan flickors och pojkars skrivningar används även här ♀ samt ♂ för att markera könstillhörighet.

¹⁰⁸ Ullström, S-O. (2002), *Likt och olikt*.

Ungdomar och ungdomstiden

I det här kapitlet kommer stereotypa bilder av ungdom att presenteras. I skolungdomens undersökta texter finns skildringar av såväl dem själva som av ungdomen som sådan. Texterna om ungdom är inte uteslutande positiva, utan det går även att finna tydligt definierade pejorativa stereotyper i dem. Perioden för min undersökning var omvälvande för synen på ungdom, vilket gör det särskilt intressant att studera ungdomars egna föreställningar och stereotyper på detta tema.

Under det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet ökade intresset för ungdomstiden, och man kan rent av tala om en ungdomskult vid denna tid.¹ Definitionen av ungdom och ungdomstid är något som varierat över tid. Framväxten av ett vetenskapligt uppmärksammande av ungdomstiden är i mångt och mycket samtida med de företeelser och föreställningar som studeras i föreliggande avhandling. Genom framförallt Stanley Halls uppmärksammande av adolescensen som en avgörande period i en människas liv kom ungdom vid tiden runt sekelskiftet 1900 att definieras som en biologisk process.²

Från att ha betraktats som ett biologiskt avgränsat livsspänn förändrades emellertid synen på ungdomstiden till att omfatta en social dimension. Synen på ungdom som något mer än bara biologi fick en företrädare i Karl Mannheim som i och för sig accepterade tanken om ungdom som ett biologiskt fenomen, men som därtill hävdade vikten av generationer såsom bundna till tid och rum.³

Den nya synen på ungdom som något föränderligt har skapat ett intresse hos historiker att kunna beskriva skilda tiders syn på ungdom och på det flyktiga i denna kategori.⁴ En tydlig sammanfattning av detta återfinns hos Anna-Karin Frih som menar att: "Ungdomen är inte någon generell eller essentiell period i livet inom ett klart avgränsat tidsspänn. Som livsfas har den ansetts variera i längd, betydelse och i

¹ Berggren, H. (1995), *Seklets ungdom*, ss. 31–33.

² Hall, G. S. (1904), *Adolescence*; Kaplan, L. J. & Hansson, S. (1987), *Farväl till barndomen*; Hendrick, H. (1990), *Images of youth*; Berggren, H. (1995), *Seklets ungdom*.

³ Mannheim, K. (1943), *Diagnosis of our time*, ss. 297–302.

⁴ Mitterauer, M. (1991), *Ungdomstidens sociala historia*; Heywood, C. (2005), *Barndomshistoria*; Ariès, P. (1982), *Barndomens historia*.

förhållande till barndom och vuxenheten”.⁵ Ungdom och ungdomstid är alltså ett socialt och historiskt betingat begrepp, som definierats av den historiskt föränderliga sociala kontexten och förändrats med den.

Inom barn- och ungdomsforskningen går åsikterna isär om när ungdom som kategori skall ha uppstått, men ungdomar som grupp, och särskilt den manliga ungdomen, började i större utsträckning göras synlig i slutet av 1700-talet i och med borgerskapets framväxt för att sedan etableras till fullo under 1800-talet. Under det sena 1800-talet växte även en mer uttalad och organiserad ungdomskultur fram. Det hölls särskilda ungdomsmöten, ungdomsföreningar bildades, och en stark och omfattande ungdomslitteratur kom att få en betydande roll på bokmarknaden. Under perioden fick ungdomsrörelser också inom politiken ett betydande inflytande.⁶ Även svensk lagstiftning präglades av detta nya intresse: nya lagar om bland annat omhändertagande av vanartiga barn och ungdomar instiftades.⁷ Kort sagt går det att se allt detta som ett utslag av ett ökat intresse för ungdomens roll i samhället.

Värt att påpeka i detta sammanhang är att ungdomsbegreppet under perioden runt sekelskiftet 1900 i allmänhet var direkt kopplat till den manliga ungdomen. Då de unga kvinnorna fördes på tal talade man istället om ”kvinnlig ungdom”, vilket underströk att de unga kvinnornas ungdom avvek och behövde särskiljas från den normerade manliga ungdomen.⁸

För unga flickors och pojkars syn på sig själva fick det nya intresset avgörande betydelse. Under 1800-talet var det främst inom de högre samhällsklasserna och i borgarklassen som ungdomstiden etablerades, och det är alltså genom att studera ungdomar ur dessa klasser man bäst har kunnat fånga tidens ungdomsvurm.⁹ Så har exempelvis Michael Mitterauer pekat på hur det i borgarklassen och adeln runt sekelskiftet 1900 kom till stånd en betydande individualiseringsprocess hos ungdomar. Han skriver om detta fenomen som ett krav på personlig autonomi, tilltagande självreflexion och önskan att få utveckla en unik personlighet, och fortsätter sedan med att slå fast att ”ungdomen som en period då den autonoma personligheten mognar bygger på samhälleliga förutsättningar som inte förelegat alltid och i alla sociala miljöer i historien.”¹⁰ Detta var något som växte fram i anslutning till det nya intresset för ungdomsåren

⁵ Frih, A.-K. (2007), *Flickan i medicinen*, ss. 37–38.

⁶ Berggren, H. (1995), *Seklets ungdom*; Norlin, B. (2010), *Bildning i skuggan av läroverket*, ss. 136–142.

⁷ Sundkvist, M. (1994), *De vanartade barnen*, passim.

⁸ Berggren, H. (1995), *Seklets ungdom*, ss. 206–220.

⁹ För en fördjupad läsning om ungdomstiden i lägre samhällsklasser, se till exempel Jacobsson, M. (2000), *Att blifva sin egen*.

¹⁰ Mitterauer, M. (1991), *Ungdomstidens sociala historia*, s. 42.

som en fristående period i livet samt de samhälleliga förändringar och trender som följde därpå.¹¹

Tiden runt sekelskiftet 1900 var kopplingen mellan ungdom och nationalism stark. Henrik Berggren redogör i sin avhandling för hur ungdom i vissa avseenden blev synonymt med nationen och dess framtid.¹² Detta tog sig även uttryck i en stark nationsvurm hos läroverksungdomen. Tidens nationalism och dess starka sammanlänkning med ungdom präglade förstås även läroverkseleverna. Björn Norlin har i sin avhandling särskilt fokuserat på hur detta tog sig uttryck i läroverksungdomens intresse för försvarsfrågor. Norlin visar på hur försvarsfrågan var aktuell i elevföreningar i början av 1900-talet, och hur detta kopplades samman med fosterlandskärlek och patriotism.¹³

Flickorna och pojkarna skrev ofta om ungdomstiden, och i deras texter om ungdom framträder några tydliga stereotyper. Detta kapitel handlar om dessa. Den första stereotypen är Den lyckliga ungdomen. Hen är glad och bekymmerslös och ser ljust på framtiden. I bjärt kontrast till denne står Den vemodiga ungdomen, vars svärmod och olycka plågar och påverkar hela hens liv. Nästa stereotyp är Den nöjeslystna ungdomen, som främst visat sig vara förknippad med arbetarklassen. Av nationalism och krigets allvar präglad är Den fosterlandstjänande ungdomen, vilken är en uttalat manlig stereotyp. Avslutningsvis analyseras även stereotyperna Kamraten och Väninnan. Samtliga av dessa stereotyper har gemensamt att de är uttalat unga. De är inte barn, men heller inte vuxna.

Den lyckliga ungdomen

Utmärkande för många av elevernas skildringar av ungdomen är att ungdomstiden romantiseras och beskrivs som en tid av optimism och bekymmerslöshet. Den obekymrade ungdomen blir den första stereotyp som framträder. Hens bekymmerslöshet och framtidstro är inte bara utmärkande, utan kan också vara en tillgång, som i detta citat ur en studentskrivning från 1883:

Huru skönt ter sig ej lifvet i ungdomens vår. Det finnes ej något mål, som är för högt för människans ärelystnad, ej någon ära, som hon ej kan vinna. Man hoppas allt, beder allt och tror allt och fortlefver så i oskuldskraft glädje. Och det är ej något fel att se lifvet från denna ljusa

¹¹ Mitterauer, M. (1991), *Ungdomstidens sociala historia*, ss. 37–50.

¹² Berggren, H. (1995), *Seklets ungdom*, ss. 52–75.

¹³ Norlin, B. (2010), *Bildning i skuggan av läroverket*, ss. 137–140.

sida. Tvärtom! "För att mannen ej må tänka för smått, bör ynglingen hoppas det stora!"¹⁴

I detta citat kopplas ungdomstiden samman med glädje och hoppfullhet, och ungdomens optimism är ett karaktärsdrag som har positiv inverkan på hans senare vuxenliv.¹⁵ Här kan vi alltså se att ett visst ungdomsdrag, optimismen, kan ses som en länk i ett mer långsiktigt vuxenblivande.¹⁶ Koppling mellan ungdomens karaktär och vuxenblivandet är inte alltid lika uttalad, och i vissa andra texter är det snarare fokus på ungdomens varande i nuet. I en dikt framställs detta rentav som en uppmaning:

O, låt oss svärma uti lifvets vår
Och ljusa bilder i vår tanke måla,
När solsken, endast solsken kring oss rår,
Och samma färger i vårt hjärta stråla.¹⁷

Den här idealiserade bilden av ungdomstiden som idel solsken och inga sorger förstärker bilden av den stereotypa lyckliga ungdomen, och än starkare blir budskapet av författarens uppmaning att "låt oss svärma". Även i flickskolan målades bilden av Den lyckliga ungdomen upp med hjälp av ett direkt tilltal till läsarna. I en dikt uppmanar den författande flickan till att "slå sorgerna bort, det blir tid nog för dem" och att ungdomen och livskraftigheten skall "synas i hela ditt skick".¹⁸

Bakgrunden till denna optimism verkar finnas i Den lyckliga ungdomens brist på motgångar i livet, eller i hur hen bemöter potentiella motgångar. De eventuella problem som kan komma att dyka upp är små: "Inga sorger kännas tunga, //komma sent och snart förgå"¹⁹ skaldar en pojke, och i en annan tidning några år tidigare beskrivs hur "glömskans engel snart torkar tåren. // och glädjens fana blir åter höjd".²⁰ Bristen på motgångar gör att Den lyckliga ungdomen inte ens behöver bekymra sig för framtiden:

Menniskan befinner sig nu i sitt kraftigaste tillstånd. Hon har ännu ej träffats av några svårare pröfningar och vet knappt, hvad sådana vilja

¹⁴ UA, ArÖs. (1883), ♂

¹⁵ Detta kan jämföras med en dikt från en flickskoletidning, där en gammal farmor porträtteras: "Och fastän vid grafvens rand // Så ungdomsvarmt det lyser // Bland skrynklor i vissna drag [...]" Ungdomsdrag kunde alltså även användas för att förstärka att en äldre människa är lycklig. Runa, (1906–1907), ♀

¹⁶ Se även UA, FiHi. (1883), ♂, där pojken menar att ungdomen är den ålder där människan utvecklas "till alla förmögenheter."

¹⁷ Nya Gymnasisten, (1887, december), ♂

¹⁸ Runa, (1901a), ♀

¹⁹ Anners, (1910), ♂

²⁰ Iduna, (1896), ♂

säga. Ledd af faders- och moderskärleken, står hon ännu trygg, utan att nås av de härjande stormarne, hvilka hon en gång på egen hand måste bekämpa. Huru sorglös är icke alltså denna ungdomsvår! Huru ler icke allt emot oss! Ännu hafva vi nämligen blott sett lifvets gladaste och ljusaste sidor, och framtiden ligger framför såsom något, hvilket vi visserligen en gång måste uppnå, men ej såsom något, hvilket vi behöfva bekymra oss för.²¹

I det här citatet är ungdomstiden inte en förberedelse för vuxentiden. Det är inte vuxenblivandet som betonas av eleven, utan tvärtom är det ungdomstiden i sig som är idealet, människans "kraftigaste tillstånd". Ungdomen njuter av att leva i nuet och bekymrar sig inte för vad som komma skall.

Ungdomens bekymmersfria liv ställs flera gånger i kontrast till det mer utmanande vuxenlivet. Ungdomstiden blir idealet, en tid att njuta innan vuxenlivets krav och svårigheter vidtar. Detta återkommer gång på gång i ungdomarnas texter, som till exempel i denna studentskrivning:

Visserligen tycka vi oss stundom utstå förfärliga svårigheter, men huru obetydliga äro ej dessa i jämförelse med dem, hvilka vi såsom fullvuxna måste vara beredda på att utstå. Under ungdomen tänker mången med glädje på den tid, då man slipper det tryckande skoltvånget. Men säkerligen finnas flere (sic), hvilka, då de kommit ut i lifvet och fått röna dess omskiften, tänka tillbaka på skoltiden såsom den ljufligaste tid, de upplefvat, och önska sig tillbaka till de förr så hårda skolbänkarne.

I detta korta utdrag är ungdomstiden inte bara något som man uppmannas att njuta av, utan också en period i livet som man som vuxen till och med tänker tillbaka på och önskar sig tillbaka till. Ungdomsåren blir höjdpunkten, en ideal levnadstid. Utifrån den stereotypa lyckliga ungdomen, i kontrast till den bekymmerstyngda vuxne, går det inte att se ungdomstiden som en period av vuxenblivande och förberedelser för vuxenlivet. I flera dikter från skoltidningar betonas svårigheterna med att vara vuxen.

Så kommer verklighet, sträf och kall
Och framtidsslöjan afdrager. –
I grus då sjunka de stolta slott,
Till skugga blir trollande dager.

Dröj, ack dröj då, om blott du det kan
I hoppets tjusande länder!
Njut så länge din håg är varm
På ungdoms blomstrande stränder.

²¹ UA, ReFr. (1883), ♂

Låt ej ditt sinne bli svalt för fort,
Låt det blott glöda och brinna!
Glöd i bröstet och glöd i kraft,
Fast bleknande stjernor svinna!²²

I denna dikt blir det vuxenårens verklighet som krossar ungdomstidens drömmar, och mot bakgrund av den nedslående framtidssynen uppmanas ungdomarna att dröja kvar i "hoppets tjusande länder", njuta och inte bli vuxna för fort. Tiden som vuxen kommer ändå lägga alla drömmar i ruiner. Den lyckliga ungdomen är en representant för drömmar och hoppfullhet, och vuxenlivet är sammankopplat med verkligheten.

I en dikt från en flickskola beskrivs övergången till vuxenlivet som en fas där "den bittra verklighet gjuter ut // sitt gift uti hvarje hjärta".²³ I en annan dikt från en samskola är döden det som väntar efter ett liv av motgångar:

Vad du väl hittills blott aningsfullt mött,
Pressa dig skall under tyngande öden.
Sist skall du, ensam och sviken och trött,
Domna i döden.²⁴

Skildringen av den tid som ligger framför ungdomarna – vuxenlivet – är alltså bitvis nästan dystopisk. Tydligast uttrycks detta i en dikt från en pojkskoletidning från 1919. Här är Den lyckliga ungdomen närvarande endast som ett minne:

Men du skall digna under dagars tung,
När livet hänler åt ditt hjärtas ve,
Och smärtfull minnas, då vi voro unga
Och alltför lyckliga att livets grymhet se.

Förgäves sjöngo vi vår ungdoms sånger;
Den sol, som sken en gång, den lyser aldrig mer.
Vår kärlek skall bli bitter sorg och ånger,
Ty vad vi ville helst, det aldrig sker.

Den lycka, som en gång vi skönast anat,
Den skall dö bort i mörk och evig natt.
Den framtid är i grus, som förr vi spanat,
Och grus är våra drömmars Ararat.²⁵

²² Gymnasist-Bladet, (1893), ♂

²³ Runa, (1901c), ♀

²⁴ Amicitia, (1912), ♀ ♂

²⁵ Hammarslag, (1919, höstnummer), ♂

Tidpunkten för diktens tillblivande, 1919, är förmodligen inte oviktig. Första världskriget präglade säkerligen ungdomars syn på framtiden och omvärlden. Dock är det ändå talande att lycka och ungdom sammankopplas även i denna dikt.

I samma tidning, men i ett senare nummer, är bilden av Den lyckliga ungdomen mer nyanserad. I en lång artikel med titeln "Bolsjevismen och den bildade ungdomen" beskrivs hur bolsjevismen tilltalar mindre reflekterande ungdomar. Här framställs ungdomens idealism och optimism som något problematiskt, något som alltså kan leda till ett (för författaren) icke önskvärt politiskt engagemang. I tidigare beskrivningar av Den lyckliga ungdomen i kontrast till den mer problemtyngda vuxne har ungdomens oskuld varit något positivt, men i den här beskrivningen är det negativt:

Anmärkningsvärt och även ganska naturligt är, att bolsjevismen har sina ivrigaste anhängare bland idealisterna, bland de unga optimisterna, vilkas kännedom om livet oftast är lika med noll. (...) Tro mig, det gäller att tänka, tänka först och sedan följa den övertygelse förnuftet ger. Och icke låta sig ledas av ett oroligt ungdomsblod.²⁶

Författaren av denna text kopplar ihop två i hans ögon negativa företeelser med varandra; å ena sidan bolsjevismen och å andra sidan överdrivet idealistiska ungdomar. Skribenten skrader inte orden när han beskriver denna för honom mindre uppskattade ungdomstyp. Han tar upp ungdomens "överspändhet" och hur ungdomar inte bekymrar sig över framtiden: "vart stråten bär, det bekymrar mindre". Den lyckliga ungdomen är i denna text inte någon positiv stereotyp.

Den vemodiga ungdomen

Nästa stereotyp som förekommer i elevernas texter om ungdom och ungdomstid är den melankoliske grubblaren – Den vemodiga ungdomen – som inte förekommer i samma utsträckning som den lyckliga dito, men ändå är en tydlig stereotyp. "Särskildt hos den mognare ungdomen hör vemod ofta till de mest utmärkande egenskaperna", skriver en pojke i sin studentskrivning och fortsätter sedan med följande reflektion: "Stundom slår denna vemod öfver i det löjliga, man börjar sucka, skrifva vers och gå allena. All denna 'Weltschmerz' är våren, då stormar och oväder förjagat dess forna, leende frid".²⁷ Här finner vi återigen det ofta återkommande avståndstagandet från överdrifter. Vara vemodig är accepterat, men inte när det slår över i det löjliga.

²⁶ Hammarslag, (1919, julnummer), ♂

²⁷ UA, WiWa. (1883), ♂

Den vemodiga ungdomen kan också vara tacksam att driva med i mer humoristiska skildringar. I ett kåseri från en flickskola beskrivs hur sistaårsgymnasisterna skiljer sig från de andra på skolan, genom att "de har 'gått igenom så mycket' och sett 'det verkliga livet' och 'fått sina illusioner krossade'". I det här fallet är det alltså fjärderingarna som blir de "vuxna", i jämförelse med sina yngre oskuldsfulla kamrater. Dessa ungdomar har också "fått något visst levnadstrött, blaserat och skeptiskt i sin livsåskådning".²⁸

I detta kåseri har Den vemodiga ungdomen fått sin mer pessimistiska syn på livet från erfarenheter, till skillnad från i det första exemplet där det alltså var ungdomens temperament som var förklaringen. Yttre omständigheter och erfarenheter kunde också få konsekvenser för Den vemodiga ungdomen, om hen inte har tillräcklig karaktär att stå emot:

Många unga äga av naturen ej tillräckligt moralisk fasthet och styrka för att själva kunna forma sin karaktär. Livets dåliga sidor göra alltför djupa intryck och sätta alltför stora märken på deras själ. I stället för mod att på allvar ta upp kampen för tillvaron födes redan hos den unge en känsla av pessimism, en känsla av det meningslösa i den mänskliga tillvaron, vilket gör honom oduglig för livet.²⁹

Vad dessa "livets dåliga sidor" är framgår inte, men vi hittar i materialet några exempel på yttre omständigheter som påverkar ungdomen så pass mycket att de blir deprimerade. Det första man kommer att tänka på är kanske olycklig kärlek, och visst drabbas Den vemodiga ungdomen av hjärtesorg. I en novell beskrivs ett ungt förälskat par, där mannen i fråga hade dålig karaktär och svek sin hjärtevän. Hon återfinns på samma strand där de tidigare promenerat tillsammans: "ur barmen rann frisk och klar en ström af blod – hjärteblod. Alltefter lifslågan flämtade mattare, bredde sig ett drag af frid öfver det af sorg och förtvivlan förvridna ansiktet."³⁰ Den här vemodiga ungdomens liv slutade med ett självmord, men det finns också noveller där denna stereotyp får ett litet lyckligare slut.

I en novell från en pojkskoletidning är protagonisten Helge Brandt olyckligt kär i Sonja och driver runt på stadens gator, gripen av "jagande oro och hunger". Han är ett tydligt exempel på Den vemodiga ungdomen och han bejakar sitt sinnestillstånd:

Den ena vemodiga tanken efter den andra dök upp inom honom, men han gjorde inget försök att övertösta dem med angenämare minnen, han lät dem tvärtom passera revy och log sarkastiskt åt varje nytt tankefoster.³¹

²⁸ Runa, (1912), ♀

²⁹ ÅH, GrMo. (1925), ♀

³⁰ Iduna, (1902), ♂

³¹ Pegasen, (1930), ♂

I den här novellen är utgången en annan – i slutet återförenas Helge med Sonja och han grips av en "triumferande glädje".³²

Förutom olycklig kärlek kan även andra motgångar i livet framkalla vemod och olycka hos en ung människa. I en novell från 1929 är det moderniteten som hotar en ung mans lycka. Novellen handlar om en ung lovande violinist som efter att ha examinerats från musikkonservatoriet inte får möjlighet att arbeta med den klassiska musiken, utan finner sig tvungen att ta plats som kapellmästare i ett jazzband eftersom "dansmusik är vad folk vill ha och vi äro tvungna att följa med vårt tid".³³ Hans aversioner vänds mot den moderna musiken:

I hans hjärna brände ständiga frågor, som han skulle vilja ropa ut över hela världen, men på vilkas besvarande han måste vänta förgäves. Nu var det blott havet och måsarna, som hörde hans snyftning. Var det icke ödets bittra ironi, att han, som hatade det banala, tvingades att i ändlösa nätter spela själlöshetens melodier? Var det icke livets skärande ologiskhet, att han, som kände sitt kall och om med hela sin själ längtade att få gå upp uti den höga, rena musiken, följaktligen skulle tolka den moderna hetsens meningslösa monotoni?³⁴

Den moderna musiken, och även kraven från arbetslivet blir ödesdigert för den unge musikern. Han blir sjuk och eländig och hamnar till slut på sjukhus. Efter att ha vilat upp sig resignerar han inför det moderna samhället, och offerar en del av sig själv när han till slut hamnar som jazzmusikant och måste spela schlagern på nätterna. Det motstånd han tidigare kände är nu nedbrutet och han låter sig "nästan viljelöst anammats av den stora virveln, den dödande yran".³⁵

Den mer konstnärliga varianten av Den vemodiga ungdomen framställs som särskilt mottaglig för allsköns elände, då detta förekommer även i en novell om en ung diktare, vilken tvingas ta anställning som journalist och i och med detta hamnar i "den trampkvarn, som skall bli hans förbannelse". Denne unge konstnärssjäl resignerar inte på samma sätt som musikern; hans liv slutar med att han efter en tids sjukdom dör i sitt hem.³⁶

Alla dessa exempel är hämtade från en och samma tidning – Pegasen, den yngsta tidningen i mitt källmaterial. Kanske innebar 1920-talet mer nyanserade och tillåtande bilder av ungdom än tidigare års tämligen

³² Pegasen, (1930), ♂

³³ Pegasen, (1929), ♂

³⁴ Pegasen, (1929), ♂

³⁵ Pegasen, (1929), ♂

³⁶ Pegasen, (1929), ♂

glorifierande skildringar.³⁷ I en studentskrivning från 1925 får vi ta del av en nedslående bild:

Mycket sällan träffar man numera en glad, sorglös ungdom, som lever blott i nuet, obekymrad om all framtid. Livets allvar träder redan tidigt inför de ungas ögon. Vi vilja genast förstå allt, fatta allt. Följden blir en mångfald av intryck och tankar, vilkas trassliga härva synes oss hart när omöjlig att reda upp. Många förmå aldrig bringa enhet i denna splittrade mångfald. De förmå aldrig skaffa sig en fast livsåskådning, som kan hålla dem uppe under kampen i livet.³⁸

Detta utdrag, i vilken Den vemodiga ungdomen beskrivs, står i stark kontrast till den i tidigare avsnitt beskrivna lyckliga ungdomen. Denna vemodiga ungdom bekymrar sig för framtiden och har tagit del av "livets allvar".³⁹ Den vemodiga ungdomen blir synlig framför allt i materialet från tiden efter första världskriget. Detta står delvis i motsättning till tidigare forskning, vilken ofta uppehåller sig vid just mellankrigstiden som en optimistisk tid för ungdomen, med etablerandet av nya ungdomskulturer och nya möjligheter till självständighet.⁴⁰ Materialet jag undersökt är emellertid allt för knappt för att kunna dra några mer långtgående slutsatser kring detta, och vidare forskning skulle behövas.

Den nöjeslystna ungdomen

Redan i det tidigaste materialet för min undersökning dyker det upp beskrivningar av ungdomar som går till överdrift i sin jakt på nöjen. I en tidning från 1877 presenteras dessa som lärjungar "hvilka utan tvekan offra sina fristunder åt tanklösa tidsfördrif och endast sträffa att kunna döda tiden med onyttiga, ja kanske förderfliga nöjen".⁴¹ Den får bli stereotypen jag kallar Den nöjeslystna ungdomen, som beskrivs av ungdomarna som negativ, ja rent av som ett hot mot samhället. I en tidning är skribenten mycket explicit i sitt avståndstagande från Den nöjeslystna ungdomen:

³⁷ 1925 hittar vi i en studentskrivning också beskrivningen av ungdomstid som ett "kaos av impulser, stämningar och tankar", vilket alltså är ett steg bort från det mer romantiska oproblematiske ungdomsidealet. UA, KrEk. (1925), ♂

³⁸ ÅH, GrMo. (1925), ♀

³⁹ Vuxenhet förknippas med allvar även i en dikt från en flickskola: "[...]När barndomens lyckliga tid är slut, // din bittra verklighet gjuter ut // sitt gift uti hvarje hjärta. [...]” Runa, (odat.) ♀

⁴⁰ Wennhall, J. (1994), *Från djäkne till swingpjatt*; Søland, B. (2000), *Becoming modern*, passim; samt i Dyhouse, C. (2013), *Girl trouble*, ss. 70–104.

⁴¹ Skoltomten, (1877. Nr 1), ♂

I all synnerhet bland ungdomen råder en nöjes- och njutningslystnad, som är häpnadsväckande. Ingen ansvarskänsla, ingen plikt-känsla, bara en jakt efter nöjen utan ände. Detta måste på ena eller andra sättet taga slut. Antingen därigenom, att folket, speciellt ungdomen, inser faran av en sådan syn på livet, som denna bekvämlighet och detta nöjesjaktande erbjuder, eller också med våld, genom nöd och umbärande, måste denna kräftskada i folkets liv tagas bort.⁴²

Att skribenten till denna text insett faran med "en sådan syn på livet" står bortom all tvivel. Åter igen ser vi här det moderna samhällets nöjesliv som ett hot. Detta återkommer även i en studentskrivning från 1925. Här menar den författande pojken att de moderna nöjena inte är "någon väg till Samarkand".⁴³ Vidare betonar han att ungdomen bör försöka undgå att "dragas med i den moderna nöjesvirveln" och undvika "jazzsalongernas, kabareternas och andra nervförlöande uppfinningars snärjande lockelser".⁴⁴

Här är det också ungdomen som är mest utsatt för detta hot. Följderna av överdrifter i fråga om nöjesliv skulle dock kunna få omfattande konsekvenser, menade bland annat en pojke som i sin studentskrivning diskuterar följderna av den nya tidens nöjesutbud: "En pessimistisk iakttagelse av vår tids ungdom har utan tvivel stora orsaker att frukta den västerländska kulturens undergång, [...]".⁴⁵ Vidare kopplar denne gosse samman Den nöjeslystna ungdomen med arbetarklassen. Han skriver om hur utvecklingen i samhället går i orätt riktning, när hemlivet blir mindre viktigt och allt mer tid tillbringas på "dansbanor eller biografer, där man söker släcka lyckotörsten". Pojken menar vidare att "[d]etta gäller i synnerhet arbetarungdomen".⁴⁶ Detta stämmer väl överrens med den ökade kommersialiseringen av ungdomens nöjen, vilken inletts mot slutet av 1910-talet, och den debatt som därpå följde.⁴⁷ Pojken i fråga föregår emellertid den stora debatten om "Dansbaneeländet", vilken var som mest omfattande under 1930- och 40-talet.⁴⁸

Kopplingen mellan Den nöjeslystna ungdomen, hens fördärvliga leverne och arbetarungdomen är framträdande även i en annan studentskrivning från samma år:

Om vi se på städernas arbetarungdom, finna vi många sorgliga exempel därpå. Huru ofta ser man inte dessa ungdomar i 16–18 års-åldern stå och hänga i gathörnen med händerna i fickorna och cigaretter i munnen. På

⁴² Heimdallisten, (1917) ♂

⁴³ UA, ToMa. (1925), ♂

⁴⁴ UA, ToMa. (1925), ♂

⁴⁵ UA, AxEk. (1925), ♂

⁴⁶ UA, AxEk. (1925), ♂

⁴⁷ Wennhall, J. (1994), *Från djäkne till swingpjatt*, ss. 95–97.

⁴⁸ Frykman, J. (1988), *Dansbaneeländet*, passim.

sina frikvällar söka de med alkoholets (sic) tillhjälp skaffa sig en "glad" stund. Denna glädje yttrar sig ofta däri, att de ställa till något uppträde, som oftast slutar med att någon av de livliga ynglingarna får tillbringa natten på polisstationen. Ofta kan "frihetskänslan" gå så långt, att individen ej böjer sig under lagens nödvändiga tvång. Han blir då lätt en onyttig, ja, kanske rent av en fara för samhället.⁴⁹

Den nöjeslystna (arbetar-)ungdomen ses som en uppenbar fara för samhället, men de kunde förstås också vara en fara för sig själva. En pojke beskriver i sin studentskrivning ungdomars bruk av alkohol, och betonar att ett missbruk "i hög grad nedsätter en persons allmänna värde".⁵⁰ Både fysiska och andliga sjukdomar betonas i följande studentskrivning som ett problem vilket kan följa av allt för överdriven njutningslystnad:

En produkt av hemmets saknad för flertalet av samhällets ungdom är också i nyare tider detta släkte av "kväsarpojkar och kväsarflickor"⁵¹ varmed fabriks samhällena hotas bliva befolkade. Känslan för det rätta, det ädla, det goda har hos dem ej förmått stadgas; de håna i ord, handling och uppträdande religionens, det mänskligas värde. Talet om moral, karaktär och samvete kalla de "kulturflabb", och med cynismens hångrin förklara de livet vara – njutningen. Dunsten från rännstenen, där de lekte som barn har förstört deras kropp och gjort dem mottagliga för sjukdomar; mor och far har ej lett deras första uppfostran och haft dem under sin tillsyn, deras saknad av hem har gjort skolornas förädlingsarbete fruktlöst, och de på gatan av förbigående uppsnappade orden har blivit första fröen till andlig sjukdom.⁵²

Detta citat, i samband med det tidigare, kan tolkas som att det framför allt är arbetarungdomens oförmåga att hantera den moderna tidens nöjen och benägenheten att hemfalla åt överdrifter som är det verkliga hotet. Denna bild bekräftas i en studentskrivning om hur ungdomar istället för att ta del av nöjen på värdshus kan få sin nöjeslystnad stillad i hemmet. "Och hvilken mängd nöjen kan man ej skaffa sig i ett hem" skriver pojken i fråga, och exemplifierar med musik, dans och konst.⁵³ En förutsättning för detta är att ungdomen har ett lugnt hem, menar pojken. Som framgår av kapitel 5 var det lugna hemmet och de närvarande föräldrarna ett medelklassideal, så en slutsats skulle kunna vara att det i första hand inte är "kväsarungdomarna" som finns i åtanke när pojken skriver om den konstnjutning som finns att få i hemmen.

⁴⁹ UA, GuFr. (1925), ♂

⁵⁰ UA, GöLo. (1925), ♂

⁵¹ Arbetarpojkar och arbetarflickor

⁵² UA, GuLu (1909), ♂

⁵³ UA, SvRi (1909), ♂

Frågan om hemmets ansvar för Den nöjeslystna ungdomen återkommer även i en essä i en elevtidning från 1927, där den författande pojken menar att "nöjena äro lättare tillgängliga och föräldrarna mindre motståndskraftiga".⁵⁴ Denna pojke ser dock inte samma övergripande hot sammankopplat med Den nöjeslystna ungdomen som tidigare skribenter, utan menar tvärtom att "dåliga nöjen" med tiden "blivit mindre vanliga och mindre råa samt att man synes ha gått betydligt framåt i måtta och allmän hyfsning". Den enda modernare företeelse denna pojke ser som ett potentiellt hot är hur flickornas roll i samhället utvecklats:

Flickornas tillvaro var, så vitt jag kan döma, förr i världen rätt så betryckt och entonig. De höllo sig mest inomhus, och deras förströelser begränsades strängt till vad som var "passande". En rak motsats härtill utgör – efter slutad skolgång – den nuvarande kvinnliga ungdomens påstådda lössläpphet, som dock, det skola vi hoppas, småningom skall stadga sig, så att tidens pendel åter kan svänga lugnt och normalt.⁵⁵

Detta citat visar att även flickor kunde höra till stereotypen Den nöjeslystna ungdomen, och att hon då också blev ett slags hot. Oron för överdrifter är påtaglig även i detta korta stycke. Att flickornas tillvaro var betryckt och entonig var en ytterlighet åt ena hållet, men att hennes nya frihet gjort henne "påstått" lössläppt var heller inte att föredra. Idealet var måttfullheten – att låta tidens pendel "svänga lugnt och normalt".

Den fosterlandstjänande ungdomen

Som tidigare konstaterats präglades tidens nationalism av en stark sammanlänkning med ungdomstiden. Läroverksungdomarnas intresse för fosterlandet tar sig uttryck i en särskild stereotyp: Den fosterlandstjänande ungdomen. Den förekommer inte på samma sätt i flickornas texter som i pojkarnas, och pojkarna skriver inte om unga flickors fosterlandskärlek. Det är alltså i första hand en manlig stereotyp. Denna ungdoms fosterlandskärlek och lojalitet kunde skildras på ett romantiskt sätt, som i en dikt från 1899 där kärlek och sommarljus betonas:

O ungdom, må din kärlek alltid brinna,
Som polens stjärna, för din fosterbygd!
Och måtte Sveas fana dig påminna

⁵⁴ Pegasen, (1929), ♂

⁵⁵ Pegasen, (1929), ♂

Att storhet vinnes genom vett och dygd!
Må sommarljuset lysa upp din bana!
Och därför vaja högt, du svenska fana⁵⁶

Denna romantiska idealiserade bild av ungdomens fosterlandskärlek kan ställas mot den bild av Den fosterlandstjänande ungdomen som träder fram runt 1910-talet, vid åren före och efter första världskrigets genombrott. Tilltalet var vid denna tid ett helt annat, präglad av krigets allvar. I dikten ovan lyser sommarljuset, men i en text från 1919 skriver en ung pojke istället om vikten av att "ungdomen själv vaknar upp ur den moraliska och sedliga dvala, vari den nu ligger, för att strida för ungdomsidealen".⁵⁷ Genom att sätta sina mål högt och leva för dess förverkligande kommer ungdomen kunna gagna sitt land, menar pojken. Detta uppslags kritik av ungdomens förfall visar också på de motsättningar som kunde finnas, och placerar Den fosterlandstjänande ungdomen i ett motsatsförhållande till Den nöjeslystna eller Den lyckliga ungdomen. Författaren verkar betona ungdomens ansvar för framtiden, och detta återfinner vi i en än tydligare uppmaning i en tidning från året för första världskrigets utbrott:

Skall det bli styrka, uthållighet och fasthet i vår utveckling under vårt kommande liv här i Norden och en fast motståndskraft, om onda dagar komma, så måste vi i många stycken bli ett bättre folk, än vi nu äro. Och det måste vi unga veta, ty vi skola ju bli Sveriges framtid. Vi måste hädanefter bli en kärnstam av kraftigt, arbetsdugligt, av redligt och sedligt och framförallt ett fromt folk i långt högre grad, än vi nu äro det. Ty på alla dessa områden fattas mycket mer än som finnes. – Menar jag nu, att det är Sveriges ungdom, som skall råda bot för landets skaror och hjälpa fram det goda ibland oss. Nej, men det menar jag, att denna ungdom skall bereda sig, göra sig duglig för och rustad till en sådan gärning, när dess tid kommer.⁵⁸

I denna text är det framtiden som står på spel och det är framtiden som ungdomen skall kämpa för. Det finns också exempel på när det är fosterlandet i sig som ungdomarna uppmanas försvara.

I en dikt från 1910 kan vi läsa hur ungdomsglöden inte vore något om inte hjärtat "in i döden // slog varmt för fosterland" och vidare uppmaningen att "offra dig [fäderneslandet] ungdomens fagrade vår". Kärleken till fosterlandet är drivkraften för Den fosterlandstjänande ungdomen, en drivkraft som kan leda honom in i döden. Fosterlandskärleken tecknas även metaforiskt i en novell från 1896, i vilken en ung gosse blir förälskad i en kvinna. Sedermera förstår han att

⁵⁶ Iduna, (1899) ♂

⁵⁷ Heimdallisten, (1917), ♂

⁵⁸ Gymnasisten, (1914), ♂

kvinnan som kysst honom är moder Svea, och han svär henne trohet: "För dig jag svär att lefva, för dig jag svär att kämpa och strida, och för dig jag svär att dö!"⁵⁹

Som synes är döden i högsta grad närvarande i skildringarna av Den fosterlandstjänande ungdomen. I den refererade dikten är det också tydligt att gossen står inför ett vuxenblivande. Han lovar moder Svea att "blifva en man, en man efter hennes sinne", och att gå från att vara en oskyldig pojke till att bli en ung man med uppgiften att tjäna fosterlandet. Detta skulle kunna ses som en tydlig övergång från barndom till vuxenliv.

Den fosterlandstjänande ungdomens lojalitet är stark, vilket blir synligt i beskrivningar av emigration. En pojke beskriver emigrationen som "en stor kraftförlust för ett rike".⁶⁰ Att gå fosterlandet förlo-rad kunde emellertid motverkas: "En varm fosterlandskärlek kan med kärleken till hemmet väckas hos de unga, så att de stanna i sitt land istället för att draga till främmande land och där gå en oviss framtid till mötes".⁶¹ Förutom den sakligare framställningen av detta återkommer problematiken med utflyttande ungdom i en skoltid-ningsnovell från 1899. I den figurerar Johan, "en lofvande yngling" som lämnat hemmet för att söka lyckan i Amerika. Vid juletid åter-vänder han till Sverige och återförenas med sin familj:

Men glädjen nådde sin höjdpunkt, då Johan i trovärdig ton förklarade, att han ej ämnade återvända till främmande land. – "Amerika", sade han, "Amerika är nog bra, men jag vill lefva och dö i mitt kära Sverige. Der har min barndomstid försvunnit, i dess mull hvilar min moder, och här vet jag dock, att jag har ett hem. Jag såg i dag dess snöhöljda skogar och frusna sjöar. Då tänkte jag: Sverige är dock det friaste och skönaste land på jorden. Två ting har jag lärt mig värdera, sedan jag lemnade hembygden; den blågula flaggan och den gröna granen."⁶²

Johans fosterlandskärlek är kraftfull och att han inte ser något annat alternativ än att återvända till Sverige gör honom till en utmärkt representant för stereotypen Den fosterlandstjänande ungdomen. Denna stereotyp ansluter även till Henrik Berggrens resonemang om förra sekelskiftets ungdomsrörelse och dess förhållande till nationen. Berggren lyfter fram just emigrationsfrågan som ett exempel på ungdomsrörelsens drivkraft.⁶³ I en visionär syn på nationen kunde ungdomen enas.

⁵⁹ Iduna, (1896), ♂

⁶⁰ UA, HeWa. (1909), ♂

⁶¹ UA, HeWa. (1909), ♂ Se samma resonemang i UA, AxMa. (1909), ♂

⁶² Iduna, (1899), ♂

⁶³ Berggren, H. (1995), *Seklets ungdom*, s. 62.

Kamraten

Utöver de mer allmänna bilderna av ungdom och ungdomstiden som sådan förekommer även många skildringar av ungdomliga relationer. Vänskap är ett återkommande tema i såväl skoltidningar som studentskrivningar, och särskilt den manliga vänskapen hyllas gång på gång.

Kamratskapet som en dygd och en del av en manlig socialiseringsprocess är något Björn Norlin lyfter fram i sin avhandling. Han hävdar att denna process kan "ses som ett medel i förankrandet av klasstillhörigheten", och menar med detta alltså den medelklassungdom som vid perioden hade tillgång till läroverken.⁶⁴ Norlin uppehåller sig emellertid i mindre utsträckning vid ungdomarnas definitioner av det goda kamratskapet och den ideale kamraten. I detta kapitel kommer jag att diskutera såväl kamratskapet i sig som bilden av den stereotyp Kamraten.

Det ideala kamratskapet beskrivs av ungdomarna som något upphöjt och eftersträvänsvärt. Särskilt i studentskrivningarna framhålls det i idealiserande ordalag och tillskrivs stor betydelse för ungdomarnas personliga utveckling. Ungdomarna menar att såväl goda som dåliga kamrater utövar ett stort inflytande under uppväxtåren. I en skrivning från 1925 menar författaren att kamratlivet är ett medel vilket anses "förädla, eller låt oss säga polera, vår natur".⁶⁵ Den stereotyp som träder fram är alltså en ideal sådan, där särskilt mannens personlighetsdrag står i fokus. Kamraten är också i hög utsträckning ett för gossarna vardagsnära ideal – en stereotyp som säger något om de värderingar som präglade deras umgänge med varandra.

Den ideale Kamraten ses också som en god förebild för yngre gossar. I en studentskrivning från 1925 framhålls "kamratens och äldres exempel" som en "mycket viktig detalj i självuppfostran". Skribenten problematiserar vidare kring vikten av goda förebilder och särskilt fall då sådana saknas: "En bondpojke nere i det mörkaste Småland kan ej skaffa sig någon uppfostran, om han ej kommer i förbindelse med någon, som erhålligt (sic) en viss grad av sådan, och vilken han kan ta' efter". Denna skolgosse beskriver denna typ av fostran som något ofrånkomligt – finns bara gott om förebilder kommer uppfostran på köpet: "Däremot är det väl, i de flesta fall åtminstone, tämligen svårt för en yngling från staden, bildad eller ej, att icke tillägna sig någon uppfostran, genom de många exempel och förebilder han kan få i städerna". Detta resonemang utvecklas ytterligare: gossen verkar mena att det finns en medveten drivkraft att låta sig formas av goda

⁶⁴ Norlin, B. (2010), *Bildning i skuggan av läroverket*, ss. 132–136.

⁶⁵ UA, ErLu. (1925), ♂ Jämför även med UA, JoHj. (1925), ♂ som också betonar kamraternas roll under uppväxten. Ett undantag finns i en kortfattad skrivning från samma år där författaren inte rekommenderar kamratfostran på läroverken. UA, GuGo. (1925),

förebilder: "Dock tror jag härvidlag, att den så kallade obildade ungdomen i många avseenden lägger sig mera vinn om att påverkas av dem, som de förstå veta bättre".⁶⁶

En elev vid Uppsala flickskola betonar också vikten av gott inflytande från kamrater, då hon menar att: "Man kan inte betvivla att denna uppfostran från kamraternas sida är bra".⁶⁷ I denna text nämns kamraterna varken som "han" eller "hon", utan det är kamratskap i allmänhet som åsyftas, något som vi ser återkommande i de flesta studentskrivningarna i detta ämne från flickor.

Inte bara det goda inflytandet betonas av ungdomarna – även det dåliga inflytandet lämnas det ett visst utrymme för. I ett antal studentskrivningar kan man till exempel läsa om "dåliga kamrater". Vilka egenskaper som kännetecknar dessa dåliga kamrater är något vagt, men man kan förstå att en typisk dålig kamrat är en sådan som utsätter ungdomen för frestelser och exempelvis "ge dem förmaningen att ej bry sig om, vad föräldrarna skriva, ty de äro ju gamla, och äldre personer äro ju alltid så enfaldiga och rädda för ingenting".⁶⁸

Motsatsen familj-dåliga kamrater utvecklas ytterligare av samma gosse, när han menar att det är ungdomar som saknar föräldrar som utsätts för störst frestelser, då det finns en risk att de "duka under för frestelser" genom inverkan av dåliga kamrater "vilka förleda dem".⁶⁹ Läroverksungdomen tillskriver alltså Kamraten ett betydande ansvar i fråga om fostran, och genom otaliga exempel på hur den dåliga Kamraten drar ner ungdomen i fördärvet understryks detta fostransansvar. Även i de fall då föräldrarna var i livet men ej närvarande i ungdomens uppväxt var risken för sämre kamraters dåliga inflytande betydande, menade en annan läroverkselev som påtalade att gymnasister som inte hade hemmet i läroverksstaden utsattes för särskilt stora frestelser genom "dåliga kamrater".⁷⁰ En stark kamratgrupp identifierades vid denna tid även som ett problem av skollärarna, vilka verkar ha lagt ner mycket tid på att undvika allt för tät sammanhållning i en klass, för att undvika "flockmentalitet" och "mass-suggestion" i elevgruppen.⁷¹

Faran med dåliga kamrater och deras inflytande lyfts enbart fram i studentskrivningarna och vikten av *goda* förebilder inom kamratskapskretsen betonas i avsevärt högre utsträckning än riskerna med dåliga kamrater. Detta förstärker bilden av Kamraten som ett ideal, med eftersträfvansvärda karaktärsdrag och gott inflytande på yngre och jämn-

⁶⁶ UA, BrNo. (1925), ♂

⁶⁷ UF, KaNo. (1925), ♀

⁶⁸ UA, AIOL. (1909), ♂

⁶⁹ UA, AIOL. (1909), ♂

⁷⁰ UA, AxMa (1909), ♂

⁷¹ Landahl, J. (2006), *Auktoritet och ansvar*, s. 69 ff.

åriga pojkar. I följande citat understryks första kamratskapets betydelse under uppväxtåren:

[...] om man får växa upp bland jämnåriga och hava dagligt umgänge med dem såväl under fritid som arbete, så måste detta hava ett gott inflytande på ens egen natur. Man lär sig under denna samvaro att uppskatta och i minnet bevara och även i sig själv söka omplantera de goda sidorna hos sina kamrater, och man växer så fast i denna kamratkrets, att ens eget jag fullkomligt går upp i denna och ändock är fullkomligt individuell.⁷²

De "goda sidorna" då? Vilka är de? Vilka egenskaper är det som gossarna är så måna om att betona när det gäller Kamraten som förebild och exempel? I ovan nämnda skrivning har läroverkspojken preciserat dessa, när han lyfter fram att det är "trofastheten, som här spirar i all sin prakt och jämsides med denna ärligheten och uppriktigheten ock en stark rättskänsla".⁷³

I detta citat betonas alltså trofastheten. Att vara trofast mot kamratkretsen framhölls som ett ideal i både studentskrivningar och skoltidningar. I en vers i en skoltidning från 1887 benämns kamratskapet mellan sju gossar som ett "stjärnförbund" där "ingen må den andra svika" och vidare i sista versen även "ingen enda af dem sviker". Vad ett sådant svek skulle kunna innebära definieras dock inte mer ingående.

Något som däremot lyfts fram som exempel på en egenskap som inte bör förekomma i kamratkretsen är avund, och en önskan att "[h]varje ondt och hatfullt hjerta, Som blott afund i sig bär" skall vara åtskilt från kamraternas samfund. Vidare framhålls hjälpsamheten och empatin som ett ideal i kamratkretsen: "Nej att lindra broderns smärta // huru ljuft och sällt det är". samt "Hvilken än må bli vår lott // må vi hjälpa dem med gamman, som af lyckan mindre fått". Liksom i mången annan dikt i genren betonas även dygdens belöning. Då kamraterna håller samman och hjälper varandra belönas de med "Glädje, lycka, sällhet, frid".⁷⁴ Belöningen består även i att ryktet om kamraterna sprids till andra. Kontentan av denna dikt är den att den ideale Kamraten är hjälpsam, stödjande och lojal samt att detta ideal alltså belönas.

I ovan nämnda dikt kan man följaktligen se det som att kamratskapet till viss del syftade till att förbereda gossarna för världen i och med dess karaktärsdanande inslag. Detta tema återkommer i en något mer pragmatisk utformning i en kort novell om några läroverkskamrater i tidningen Skoltomten från 1878. Några ynglingar söker upp en kamrat för en kväll av pokulerande och motiverar det på följande sätt "Vi måste

⁷² UA, ErLu. (1925), ♂

⁷³ UA, ErLu. (1925), ♂

⁷⁴ Nya Gymnasisten, (1887, december), ♂

förbereda oss på det öfverflöd af frihet, vi snart komma att få".⁷⁵ Kamratlivet syftade alltså inte bara till att förbereda och dana ungdomarna i fråga om karaktär, det syftade även till att preparera dem inför det kommande livet som studenter.

Vidare förtydligar novellens gossar att det inte nödvändigtvis är alkoholen som måste stå i fokus i denna förberedelse för livet efter studentexamen: "För öfrigt [...] är det ju ej för bågarens skull vi samlas; det är ungdomsglädjen, skämtet och sången, det är kamratlivet, som manar oss här till".⁷⁶ Att kamratskapet "manar" till samling understryker den manliga vänskapens stora betydelse, och bidrar ytterligare till bilden av den idealiserade Kamraten.

I ett senare nummer av samma tidning betonas ynglingarnas behov av kamratskap: "Vi förestälde oss och göra det ännu, att hvarje yngling måste känna sitt hjärta klappa varmare vid blotta orden: kamratskap och vänskap och måste brinna af ett oemotståndligt behof att träda i gemenskap med jämnåringar äfven utom den krets, där han själf vistas". Ynglingarnas "lifliga" själar söker hela tiden "vidga området för detta kamratskap", menar textförfattaren, som sammanfattar denna ynglingars drivkraft att söka kamrater med uttrycket "ynglingahjertan söka hvarandra". Kamratskapet beskrivs i starkt idealiserande ordalag: "Det är bland sina kamrater som han med största frihet får svärma för allt *stort, sant* och *skönt*. Detta är det sanna ynglingakamratskapets ursprungliga väsen".⁷⁷ Kamratskapet kunde även beskrivas som viktigt ur ett större samhällsligt perspektiv – så betonar exempelvis en gosse att ett "gott kamratskap [...] också kan behövas i denna klasshatets och partisplittringens tid".⁷⁸

Det ovan beskrivna ideala kamratskapet och dess fördelar står i en viss kontrast till det vardagliga kamratskapet som skymtar fram särskilt i skoltidningarna – här tillåts Kamraten vara mer vardaglig och ej fullt så dygderik som i de mer idealiserande dikterna. Förutom att en jargong där ungdomarna driver med varandra verkar varit väletablerad finns även skildringar av vardagliga upptåg med syftet att retas med en kamrat. Till exempel hittar vi i en novell en beskrivning av hur en gosse saboterar en kamrats biodejt genom att låtsats vara flickan och trycka kamratens hand.⁷⁹ Den stereotype Kamraten kunde alltså vara skojfrisk och full av upptåg.

Lojaliteten gick dock alltid hand i hand med kamratskapet och är Kamratens främste kännetecken. Särskilt i fall då ungdomarna hade en gemensam "yttre fiende" är lojaliteten påtaglig. Till exempel lära-

⁷⁵ Skoltomten, (1878, N:r 4,5), ♂

⁷⁶ Skoltomten, (1878, N:r 4,5), ♂

⁷⁷ Skoltomten, (1878, N:r 7,8), ♂

⁷⁸ UA, KoL. (1912), ♂

⁷⁹ Gymnasisten, (1924) ♂

re kunde beskrivas som en sådan gemensam fiende, och i kampen mot en mindre populär lärare höll ungdomarna alltid ihop. Detta överensstämmer även med vad Esbjörn Larsson har kunnat visa på i sina studier av 1800-talets kadetter; även hos dessa var lojaliteten mellan kamraterna stark.⁸⁰

I "Gymnasisten" från 1924 kan vi också läsa om ett fall då en lärare fått ett vredesutbrott på en elev, och en annan elev, Pettersson, stöttar den utskällda eleven genom att heller inte svara på magisterns frågor: "Då var det slut med läraren. Han kved, när han sjönk ihop i stolen: 'Etiam tu Pettersson'".⁸¹ Även en hel klass kunde gadda ihop sig mot en lärare, som i en novell där läroverkspojkarna rent av beskrivs som "onda" mot lärarkandidaten.⁸²

Om en pojke inte ställde upp som förväntat i kampen mot en lärare kunde han kallas förrädare: "Kamraterna sågo förvånade efter honom, så ryckte de på axlarna och mumlade föraktfullt: 'Fy fan! De' hade jag inte trott om Ljungberg. En så'n förrädare!"⁸³ Även i mötet med ungdomar från andra skolor eller sociala klasser höll man ihop, en hel klass kunde gå samman i kampen mot en gatpojke: "Tretio 'puttister'⁸⁴ hafva pålsat upp en gatpojke, bildningen och civilisationen hafva öfvervunnit den råa styrkan!"⁸⁵

Ytterligare ett exempel på hur lojalitetens sätts främst av Kamratens goda egenskaper finns i skildringen av hur en gosse försökte avstyra samkväm med kamraterna. I novellen berättas hur pojken i fråga försöker tacka nej till en fest. Några läroverkspojkar frågar kamraten Lars om han "Vill vara med om litet 'festis' iqväll?" Då Lars avböjer blir han tillsagd av kamraterna: "Ah, du sitter bara här och pluggar och fänar och smider rum, så att du blir som en disktrasa till sist. Det där duger inte, utan kom du bara!"⁸⁶ Idealet verkar i detta fall ha varit att man ej isolerade sig utan följde med på kamraternas träffar – ytterligare ett exempel på hur lojaliteten var Kamratens främste dygd.

Avslutningsvis kan vi alltså konstatera att Kamraten kännetecknas av hans dygder – gossarnas ideala kamrat var lojal och utövade gott inflytande på yngre och jämnåriga. Idealiserandet av det manliga kamratskapet var konsekvent under hela perioden för min undersökning, och återkom som ett tema i såväl skoltidningar som studentskrivningar.

⁸⁰ Larsson, E. (2005), *Från adlig uppfostran till borgerlig utbildning*, s. 306 ff.

⁸¹ Gymnasisten, (1924), ♂

⁸² Tramsebyxan, (1914), ♂

⁸³ Svea, (1915), ♂

⁸⁴ Puttister är benämningen på skolpojkar i läroverkets första klass

⁸⁵ Skoltomten (1878, N:r 4,5), ♂

⁸⁶ Skoltomten (1878, N:r 4,5), ♂

Bild 2. Två kamrater på nattlig promenad. Brage, (odat. 1890-tal) ♂

Väninnan

Skildringarna av den kvinnliga vänskapen skiljer sig markant från skildringarna av den manliga. Det finns inget uttalat ideal kring kvinnlig vänskap, varken i flickornas eller i pojkarnas texter. Det närmaste man kommer är flickornas resonerande kring kamratuppfostran i studentskrivningarna på ämnet "Ungdomens självuppfostran" från år 1925. I dessa skriver flickorna om kamratskapets förtjänster för ungdomens självuppfostran, men de få flickor som skrev om ämnet uppehåller sig i högre grad vid ungdomen som "han".

Undantaget är en flicka som skriver att "[v]arje flicka eller gosse borde som sitt mål sätta att bli sådan bland kamraterna att dessa tager honom eller henne till förebild"⁸⁷, samt en flicka som skriver att i en situation där någon i en klass försöker fuska "så skulle han eller hon nog snart av kamraterna bli tagen ur den villfarelsen, att sådant utan

⁸⁷ UF, KaNo. (1925), ♀

vidare går för sig”.⁸⁸ Några tydligt definierade ideala egenskaper finns alltså inte för Väninnan.

Mot bakgrund av detta kan man fråga sig om Väninnan istället är att betrakta som en pejorativ stereotyp? Låt oss börja med att titta på hur hon skildras i texter från flick- och samskolor.

En gemensam nämnare i några av texterna som skildrar väninnor är hur dessa flickor är sammansvetsade till att vara nästan ett. I en vers om ett bästispar vid en samskola skildras detta på följande sätt:

Vår Granell och lilla Berta,
Ha ihop ett litet hjärta
Likaså en liten själ.
Där den ena synes vandra,
Kan man träffa ock den andra.
Aldrig ser man dem i gräl.

Arm i arm de ständigt vandra
Och de språka med varandra
Med små täcka, nätta rop.
Jag kan icke hjärtlöst skilja
Samma själv och samma vilja,
Så de få en vers ihop.⁸⁹

I denna dikt är Granell och Berta så tätt sammanlänkade i sin vänskap att de delar både själ och hjärta. En liknande beskrivning av kvinnlig vänskap finns i ett senare nummer av samma tidning, där det är två andra flickor som beskrivs:

Främst i realernas rad står Bäcklin,
Blåögd och mildögd och spenslig och fin,
Ingått hon har med Elise alliance,
Knuten för evigt med känsla och tjangs. (sic)
[...]
Elise – för övrigt se här ovan –
Har utav Bäckis fått den gåvan
Att alltid, alltid denna vänskap njuta
Som aldrig skall i detta livet sluta.⁹⁰

Här skildras den kvinnliga vänskapens band som så starkt att det till och med fortsätter in i döden. En mer kåserande beskrivning på samma tema finns i en dikt från en senare flickskoletidning, i vilken vänskapen mellan två flickor liknas vid att den ena av dem är den andras jolle ”som hänger på släp”.⁹¹

⁸⁸ ÅF, InPe. (1925), ♀

⁸⁹ Anmärkningsboken, (1908), ♀♂

⁹⁰ Anmärkningsboken, (1908), ♀♂

⁹¹ Flickskolealbum, (1923), ♀

Vänskapen mellan två flickor kunde alltså beskrivas som stark, men det finns ingenting som motsvarar de tydliga ideala dygderna som definierar den manliga Kamraten. Inte heller är det några tydliga stereotyper som skildras i flickornas texter. De aktiviteter som väninnor i texterna ägnar sig åt är på intet sätt stereotypa. Det väninnorna ägnar sig i flick- och samskolornas texter är så skilda saker som att gå på politiska möten, dansa boston och stjäla julgranar.⁹² En underbar beskrivning av en stökig flickskoleklass stunderna innan läraren träder in i klassrummet får stå som exempel på det icke stereotypa i skildrandet av klasskamraterna:

Man reser sig, skriker, kämpar, omfamnas och vaggar i stilla boston. Klassen är i upprorstillstånd, man minns alla roliga historier, som man eljest glömmer av, man blir verksamhetslysten och okynnesdjärv. Och den välljudande uppmaningen "Tyst, flickor det har ringt!" förklingar ohörd som toner från en annan värld, ända till dess en av klassens vid dörren posterande vakter under ivrig armfäktning stillar stormen med ett: "Sch, sch, han (ev. hon) kommer, han kommer!"⁹³

Flickornas beskrivningar av väninnor och klasskamrater är alltså väldigt skiftande och verklighetsnära – dygder och ideal finns inte alls på samma sätt som i pojkarnas beskrivningar av Kamraten.

Hur skildrar då pojkarna väninnor? Är det där vi hittar stereotypen? Svaret på dessa frågor är både ja och nej. Å ena sidan beskrivs kvinnlig vänskap i regel negativt, men å andra sidan är beläggen inte särskilt många.

Det finns ett par exempel på hur kvinnlig vänskap skildras på ett raljerande sätt i kåserier. Ett kåseri handlar om skvallrande och pladdrande damer på kafferep.⁹⁴ Ett annat tar upp två väninnor som uppfinner rullgardinen.⁹⁵ I inget av dessa exempel står något ideal att finna, och det går heller inte att tala om en tydlig stereotyp. Skildringarna är humoristiska och kvinnorna inte på något sätt hotfulla.

Hotande mot en spirande romans är emellertid ett par väninnor i novellen "Ung kärlek" från 1914. I denna novell träder kamraterna Inga och Greta in i handlingen för att med förfalskade brev försöka förstöra relationen mellan novellens två huvudpersoner.⁹⁶ Den kvinnliga vänskapen skulle alltså kunna tolkas som ett hot mot en heterosexuell relation. Detta bekräftas av en kåserande dikt med tillhörande skämtteckning från samma tidning, i vilken en pojke beklagar sig över att

⁹² Politiskt möte finns i Tidningen Runa, (1910a), ♀; bostondansande i flickpar återkommer i samtliga nummer av Anmärkningsboken (1907–1909), ♀; och julgransstölden finns i Runa, (1910c), ♀.

⁹³ Runa, (1910b), ♀.

⁹⁴ Heimdallisten, (1917), ♂

⁹⁵ Gymnasist-Bladet, (1893), ♂

⁹⁶ Gymnasisten, (1914), ♂

flickorna bara vill umgås med varandra och inte ägna sig åt honom, något som tonårsflickor idag kanske skulle rubricera med det humoristiska slagordet "chicks before dicks".

Bild 3. Denna bild illustrerar dikten på motsatt sida. Gymnasisten, (1914). ♂

Tre trallande jäntor, hvar gå i väl hän,
 Förstån I er ej på finessen?
 Jag arme, jag sökt mig i alla de län,
 En flicka som passar för äkta noblessen!
 Jag gjort mig så fin i ulster och kubb,
 Och hoppats min kärlek att kunna servera!
 Jag trodde – *tre jäntor*, ej bildat en klubb,
 Jag trodde de nu gärna skulle spatsera,
 Och prata och skämta och glatt flirterera!⁹⁷

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att det inte finns någon tydlig kvinnlig motsvarighet till den manlige Kamraten. Väninnan framstår därmed inte som någon distinkt stereotyp, utan snarare som en enkel beskrivning av flickors samvaro. Den framställs visserligen som stark, men den saknar ett tydligt idealiserat innehåll. Vad gäller pojkarnas skildringar av kvinnlig vänskap är den mer negativ och i vissa fall även ett hot mot deras potentiella relationer till flickor. I övrigt saknas i pojkarnas skildringar en tydlig beskrivning av vad kvinnlig vänskap består i.

Slutsatser

När det gäller de studerade texternas förhållande till ungdom och ungdomstiden som fenomen är det två klara dikotomier som framträder. Dels Den lyckliga ungdomen som står i direkt kontrast till Den vemodiga ungdomen, dels Den nöjeslystna ungdomen som till viss del kan ses som en pejorativ stereotyp i relation till Den fosterlandstjänande ungdomen.

Beträffande de två första stereotyperna finns det inga tydliga köns-specifika markörer. Dessa är faktiskt könsöverskridande på det sätt att flickor och pojkar ryms i stereotypen, ofta omnämnda som ett neutralt "ungdom" eller "vi". Såväl pojkar som flickor kunde beskrivas som lyckliga respektive vemodiga. Att Den lyckliga ungdomen är den av dessa stereotyper som är det tydligaste idealet råder det knappast något tvivel om och stereotypen ligger väl i linje med tidsperiodens vurm för det ungdomliga.

Den vemodiga ungdomen blir i mångt och mycket att betrakta som en pejorativ stereotyp. Detta märks främst i att den vemodige är någon man kan driva med, men även i att vemodighet bottnar i bristande karaktär. Att vara olycklig blir i detta sammanhang närmast ett resultat av personlig läggning och något som inte drabbar den som har en positiv syn på livet. Trots denna tydliga koppling mellan personers olika

⁹⁷ Gymnasisten, (1914), ♂

temperament och deras syn på livet finns det i läroverksungdomens texter också utrymme för yttre faktorer. Detta visar att ungdomstidens vedermödor även sågs som ett reellt problem.

I fråga om den andra dikotomin bestående av Den nöjeslystna ungdomen och Den fosterlandstjänande dito rör den framförallt synen på ungdomens uppgift i samhället. Nöjeslystnad ställs här i direkt konflikt med ansvars känsla och blir därmed ett hinder för ungdomen att fullgöra sina plikter. Att Den nöjeslystna ungdomen främst ses som en stereotyp som är förknippad med arbetarklassen bidrar också till bilden av den som en negativ stereotyp. Intressant nog framstår den som än mer allvarlig när den används för att beskriva flickors nöjen, då dessas lätt kopplas till promiskuitet.

Den fosterlandstjänande ungdomen framstår i sammanhanget som ett i första hand manligt påbudet ideal, vilket med fördel kan kopplas samman med Kämpen som presenterades i kapitel 4. Som framgår av de analyserade texterna är detta en helt igenom nationalistiskt präglad stereotyp, som sätter fosterlandet framför sig själv. Det är också här som man kanske tydligast kan skönja resultatet av världspolitiken genom det uppskruvade tonläget i samband med första världskriget.

Vad slutligen gäller de vänskapliga relationerna ungdomarna emellan finns det en tydlig skillnad i synen på manlig och kvinnlig vänskap. Som påpekats i tidigare forskning är manlighet något som ofta bekräftas genom homosociala relationer.⁹⁸ Den stereotypa bilden av Kamraten i läroverksungdomarnas texter bekräftar i många stycken tidigare forskningsresultat. Kamratskap blir där närmast uteslutande ett uttryck för manlig vänskap och den rymmer även tydliga ideal, såsom exempelvis lojalitet.

Den manlige Kamraten kan med fördel jämföras med den kvinnliga motsvarigheten – Väninnan. Hon ägnas inte alls lika stort utrymme i ungdomarnas texter och beskrivningarna av henne saknar tydliga ideal. Istället framstår Väninnan – särskilt i pojkarnas texter – snarast som en negativ stereotyp. Det finns inga belägg för att kvinnlighet på samma sätt som manlighet var något som bekräftades genom homosociala relationer.

Som konstaterades i introduktionen till detta kapitel kom perioden för min undersökning att innebära stora förändringar för synen på ungdom. Av detta syns få spår i skolelevernas texter – tvärtom är synen på ungdom tämligen konsekvent, för att inte säga rigid, under hela perioden.

⁹⁸ Tosh, J. (1999), *A man's place*, ss. 109–110.

Kärleksliv och kärleksrelationer

I detta kapitel undersöker jag det övergripande temat kärleksliv och kärleksrelationer och de stereotyper som används när eleverna berör detta ämne. Kapitlets fokus ligger på ungdomarnas beskrivningar av attraktiva kvinnor och män. Inom begreppet attraktiv ryms både "älskansvärd" och "åtråvärd". Även den attraherade och beskrivningen av hen lämnas utrymme i detta kapitel, vilket understryker det relationella i analysen av ungdomarnas konstruktioner av kön.

I det här kapitlet kommer vi se hur kvinnor och män, flickor och pojkar i olika typer av kärleksrelationer skildras som ömsom värnlösa våp eller frestande tjuserskor; ömsom som tafatta skolpojkar eller kraftfulla erövrare. Gemensamt för de variationer som förekommer är dock att det är i förhållandet till det motsatta könet som deras önskvärda såväl som mindre önskvärda egenskaper framträder. I studentskrivningarna är nästan alla typer av kärleksrelationer påtagligt frånvarande – inte ens i de skrivningar som handlar om hemmet och där studenterna uppehåller sig vid just bildandet av ett hem får den ideala kvinnliga partnern eller den uppvaktande mannen någon större uppmärksamhet. I elevtidningarna är förhållandet det motsatta – kärleksdikter, noveller om uppvaktning och diskussioner om etiketten i förhållandet till det motsatta könet hör till de vanligaste motiven. I elevtidningarna synes det som om ungdomarna lät drömmar och ideal få fritt spelrum.

Som tidigare konstaterats var flickorna och pojkarna vid läroverken och flickskolorna del av en borgerlig sfär. De flesta kom från övre medelklasshem, och de som inte gjorde det socialiserades ändå in i en borgerlig värld både i och utanför klassrummet. Av framförallt elevtidningarnas innehåll förefaller romantik, svärmeri och uppvaktning ha varit en viktig del av denna traditionella borgerliga föreställning.

Ett antagande inom historievetenskapen har tidigare varit det att den framväxande borgarklassen drev fram en slags "kärleksrevolution" i början av 1800-talet.¹ Att man började gifta sig av kärlek snarare än av konvensans skull ha varit ett sätt att positionera sig gentemot

¹ Se t.ex. Bjurman, E. L. (1998), *Catrines intressanta blekhet*.

såväl lägre som högre samhällsklasser, vilka antogs ha andra drivkrafter bakom knytandet av hymens band. Denna nya revolutionerande syn på äktenskapet skall ha bidragit till en av borgarklassen påhejad kärleks- och tvåsamhetsvurm, vilken genomsyrade populärkulturen och vardagslivet.²

Att förälskelsen var på modet under 1800-talet och att ett kärleksideal växte fram kan knappast ifrågasättas, men beträffande kärleksäktenskap som något typiskt borgerligt har bilden nyanserats av många forskare vilka har kunnat visa på att såväl i andra klasser som tidigare än under 1800-talet har folk gift sig av kärlek.³ Ändå var 1800-talets nya kärleksideal mycket inflytelserikt och omhuldades och fick näring av borgarklassen. Synen på förälskelsen fick en betydelsefull roll i ungdomarnas egna texter.

Ungdomarnas sätt att skriva om det motsatta könet och förälskelsen går hand i hand med förhållandet till sexualiteten, även om den inte beskrivs lika explicit, utan bara är antydd. Tidigare forskning har med stor fascination uppehållit sig vid den borgerliga sexualitetens framväxt och uttryck. Ett av de mer betydande bidragen kommer från Peter Gay, som i sitt omfattande verk om 1800-talets borgerlighet har nyanserat bilden av det pryda och sexualfientliga 1800-talet. Tvärt emot vad som länge varit en gängse uppfattning om 1800-talets sexualmoral visar Gay hur 1800-talet präglats av komplexa, men ingalunda uteslutande sexualfientliga, sexualmoraliska värderingar där såväl kvinnlig som manlig njutning hade en framträdande roll.⁴

Utöver Gay har även Michel Foucault varit tongivande på detta område. Foucaults syn på borgarklassens sexualitet är nära knuten till ovan nämnda syn på borgarklassens framväxande kärleksideal. Han menar att definierandet av en borgerlig sexualitet och fysisk kärlek var ett steg i att legitimera sin auktoritet gentemot adeln. Kroppen – och den fysiska kärleken med den – blev en kontrast till adelns legitimitet grundad genom blodsband från tidigare generationer.⁵

Detta avståndstagande från överklassen går även att finna i den sexualmoral som framträder i borgarklassens rådgivningslitteratur.⁶ Under den period som är föremål för den här avhandlingens undersökning – 1880–1930 – kom synen på sexualitet att genomgå genomgripande förändringar, varav en av de främsta var att sexualiteten över tid blev mer socialt accepterad att diskutera i den offentliga debatten.⁷ Ännu en

² Frykman, J. & Löfgren, O. (1979), *Den kultiverade människan*.

³ Macfarlane, A. (1986), *Marriage and Love in England*; Steinrud, M. (2008), *Den dolda offentligheten*; Planck, B. (2014), *Kärlekens språk*.

⁴ Gay, P. (1984), *The Bourgeois Experience*.

⁵ Foucault, M. (1980), *Sexualitetens historia. 1, Viljan att veta*, s. 158 ff.

⁶ Ekenstam, C. (1993), *Kroppens idéhistoria*, ss. 224–225.

⁷ Ekenstam, C. (1993), *Kroppens idéhistoria*, ss. 248–289.

förändring som skedde under perioden är att preventivmedlen långsamt började etableras i samhället, vilket möjliggjorde familjeplanering och kortsiktigare sexuella förbindelser – om än med ett bakslag i och med preventivmedelslagen år 1910, vilken förbjöd marknadsföring (men ej försäljning) av preventivmedel.⁸

Överlag verkar emellertid perioden för min undersökning ha präglats av stora förändringar i fråga om synen på sexualitet och njutning. Pia Laskar beskriver i sin avhandling hur det i sexhandböcker skiftades fokus – från en mer befruktningsorienterad sexualrådgivning till en som handlade om en mer jämlik syn på sexualiteten. Laskar kopplar samman detta med det sena 1800-talets och det tidiga 1900-talets ”allmänna förskjutningar i könsordningens maktförhållanden”.⁹

Ytterligare en del i formerandet av den framväxande borgarklassens sexualitet var problematiserandet och sjukliggörandet av kvinnans sexualitet, vilket exempelvis Karin Johannisson uppehållit sig vid. Johannissons studier rörande tiden för sekelskiftet 1900 visar på hur de kulturella föreställningarna om kvinnans kropp präglades av bilden av henne som sjuklig, vilket också präglade bilden av hennes sexualitet.¹⁰ De för tiden utbredda uppfattningarna om den kvinnliga ohälsan undersöks vidare även av Anna-Karin Frih, som i sin avhandling har satt flickors ohälsa i fokus. Kopplingen till sexualitet är dock mindre uttalad när det rör sig om flickor jämfört med kvinnor.¹¹

Som framgått finns det gott om forskning rörande såväl den borgerliga kärlekens romantiska ideal som borgerlighetens förhållande till sexualitet. Däremot vet vi mindre om hur den borgerliga ungdomen förhöll sig till dessa föreställningar. Några undantag finns emellertid. Så har till exempel Max Engman analyserat finlands-svenska kadetters kvinnoideal under det sena 1800-talet. Engman kan konstatera att kadetterna hade en traditionell kvinnosyn; kvinnans plats var i hemmet och hon skulle vara vacker.¹² Även Björn Norlin har uppehållit sig vid ungdomens bilder av kvinnan, och kan visa hur de manliga gymnasister vars texter han analyserar uppvisar en kluvenhet inför kvinnan. Framställningarna av henne kunde vara både idealiserande och misogyn.¹³

Hur såg de föreställningar om den romantiska kärleken ut som läroverksungdomen i denna studie skapade? Vad var det som framställdes som attraherande och hur såg man på romantiska relationer? Vilka

⁸ Levin, H. (1986), *Testiklarnas herravälde*, ss. 149–153.

⁹ Laskar, P. (2005), *Ett bidrag till heterosexuallitetens historia*, s. 180.

¹⁰ Johannisson, K. (1994), *Den mörka kontinenten*.

¹¹ Frih, A.-K. (2007), *Flickan i medicinen*.

¹² Engman, M. (1990), ”Finlands tärnor”.

¹³ Norlin, B. (2010), *Bildning i skuggan av läroverket*, ss. 151–156.

stereotyper framträder i läroverksungdomens texter? På vilka sätt skilde sig flickors och pojkars stereotyper från varandra?

I kapitlet möter vi först ungdomarnas ideal. De är Den späda flickan, Den starke pojken, Den Attraktiva flickan och Gentlemannen. Därefter följer de stereotyper som inte är lika positiva – Förförerskan, Erövaren och Kvinnotjusaren. Inom dessa ryms även negativa varianter. Dessa stereotyper bidrar alla till att tydliggöra ungdomarnas ideal.

Den späda flickan

När elevtidningarnas beskrivningar av flickor och pojkar involverade i kärleksrelationer ställs mot varandra blir motsatserna i fråga om deras fysiska drag uppenbara. Flickan är i fråga om det yttre liten och späd medan pojken är starkare och större. Gemensamt för flera av de dikter där flickan beskrivs som en späd varelse är att det dimunitiva i hennes uppenbarelse är så överdrivet att hon kan skildras som klen och fysiskt underlägsen mannen. Jag har inte kunnat finna någon förändring över tid beträffande detta förhållande. Vidare var det ett motsatsförhållande som framför allt skapades i pojkarnas texter; detta avsnitt kommer därför främst att uppehålla sig vid pojkarnas konstruktioner av älskansvärda kvinnors utseende.

Till skildringarna av flickan eller kvinnan hör alltså en fysisk underordning, där kvinnans kropp definieras som en motpol till mannens. Detta är ett så återkommande tema att jag med lätthet kan identifiera det som en del i skildringarna av en stereotyp. Ett exempel som belyser denna underordning med all önskvärd tydlighet finner vi i en dikt från 1923, där bildspråket knappast kunde vara tydligare. Det formuleras som att "han är man, och hon är kvinna, // Han en jätte, hon ett rå".¹⁴ Denna fysiska överlägsenhet kommer i denna dikt till uttryck också genom att mannen springer ikapp flickan och kysser henne mot hennes vilja efter att hon "lätt som hinden, ur sin gosses armar flyr". Det är emellertid inte alla exempel på flickans underlägsenhet som ger associationer till våldtäkt – det kunde även ta sig uttryck i att flickan själv i all sin klenhet behövde be en man om hjälp. I följande citat har en flicka svimmat¹⁵ på gatan och lyckas tack och lov få hjälp av en förbipasserande stark ung man:

Hon sjönk av matthet åter ned mot stenläggningen. "Hjälp mig upp på fjärde våningen", lyckades hon slutligen få fram i nästan viskande ton.

¹⁴ Mimer, (1923), ♂

¹⁵ Svimmade kvinna hittar man även på andra ställen i materialet – se till exempel Pegasen, (1930), ♂

Porten öppnades, och stödd mot ett par starka armar fördes hon in genom densamma.¹⁶

Kvinnans klenhet kunde alltså ta sig uttryck i att hon hade svårt att klara sig själv, det behövdes en man som trädde in och hjälpte henne. Det var inte bara i fråga om hennes fysiska underlägsenhet som hon behövde hjälp av en man – hon skildrades ofta som så pass räddhågsen att hon behövde en man att luta sig mot. Flickan hade det inte lätt ute i vida världen, knakande grenar och lite blåst var tillräckligt för att sätta henne ur spel, vilket vi kan läsa i följande dikt:

Nattsvala vinden susar så kall,
Hemskt knakar grenar av granar och tall
Min vårbrud blir blek om kinden.

Hon darrar och tränger sig tätt
Mot mitt bröst, lägger huvudet lätt
Mot min skuldra, och i månskenet klart
Jag ser henne le så förtrollande rart.¹⁷

Även här skildras alltså kvinnan som stående i motsats till mannen – hon är rädd, han är trygg. Här kan vi alltså se en tydlig dikotomi, där mannen är överordnad kvinnan både fysiskt och psykologiskt, med mannens oräddhet i kontrast till kvinnans rädsla.

Ytterligare ett motsatspar i fråga om skildrandet av Den späda flickan är dikotomin passiv – aktiv inom ramen för en kärleksrelation, där det förstås är flickan som är den passiva. Särskilt i frågande om kyssar är det oftast mannen som tar initiativet och kysser sin dam, medan hon är den som blir kysst. Även i skildrandet av den här typen av situationer skildras flickan som ett klenkt diminutiv:

Hennes händer darrade i hans. Hans mun hade kommit i olycksbådande närhet med den lilla runda kinden. Och innan hon riktigt visste, hur det gått till, kände hon hans läppar mot sin kind. Hon böjde sig fram och slog armarna om hans hals.¹⁸

I detta exempel förstår flickan alltså inte ens vad som händer när hon blir kysst, så oanande oskuldsfull är hon. Notera även att flickans kind beskrivs som "den lilla" – att på detta sätt betona flickans eller kvinnans litenhet är ett återkommande inslag i gossarnas texter om flickor. "Hennes fot är så nätt och som älvans så lätt"¹⁹, kan vi exempelvis läsa i en dikt. Ibland betonas till och med hennes barnslighet,

¹⁶ Unitas, (1919, N:r 3), ♀♂

¹⁷ Gymnasisten, (1914), ♂

¹⁸ Gymnasisten, (1914), ♂

¹⁹ Concordia, (1920), ♂

för att verkligen understryka hennes oskuldsfullhet, som i den här dikten där en pojke beskriver sin käresta och hennes utseende: "Och hakans barnsliga //Ädla form!"²⁰

Att flickan skulle vara barnslig, särskilt i förhållande till mannen förekommer även i en novell från en flickskoletidning. Novellen, som heter "Stora flickor och 'småflickor'" handlar om flickan Greta som har blivit medbjuden på slädparti av stadens unga läkare. Till Gretas förfäran uppdragas det emellertid att läkaren inte har något som helst romantiskt intresse för henne, då hon med sina sexton år var allt för ung: "Greta var sexton år, hade fått långa kjolar och håret uppsatt i ett par tjocka, askblonda flätor rundt omkring hufvudet".²¹

Att Greta själv hade ett romantiskt intresse för den unga läkaren är dock klart uttalat i novellen. Att en flicka skulle vara för ung eller oerfaren är ett problem som inte förekommer alls i pojkarnas texter. Utöver detta exempel har jag i skoltidningarna från flickor inte funnit några exempel på noveller eller dikter där flickan beskrivs som liten eller klen. Tvärtom kan hon till och med skildras som "lång" i en novell från en flickskola. Här beskrivs ett möte mellan en pojke och en flicka, där det snart kommer att slå gnistor: "Då det lilla sällskapet var församladt därute, fick Nils syn på en lång flicka med en behändig uppnäsa, pigga, bruna ögon och en lång, mörk fläta".²² I en läsning av flickornas texter finns alltså inte en lika tydlig bild av att flickan i en kärleksrelation skulle vara fysiskt underordnad mannen. I detta avseende kan man därför konstatera att flickorna inte använder sig av stereotyper. Pojkarnas användande av stereotyper är istället påtagliga i fråga om flickans underordning, emellanåt med liknelser som i det närmaste kan beskrivas som brutala:

Då du dansar så lätt såsom vaggande säd.
Du är liv, du är lust, du är ändå så späd,
Att en fläkt skulle krossa dig, böja dig ned
Mot den smutsiga jord, som den lyckan har fått
Att få bära din sköna gestalt.²³

Att en flicka beskrivs så späd att en fläkt skulle kunna krossa henne kan i våra ögon möjligen ses som en i romantiska sammanhang mindre lyckad liknelse, men går helt i linje med det bildspråk som i övrigt används för att beskriva Den späda och undergivna flickan. I en annan dikt beskrivs kärestans spädhet med hjälp av liknelser från naturriket:

²⁰ Gymnasisten, (1914), ♂

²¹ Runa, (1901c), ♀

²² Runa, (1901c), ♀

²³ Concordia, (1920), ♂

Hon var vidjespösmidig
 Och smärt som en vårtidig
 Ängsblommestängel på en slätt.
 Hon var ärlvigssprångande,(sic)
 Hon var råbocksgångande,
 Och som ekorren på foten var hon lätt.²⁴

Det råder ingen tvekan om att pojkarnas idealbild av kvinnan även innefattade hennes spädhet, oavsett hur beskrivningen av den tog sig uttryck och att detta alltså är ett drag som kan sägas höra till den stereotypa bilden av flickan i en kärleksrelation.

Den starke pojken

Lika svag som Den späda flickan skildras, lika kraftfull skildras Den starke pojken – och återigen särskilt av pojkarna. Framför allt ett av hans fysiska företrädarna får stå som symbol för hans överordnade fysik – och det är det manliga bröstet. I dikten nedan ser vi ett typiskt exempel på hur bröstet är starkt länkat till en idealiserad bild av maskulinitet.

Då häves så mäktigt hans manliga barm
 Och djupare rodnar väl kinden [flickans] så varm.²⁵

Även i en dikt från 1878 förekommer det hävande bröst: "Det flämtande bröstet häfdes,"²⁶ kan vi läsa; och om det manliga bröstet inte häves så kan det istället spännas, som i en kåserande novell där en gosses framfart över gågatan beskrivs. I denna beskrivs hur pojken när han möter en flicka råtar upp kroppen, spänner bröstet och hur hans ögon "öppna en förödande trumeld mot det olyckliga offret, som oftast måste lämna valplatsen med krossat hjärta".²⁷

I dessa rader beskrivs alltså det utspända bröstet som något som dels gossen själv kopplar på när han vill imponera på en flicka, och dels något som en förbipasserande flicka attraheras av. Det manliga bröstet fyller även en funktion i det att det är användbart för späda flickor att trycka sig mot när de är lite ängsliga. Detta är ett återkommande inslag i dikter och noveller där pojkar och flickor är förälskade. På detta sätt blir bröstet dels ett maskulint attribut, och dels något som bekräftas av en kvinnlig fysiskt underordnade käresta. Ett exempel på detta kan vi finna i följande citat:

²⁴ Svea, (1915), ♂

²⁵ Unitas, (1919, N:r 3), ♂

²⁶ Skoltomten, (1878, N:r 4,5), ♂ (efter Chamisso)

²⁷ Heimdallisten, (1917), ♂

Rädd trycker hon sig in till hans bröst och lyssnar till åskans sista, rullande suck, och i outhärlig lycka lägger han sin arm om hennes midja: Min Älskade – min – min – min!!²⁸

I detta citat är kvinnan mer rädd än mannen, och mannens bröst blir en slags symbol för den beskyddande uppgiften han har i förhållande till kvinnan. Detta återkommer även i följande dikt:

Hon darrar och tränger sig tätt
Mot mitt bröst, lägger huvudet lätt
Mot min skuldra, och i månskenet klart
Jag ser henne le så förtrollande rart.²⁹

I både denna dikt och i det tidigare söker sig flickan aktivt till den beskyddande mannens bröst. Vi kan dock även hitta exempel på det motsatta, när det är mannen som uppmanar kvinnan att ta skydd vid hans bröst. "Skall du vila, vila vid mitt bröst"³⁰, uppmanar en ung man sitt hjärtas käre. Gemensamt för alla bilder av den maskulina barmen är dock att det understryker mannens fysiska och känslomässiga överordning.

Samtliga exempel här ovan på hur kavaljeren skildras är hämtade från pojkskolors tidningar. I flickskoletidningarna är han anmärkningsvärt frånvarande. I en flickskoletidningsnovell hittar vi dock en beskrivning av mannen i flickans drömmar: "Å, gud, vad han är stilig, så lång och smärt som en fura med ögon som outgrundliga myrar och tänder som... som pärlor!"³¹ Denna bild är överensstämmande med det mansideal som pojkarna lyfter fram i sina tidningar i skildringar av romantiska situationer. Lång, stilig och med talande blick – sådan beskrivs mannen ofta.

I en dikt från 1919 är detta ideal samlat i en och samma person. Dikten liknar till sin karaktär nästan en kärleksdikt, då den till innehåll och form liknar många av de dikter där en flicka eller kvinna beskrivs som föremål för mannens beundran. Gossen som beskrivs hyllas okritiskt av den författande pojken. Idel positiva adjektiv staplas på varandra – den beskrivna pojken "ser mycket bra ut", hans ansikte är trevligt och håret vackert. Vidare fortsätter dikten att beskriva hur gossens ädelt formade mun "vila aldrig finner", och att den förutom att le kan göra något som författaren inte vågar tala om. Ögonen är muntra, men om gossen vredgas kan de skjuta blixtar "Allt under det att vredens purpur // Hans skära kinder färga röda". Idealiseringen fortsätter:

²⁸ Mimer, (1915), ♂

²⁹ Gymnasisten, (1914), ♂

³⁰ Pegasen, (1929), ♂

³¹ Runa, (1912), ♀

Stolt höjer det [huvudet] sig mellan ett par axlar,
 Som sakna fel
 Men icke rörelseförmåga.
 För övrigt är han smärt och högre
 Med midjan smal och bröstet manligt.³²

Denna kärleksförklaring till den ej namngivne gossen avslutas med det enda som skulle kunna uppfattas som negativt – att pojken i fråga går ”som vill han spela pajas”. Författaren avslutar med att läsaren utifrån detta bör förstå vem föremålet för hans beundran är. De många positivt laddade adjektiven i dikten gör att det inte råder någon tvekan om att den beskrivna gossen får vara symbol för den manlige bilden av den ideale älskansvärde mannen. Attribut som till exempel det manliga bröstet, vilket vi sett återkomma i andra skoltidningstexter understryker detta. Det är dock anmärkningsvärt att den här detaljerade och omfattande skildringen av en ideal kavaljer återfinns i en pojkskoltidning, författad av en annan pojke; liknande detaljerade beskrivningar av kavaljerens fysik och uppträdande saknas nästan helt i flickskolornas tidningar.

I det material jag haft tillgång till är det överlag alltså så att pojkarna i högre grad än flickorna uppehåller sig vid beskrivningar av mannens utseende, och därmed kan man säga att de i större utsträckning förhåller sig till ett mansideal, genom de stereotyper de använder.

Den attraktiva flickan

I likhet med den ideala bilden av läroverkspojken fanns det också i skildringen av ideala flickor tydliga beskrivningar av hennes utseende. Till skillnad från beskrivningarna av Den spåda flickan bygger bilden av Den attraktiva flickan på material från både pojk- och flickskolor.

Utöver att flickans kropp idealt skulle vara späd och liten förekommer det många beskrivningar där särskilt hennes hår lyfts fram. Beskrivningarna av flickors hår upptar så stor del av de romantiska dikterna och novellerna att de omöjligen kan negligeras i detta sammanhang. I vissa kärleksdikter tog håret så pass mycket plats att det krävdes en egen strof, som i dikten här nedan. Här har håret fått en aktiv roll, och en nästan sexuell laddning kan läsas in:

Hon hade sjöjungfruhår,
 Sånt som böljar och slår
 Likt ett stormnattsvilt skarn på ett hav.
 Det var som strömkarlsfingrar,

³² Heimdallisten, (1917), ♂

Som sno sig och slingra
Att seglaren draga i kvav³³

I just den här dikten har den älskansvärda kvinnan övergett sin annars vanliga roll som passiv och oskuldsfull. Dock är det ju inte flickan själv som tar initiativet till kontakt med det motsatta könet; det är hennes hår som får möjligheten att locka män till sig. Mindre explicit förförande är håret i en annan dikt, där "Hårets nötbruna överflöd // Fritt svallar kring famnande armarna mina".³⁴ Och om håret inte svallar kring mannens famnande armar kan det istället smeka flickan själv: "Inramad i kastanjebruna // Och lena lockar, // Som smekte tinningen// Din så lätt".³⁵ I vissa fall är håret rent av synonymt med flickan självt:

Alla sorger fly bort, själva smärtan blir kort
Då jag lutar mig mot hennes hår.³⁶

Det är inte flickan han lutar sig mot, det är inte hennes kropp eller hennes kind, utan *håret*. Hårets laddning var stark även i samläroverk och flickskolor. I en kort vers från en samskoletidning kan vi läsa följande beskrivning av en flicka: "Hallgrens Karins lockars svall // Lämna ingen yngling kall".³⁷ I samma tidning kan vi också läsa hur det är en flickas hår vilket är det enda utseendedrag som attraherar gossarna:

Hammarén i bruna lockar
Idel kärleksrosor plockar
Och I gossar, som på Ebba sen,
Ären gjorda helt och fullt av sten,
Om Ni ej på vassa kroken nappa på
Och på ögonblicket huvet tappa.³⁸

³³ Svea, (1915), ♂

³⁴ Gymnasisten, (1914), ♂

³⁵ Gymnasisten, (1914), ♂

³⁶ Concordia, (1920), ♂

³⁷ Anmärkningsboken, (1908), ♀♂

³⁸ Anmärkningsboken, (1908), ♀♂

Bild 4. Denna illustration stämmer väl överens med det skönhetsideal som beskrivs i elevernas noveller och dikter. Brage, (1898, nr 2) ♂

Även i flickskolan är håret något som förknippas med skönhet, men här saknas den romantiska kopplingen:

Marie-Louise äger så praktfullt ett hår,
det skimrar i gyllene rött,
och fritt över axlarna hänga det får,
som på flickor det bör,
och en ram det utgör
för ett ansikte, fagert och sött.³⁹

Gemensamt för alla dessa beskrivningar av hår är att det är det långa håret som är idealet och hör till stereotypen. På Den attraktiva flickan hittar vi hårsvall, flåtor och fladdrande lockar men ingenstans en uttryckligen kortklippt frisy, trots att flickor och kvinnor började klippa sitt hår kort redan på 1910-talet, och att uppskattningsvis hälften av alla svenska kvinnor hade kortklippt hår i mitten på 1920-talet.⁴⁰ Idealet med långt hår verkar ha varit så pass etablerat att man i en text från en skoltidning år 1930 till och med fann sig tvungna att i persongalleriet betona hjältinnans klassiska frisy, när hon alltså beskrivs på följande sätt:

Gretchen – Blondin, oshinglad, skön och oskuldsfull.⁴¹

Shinglat hår var benämningen på den kortklippta damfrisyr som var modern vid den tiden. Oshinglat hår betyder alltså att det var långt. Frånvaron av kvinnor med kortklippt hår är på det stora hela påtaglig i skoltidningarna och studentskrivningarna. De gånger det förekommer används det för att illustrera någon typ av motbild, antingen en okvinnlig kvinna eller en ”dålig” kvinna.⁴²

Någon motsvarighet till de omsorgsfulla beskrivningarna av det hos flickorna attraktiva håret finns inte i skildringarna av pojkarna, även om även manligt hår dyker upp några gånger. Blont hår förekommer oftast – den guldlockige ynglingen omnämns vid några tillfällen i pojkarnas texter.⁴³ Ljusa lockar verkar alltså ha varit ett ideal, även om det inte används i så stor utsträckning att det kan sägas höra till en stereotyp. Som parentes och kuriosas kan även nämnas att i tidningen Hej! Från 1925 finns en beskrivning av hur modet när det gäller herrfrisyrer håller på att växla, så att allt fler pojkar väljer att spara ut sitt hår:

³⁹ Flickskolealbum, (1923), ♀

⁴⁰ Utförligt resonemang och kartläggning av det korta håret finns i: Söderberg, J. (2001), *Röda läppar och shinglat hår*, ss. 53–67.

⁴¹ Pegasen, (1930), ♂

⁴² Se till exempel skildringen av den stereotypa studentskan i kapitel 1.

⁴³ Se till exempel Skoltomten, (1877, Nr 2), ♂ och Iduna, (1896), ♂

Men nu ser det ut som de ville ha mera poesi i håret, för man har börjat med det gammaldags lockiga sirligt kammade håret, där varje lock är som ett sus och en doftande dikt. Yngling efter yngling faller för frestelsen, vilt fladdrar lockarna om deras huvud, och från frisörsalongerna osar en brand som från en hednisk offerfest.⁴⁴

Detta kan jämföras med det kvinnliga hårmodet under perioden, där utvecklingen alltså var den motsatta.

Utöver håret är flickans flirtighet och då särskilt hennes blickar ett återkommande karaktärsdrag i skildrandet av Den attraktiva flickan i tidningsmaterial från såväl flickskolor som pojkskolor. Låt oss här först titta närmare på hur den flirtande flickan skildras i tidningar från flickskolor. Att en flicka skulle kunna flirta med pojkarna hör tveklöst till en stereotyp – det kan knappast uttryckas tydligare än vad det gör i denna vers: ”är till flirtning alltid klar; så bör en flicka va”.⁴⁵ I samma tidning finner vi sedan ett flertal exempel på flickor som ”klotsa kan med ögonen i regn och sol och snö”, har en blick som skjuter blixtar eller till och med ger pojkarna ”en blick, som ger sjösjuka, gungning en stund”.⁴⁶ Flickans blick synes ha varit viktig i bilden av Den attraktiva flickan och en symbol för den romantiska kärleken, vilket vi kan se i den ovan beskrivna novellen om Greta. Romansen med den unga läkaren går om intet, men det hindrar inte Greta från att drömma sig bort och måla upp en situation där händelserna får en annan utveckling:

Då skulle förstås hon, Greta, ha sett svärmisk ut, och så skulle han också ha gjort det, och så skulle det varit alldeles precis som i romanerna – han skulle ha blickat in i hennes mörka, drömmande, undersköna ögon – eller något lika vackert – men nu var det, som sagdt något helt annat.⁴⁷

I detta exempel kan vi alltså se hur skildringen av den kvinnliga blicken och dess inflytande på det manliga könet bidrar till en stereotyp bild av flickan. Av *flickorna* skildras just blicken som det som har störst inflytande på pojkarna – viktigare än hår, kropp och mun var i flickornas skildringar alltså flickans eller kvinnans sätt att se på pojken eller mannen.

Kanske kan man dra slutsatsen att det under den aktuella perioden enbart var flickans blick som aktivt kunde uppmuntra till flirt eller kurtis, eftersom blicken framställs som flickans främsta medel att aktivt närma sig pojkar. Man skulle kunna göra ett antagande om att tidens sociala koder kring kvinnans roll som mer passiv i fråga om uppvaktning gjorde att flickors egna skildringar av den

⁴⁴ Hej, (1925), ♀♂

⁴⁵ Flickskolealbum, (1923), ♀

⁴⁶ Flickskolealbum, (1923), ♀

⁴⁷ Runa, (1901c), ♀

stereotypa attraktiva flickan inskränkte stereotypens agerande till att flirt och uppmuntran av det motsatta könet enbart skedde med hjälp av blickar, ej på något annat sätt. Detta antagande stärks av att vi även i tidningar från samskolor kan hitta exempel på hur flickans blick tillskrivs stor betydelse för hur pojkarna uppfattar henne – med blott en blick kan en flicka bringa dem ur fattning, som följande dikt visar på:

Och när ungmön ögat välver
Står vår yngling där och skälver
I Lycksalighetens land.⁴⁸

Även i samskolan var det alltså flickans blick som kunde uppmuntra till flirt – några andra typer av initiativ kan jag inte finna exempel på.

Låt oss nu jämföra med pojkarnas bild av Den attraktiva flickan och hennes blickar. Även de unga gossarna var medvetna om det inflytande flickornas blick hade och de är tydliga med att beskriva den påverkan flickornas ögonkast hade på dem: "När på mig hon ser och när mot mig hon ler // Jag känner mig innerligt nöjd".⁴⁹ Flickans blickar beskrivs i övrigt oftast i termer som, "drömmande" eller "strålande"⁵⁰ I dikten nedan finns även ett exempel ur en dikt där flickans blick beskrivs som "blixtrande":

Jag ser henne le så förtrollande rart.
Och purpurläppar förföriskt sig skilja,
Ögonen blixtra, läpparna vilja
Kärleksfullt mötas i
Mild harmoni⁵¹

Sambandet mellan flickans blixtrande ögon och hennes villighet att kyssas är klar. I pojkarnas skildringar av Den attraktiva flickan var det alltså inte enbart så att flickans blick påverkade hans attraktion till henne, den kunde också vara kopplad till en inbjudan till hängel. Blixtrande blick finner vi även i följande dikt, vilken i bildspråk avviker från stereotypens gängse ideal:

Hon var skogsrå-trollögd,
Men hon blixtrade av lust och fröjd
Och icke utav ondska som ett rå.
Hon var mordbrandsskickande
Med de svärdseggstickande

⁴⁸ Anmärkningsboken, (1908), ♀♂

⁴⁹ Concordia, (1920), ♂

⁵⁰ Se till exempel Unitas, (1919, N:r 3) ♀♂, och Concordia, (1914), ♂

⁵¹ Gymnasisten, (1914), ♂

Men dock kärleksfulla ögonen de blå⁵²

Budskapet i dikten är liknande det i övriga dikter där flickans blick beskrivs som vänlig och kärleksfull. Intressant nog är flickan i denna dikt betydligt mer aktiv än i de tidigare exemplen.

I likhet med diskussionen rörande läroverksungdomens hår finns det även exempel på när pojkarnas ögon ägnades uppmärksamhet. Här var det ingen tvekan om att den manliga blicken blev synonym med de egenskaper som värderades högst. I en novell kan vi läsa om en yngling att "Hans blick var klarare och renare än deras. Den ägde ännu en stålgrå styrka, som tydde på en ej utslocknad själ [...]".⁵³ Andra skribenter är mindre stilistiskt avancerade, men låter oss ändå förstå att ögonen säger någonting om en ung mans karaktär. I en novell om ett ungt förälskat par får vi läsa att "de bruna ögonen lyste", och när han tittar på föremålet för sin kärlek gör han det med "de där bruna ögonen, som lyste". I den avslutande scenen när paret återförenas efter ett missförstånd får vi också reda på att "ögonen lyste".⁵⁴ Ingen tvekan om att det är en förälskad pojke vi har att göra med. Också i en av flickskolornas tidningar är pojkars ögon en viktig del i att etablera hans utseende och karaktär, då vi kan läsa att föremålet för en flickas beundrande blickar har "ögon som outgrundliga myrar".⁵⁵

Även i beskrivningarna av typiskt manliga motideal lyfts ögonen fram som speglande en pojkes karaktär – eller brist därpå. I en novell presenteras en typisk antihjälte, som förutom att han har hängande huvud och finnig hy dessutom har "glåmiga ögon".⁵⁶ För att ytterligare underminera hans manlighet brister denne gosse i slutet av novellen i gråt över sin försmådda kärlek:

[...] och han sänkte sitt huvud och grät och grät, bittert och hejdlöst, grät som den fule och försmådde gråter, grät likt den ensamme, vars hjärta ropar efter kärlek och ljus, men som är för svag att tränga sig fram, för svag att bestå i livets kamp. Och tårarna strömmade över hans fula ansikte, som förvreds och blev ännu fulare och löjligare under gråten; de dallrade ytterst på hans näsa och droppade melankoliskt ned på marken.⁵⁷

Förutom dessa beskrivningar av pojkars blickar och ögon får vi inte glömma att den mest närvarande blicken i tidningarna från pojkskolor ändå är den manliga, *betraktande en kvinna*. Alla flickor beskrivs genom pojkarnas ögon och genom deras betraktande. Konstvetaren John

⁵² Svea, (1915), ♂

⁵³ Pegasen, (1930), ♂

⁵⁴ Gymnasisten, (1914), ♂

⁵⁵ Runa, (1912), ♀

⁵⁶ Pegasen, (1928), ♂

⁵⁷ Pegasen, (1928), ♂

Berger uttryckte detta när han 1972 krasst konstaterade att "Men look at women. Women watch themselves being looked at".⁵⁸ och vi kan alltså se att idealet ingalunda var annorlunda i läroverksungdomarnas värld mer än 50 år tidigare. På vissa ställen i materialet blir det mer påtagligt än på andra:

Ut på altanen trädde nämligen en bländande vacker kvinna. Hon lutade sig över räcket och såg ned på den folktomma gatan, under det hon sakta gnolade för sig själv. [...] Nu satte hon sig på kanten av balkongen, och han förnam mellan räckets kolonner den pendlande rörelsen av ett finformat smalben i genombruten silkesstrumpa och champagnefärgad lacksko.⁵⁹

I detta exempel är flickan i fråga inte ens medveten om att hon blir betraktad av en ung man. I övrigt finner vi i detta citat med all önskvärd tydlighet att utseendet var avgörande för gossarnas definition av Den attraktiva flickan – ett vackert utseende och en tilltalande kropp räckte för att pojken skulle bli förälskad i henne (vilket sker senare i denna novell), och hennes personlighet var underordnad.

Förutom flickans fladdrande lockar och inbjudande blickar hörde det också till pojkarnas bild av denna stereotyp att hon var glad och nöjd. "Sprittande glad den flickan är"⁶⁰ kan vi läsa i en dikt av en skolpojke, och i en annan dikt från samma tidning läser vi om flickans "klingande skratt".⁶¹ Om Den attraktiva flickan inte uttryckligen skratade eller log fanns det likväl ändå inga tvivel om hennes humör: "Då ynglingen en ungmö ser, som strålar lik en sol af gull",⁶² eller som i följande strof där det är ögonen som skvallrar om flickans goda humör: "Ungmöns ögon glädtigt glimma".⁶³

Ett glatt humör eller ett leende är så etablerat i stereotypen att till och med i en novell där flickvännen varit ledsen och gråtit skildras hon med det ett leende på läpparna när hon tittar på sin kavaljer: "Hon tittade upp på honom och log, fastän de små skrattlystna ögonen simmade i tårar".⁶⁴ Tårar behövde alltså inte vara synonymt med sorg, utan kopplades även samman med glädje: "I de glädjestrålade mörka ögonen hade han sett ett par stora klara tårar".⁶⁵

Flickans glädje skildras ofta ur det perspektivet att det behagar mannen. Hennes leenden och skratt blir i många fall det definitiva måttet på behagfullhet och tillfredsställelse av män. "När på mig hon ser och när

⁵⁸ Berger, J. (1972), *Ways of seeing*, s. 47.

⁵⁹ Humor och Rumor, (1920), ♂

⁶⁰ Gymnasisten, (1914), ♂

⁶¹ Gymnasisten, (1914), ♂

⁶² Nya gymnasisten, (1887, november), ♂

⁶³ Iduna, (1896), ♂

⁶⁴ Gymnasisten, (1914), ♂

⁶⁵ Pegasen, (1930), ♂

mot mig hon ler // Jag känner mig innerligt nöjd”.⁶⁶ Att kvinnan rent av har det som uppgift att behaga eller stödja mannen finner vi även exempel på i en av de få studentskrivningar som berör ämnet:

Han [ynglingen som nått mannaåldern] önskar någon, som verkligt intresserad deltagar i hans sorger och bekymmer, någon, som lockar honom att glömma ögonblickets svårigheter genom att låta honom känna att han ej står ensam.⁶⁷

I detta citat belyses med all önskvärd tydlighet hur kvinnan har som uppgift att stödja mannen och vara honom till lags. Det motsatta förhållandet uppehåller sig eleverna inte vid. Inte bara flickans humör var till för att behaga mannen, även andra av hennes drag betonades, som i strofen vi tidigare tittat närmare på, då det är hennes hår som får pojken att glömma sina sorger: ”Alla sorger fly bort, själva smärtan blir kort // Då jag lutar mig mot hennes hår”.⁶⁸

⁶⁶ Concordia, (1920), ♂

⁶⁷ UA, GuLu. (1909), ♂

⁶⁸ Concordia, (1920), ♂

Bild 5. Denna illustration ger en bild av vad som betraktades som en ideal flicka enligt pojkläroverkens elevtidningar runt sekelskiftet 1900. Flickan har stora ögon och drömmande blick och det långa håret faller löst över axlarna. Brage, (1898, nr 1:A) ♂

Även flickans röst kunde beskrivas som behagande för mannen: "Och Din röst var som sång // – Den var smek – //För min gamla förrostade själ".⁶⁹ Det jag vill poängtera särskilt med dessa mina exempel är det faktum att Den attraktiva flickan också skildras som någon som både kunde stödja och behaga mannen. Det är inte hennes hår, leende eller röst i sig som är det ideala, utan dessa företeelser beskrivs som något

⁶⁹ Concordia, (1920), ♂

som behagade pojken, oavsett om han är en betraktare eller aktivt låter sig tillfredsställas av lite lutande mot hennes hår.

Även i flickornas dikter och noveller om flirt eller kärlek mellan könen finner vi exempel på den leende, glada flickan som norm; något som ytterligare förstärker bilden av flickan som en i första hand för män behagfull stereotyp – även då hon alltså konstruerats av flickorna. I en dikt som beskriver en flickskoleflicka kan vi till exempel läsa att "Nu allas [pojknas] mössor flyga av, ty Hon ett leende dem gav. [...] Hon ser ej illa ut minsann, och flirta riktigt bra hon kan".⁷⁰ Dock skiljer sig texterna i flickskoletidningarna i det avseende att de är betydligt mer tillåtande i fråga om humör – flickorna är inte allt igenom behagfulla och nöjda. Vi hittar rent av ett exempel på en flicka som funderar på kärlek och "blef förargad och ilsket fräste".⁷¹ En annan flicka betraktar en gosse i källbacken: "[det lyste] skälmaktigt i hennes bruna ögon, och hon tycktes ha svårt att hålla sig för skratt".⁷² Här är det alltså inte längre det behagfulla leendet som skall tillfredsställa män, utan denna flickas leende handlar snarare om ofog och rackartyg – även om novellen slutar med en romans. Från en flickskoletidning finner vi också ett exempel på en flicka som visserligen, helt enligt normen, beskrivs som "vacker och glad", men förutom det presenteras hennes utseende inte mer ingående. Däremot skildras i dikten hur flickan i fråga är begiven på "rackartygspåhitt", att planka och "klänga i fönster".⁷³

I den ovan nämnda flickskolenovellen där den 16-åriga Greta blir bjuden på slädparti av stadens unge doktor finner vi ytterligare belegg för tesen att flickorna var mer tillåtande i skildrandet av flickornas karaktärsdrag; novellens Greta beskrivs som en flicka som är uppstudsig och har som älsklingsnöje att retas. Vidare kan vi läsa hur Greta, när hon blir utbjuden av den unge doktorn, "skrikit, riktigt skrikit af bara förtjusning".⁷⁴ I flickskoletidningarna ser vi alltså en stor skillnad från pojkskoletidningarnas skildringar – flickorna är mycket mer tillåtande när det gäller beskrivningar av flickors humör och uttryck även i romantiska sammanhang, vilket gör att man inte kan identifiera lika tydliga stereotyper i materialet från flickskolor som i materialet från pojkskolor, i fråga om romantiska situationer och karaktärer.

⁷⁰ Flickskolealbum, (1923), ♀

⁷¹ Runa, (1901a), ♀

⁷² Runa, (1901a), ♀

⁷³ Flickskolealbum, (1923), ♀

⁷⁴ Runa, (1901c), ♀

Gentlemannen

En annan ideal manlig stereotyp var Gentlemannen. Den stod inte i motsats till vad som beskrivits som Den starke pojken, men den kretsade kring delvis andra kvalitéer, där framförallt rollen som kavaljer hamnar i fokus.

Särskilt i pojknas tidningar återfinns diskussioner och funderingar rörande hur de förväntades uppvakta flickor och bete sig gentemot dessa. I en beskrivning av pojkar kan man läsa hur de "sirligt bockar"⁷⁵ för flickor eller hjälper kvinnor i nöd genom att bära dem på starka armar.⁷⁶ I sammanhanget måste också följande skolgosse få lyftas fram:

Engström, klassens bästa kavaljer,
Ser så blitt och ömt på de små flickor ner,
Brinner, bockar hjälper på med kappan,
Hjälper Ebba artigt ned för trappan
Och hans jobb med dessa göromål
Görer lärar'n på betygen snål⁷⁷

Artighet och hjälpsamhet mot flickor och kvinnor är alltså en central del av det gentlemannaideal som präglar skildringarna av den ideala attraktiva pojken, och kan alltså sägas höra till en stereotyp bild av den uppvaktande gossen.

Intressant nog går det även att finna viss kritik mot det rådande kavaljersidealet. Ett explicit exempel på detta finns i en debatt från 1918–1919. Debatten inleds med följande insändare i tidningens frågelåda:

Kan någon av Unitas' läsare giva mig en förklaring på varför en pojke alltid skall bjuda den eller de flickor, han för tillfället är i sällskap med om de skulle gå på bio eller något annat förlustelseställe? "Kvinnohataren"⁷⁸

Den självutnämnde kvinnohataren fick ett flertal svar i nästföljande nummer. Svaren var av varierande karaktär – en av skribenterna påtalade orättvisan i bjudrutinerna, särskilt i de fall då gossen kom från en familj som var "mindre lyckligt lottade i ekonomiskt avseende". Ytterligare en skribent rekommenderade frågeställaren att avstå från allt vad kvinnor heter, och undertecknade sin insändare med "En d:o". Ett av svaren frågeställaren gavs var i versform, och kan sammanfattas med följande mening: "Det fordras av den gentleman vill bli".⁷⁹

⁷⁵ Skoltomten, (1877, N:r 2), ♂

⁷⁶ Unitas, (1919, N:r 3), ♂

⁷⁷ Anmärkningsboken, (1909), ♀♂

⁷⁸ Unitas, (1918, N:o 2), ♀♂

⁷⁹ Unitas, (1919, N:r 3), ♀♂

Detta citat är ett exempel på ett tydligt gentlemannaideal. Ett ideal som var närvarande, men ändå verkar ha stått i konflikt med pojkarnas reella ekonomiska förutsättningar att uppvakta och bjuda flickorna. Detta problematiseras ytterligare i beskrivna händelser där pojken inte kunde bjuda flickan eller om han gjort en missbedömning, vilket ledde till att en pinsam situation kunde uppstå. En sådan skildras i en skoltidning från 1923, där ynglingen bjuder sin flicka på supé, men när notan kommer inte har råd att betala för dem båda.⁸⁰

Ovan nämnda frågelåda har även en insändare som frågar sig "huruvida en gymnasist (skolpojke i allmänhet) kan, bör, eller få gå med mer än en flicka så länge han ej lovat bort sig åt någon särskild".⁸¹ Denna fråga har dock inga publicerade svar i nästkommande nummer, men visar ändå på hur de förväntningar som låg på skolynglingen var tillräckligt oklara för att väcka frågor. I ett kåseri från en av tidningarna finner vi en mer direkt, om än skämtsam, uppmaning till de unga männen om hur de förväntas uppträda inför det motsatta könet:

Solen har satt sin prägel på både pojkar och flickor. Det rycker i varenda lem på de små flickebarnen, de kunna knappast gå och än mindre stå stilla, de hoppa framåt. Långa gängliga gymnasister se med välvist förakt ned på dem, ehuru de i sitt stilla sinne avundas dem deras obundenhet och glättighet. Om man blott kunde hoppa fram som en liten fågel och fritt tilljubla den härliga våren (...). Men icke passar det sig för en gymnasist, som redan börjat med Ovidius eller log tg,⁸² att bära sig åt som skolflickor! Nej, usch då! Tänk på dina förpliktelser som de yngres föredöme! Ett stelt och värdigt uppförande och ett totalt ignorera av "the fair sex", se där idealet. (NOT: För "Sus" möjligen. Red:s anm.)⁸³

Den skämtsamma tonen och redaktörens avslutande parentes till trots vittnar ovanstående citat om att det hos skolpojkarna fanns en diskussion och en medvetenhet kring deras förväntade ideala uppträdande, framför allt i det att flickors och kvinnors närvaro ändrade förutsättningarna för pojkens agerande. I exemplet ovan kan vi läsa hur pojkarna begränsades till att inte skutta i vårsolen i flickornas närhet, men det finns även mindre explicita exempel på hur unga pojkar genom osäkerhet begränsades i närvaron av det motsatta könet. I ett skoltidningsreportage från 1893 skildras en arrangerad aktivitet, en promenad där både unga pojkar och flickor deltog. Detta beskrivs som om blotta närvaron av flickor satte pojkarna ur spel:

⁸⁰ K.N.L:s medlemsblad, (1923), ♂

⁸¹ Unitas, (1919, N:r 3), ♀♂

⁸² Logaritmräkning

⁸³ Heimdallisten, (1917), ♂

En promenade utåt landsbygden företogs nemligen af bortåt hundra ungdomliga par. Ungherrar och pensionsflickor hade på ett utstuderat raffinaderadt sätt blifvit hopparade. Åtskilliga blygsamme unge män stannade af pur förskräckelse hemma, andra funno sig högligen generade. Mången molteg under hela vägen, visste icke riktigt, hvar han skulle göra af sina händer och nöjde sig med att då och då kasta en sneglande blick på sin feminina sidokamrat och belåtet slicka sig om munnen.⁸⁴

De i flickors närhet tafatta pojkarna återkommer på flera håll. Vi kan till exempel läsa om en pojke som rodnar så "[h]an blev röd långt upp i pannan"⁸⁵ eller om den stackars pojken som tror sig vara hembjuden på dejt till en flicka, varpå han sätter på sig fracken och hastar dit; men som sen får stå där med skammen när det visar sig vara ett festkommittémöte.⁸⁶ Pojkarna beskrivs således som mycket mottagliga för den inverkan det motsatta könet har på dem – i vissa fall på ett rent fysiskt plan. I en dikt läser vi hur ynglingen med hjärtat i trasor börjar skälva bara av en blick från flickan som är föremålet för hans kärlek.⁸⁷ Mer skälvande finner vi i en novell där blotta åsynen av den kvinnliga kärleken leder till en dramatisk reaktion: "Då kom med ens en bestörtning över Helge. Hela hans kropp skakade i konvulsiviska ryckningar, han bleknade, och det svartnade för hans ögon".⁸⁸ Denna orgasmiskt beskrivna respons på en flickas blotta närvaro understryker pojkarnas i vissa avseenden underlägsna förhållande till det motsatta könet – trots att de genomgående skildras som fysiskt överlägsna är de underlägsna i det avseendet att deras förhållande till kvinnan ofta beskrivs som präglad av osäkerhet och känslighet. Till känsligheten kan läggas några exempel där tidningarnas beskrivna ynglingar faller i gråt över olycklig kärlek.⁸⁹

⁸⁴ Gymnasist-bladet, (1893), ♂

⁸⁵ Gymnasisten, (1914), ♂

⁸⁶ Anmärkningsboken, (1909), ♀♂

⁸⁷ Anmärkningsboken, (1908), ♀♂

⁸⁸ Pegasen, (1930), ♂

⁸⁹ T.ex. Concordia, (1914), ♂ eller Pegasen, (1928), ♂

Bild 6. Ett vänslande kärlekspar. Brage, (1910, nr 6), ♂

Förförerskan

I kontrast till den oskuldsfullare attraktiva flickan står Förförerskan. Att flickor eller pojkar vid läroverken skrev om promiskuösa aktiviteter hörde dock till ovanligheterna, vilket gör att källmaterialet till detta avsnitt är mer knapphändigt än till övriga delar av detta kapitel.

Den tydligaste stereotypa Förförerskan hittar vi i en skildring av vad som beskrevs som en zigenarflicka i en skoltidning från 1901. Flickans fysiska företräden beskrivs mer ingående än i skildringar av den oskuldsfulla och i dikten lyfts även gossarnas reaktioner på denna fressterska fram, för att ytterligare understryka hennes fysiska dragningskraft. Dikten återges här i sin helhet:

Zigenardans

På marken alla sätt er!
 Nu smälla kastanjetter,
 Nu flickan tråda (?) dans;
 Se ögats glans!
 Nu fresta runda länder
 Nu vinka vita händer
 I klarinetters takt

Och rytmen sänks och stiger,
När flickan ler och niger.
O, yngling, var på vakt!

Jag vill på knäna falla!
Se, barmen främst av alla
I vid och högröd kjol!
Och jag ser munnen mysa,
De mörka ögon lysa,
De lysa som en sol
Som smälta stela kälen,
Hon svänger sig på hälen,
O gossar, alla, ser
Ett brunt gudinneben!

Se vilken gratie, när hon skall böja
Sitt runda knä och breda ut den slöja,
Hon fått af mig vid marknadsmånglarns skrin
Allt vildare nu rörelserna bli.
O, gossar huru kan ni i er ställning dröja?

Tag flickan i din famn!
Nu ögat vildast bränner...
Du kroppens mjukhet känner.
O, sällhet utan namn!⁹⁰

Vad vi kan se i denna dikt är att zigenarflickan är aktiv i förförelsesce-
nen. Till skillnad från de passiva flickvänstyperna såsom Den späda
flickan och Den attraktiva flickan är denna flicka i allra högsta grad
medveten om hur hon "fresta" gossarna när hon visar sin barm och sitt
ben. Att gossarna var intresserade av den blottade barmen understry-
ker den sexuella tillgängligheten hos zigenarflickan. Detta understryks
även av det klimaxartade slutet på dikten, när gossen tar flickan i famn.
En (delvis) blottad barm återfinns även i en annan tidning, även där är
det en zigenarflicka som skildras: "De strålande ögonen spredo // en
glans så varm. //och yfviga flätorna gled // på halfskyld barm".⁹¹

Zigenarkvinnan är en rigid stereotyp i den västerländska kulturhi-
storien. I till exempel skönlitteratur, opera och sedermera filmer har
hon skildrats på samma sätt som i pojkarnas texter. Hon är erotiserad
och sexuellt tillgänglig. Detta beskrivs av Judith Okely: "Throughout

⁹⁰ Brage, (1901), ♂

⁹¹ Scholgrisen, (1903), ♂ Även i tidningen Unitas (1918, N:o 2), ♂, finns ett porträtt av
vad som skulle kunna vara en zigenarflicka. Flickan heter Zinara och drömmer om att
få komma in ett palats. Det finns ett romantiskt/sexuellt intresse för Zinara också, då
hon i drömmen möter en riddare som vill att hon ska "bli hans" genom att göra honom
lycklig och själv bli lycklig. 1929 finns i en dikt ytterligare en kvinna som har många
likheter med de ovan nämnda kvinnorna. Hon heter Marjana och i dikten uppmanas
hon att dansa för åskådaren och sedan bli kysst. Pegasen, (1929), ♂

Europe, the Gypsy woman is presented as sensual, sexually provocative, and enticing [...] She is thought to be sexually available and promiscuous in her affections".⁹² Detta stämmer väl överens med pojkarnas skildringar av zigenarkvinnan. Vidare menar Okely att "The Gypsy women especially have been the objects of the dominant societies exotic and erotic projections and disorders".⁹³ Även Abigail Rothblatt Bardi har uppehållit sig vid den stereotypa zigenarkvinnan. Hon visar på hur stereotypen varierats i olika litterära verk, men hur mönster av hur hennes sexualitet skildras, och kanske framför allt mannens begär till henne, är återkommande.⁹⁴

Skildringarna av zigenarflickorna kan ställas mot en dikt med snarlikt innehåll, men där den sexuella tillgängligheten är bortkopplad:

Hör det frasar utaf siden,
Nu det doftar af essens!
Och längs trottoiren "donnan"
Sväfvar fram med elegans,
Smal kring lifvet som en geting,
Sminkad kind och pudrad hy
Och med blickar, hvilka vålla
Hvarje herre hufvudbry.

Fjäderprydda hatten kröner
Hårets rika coiffure,
Och med tusende små löjen
Lilla munnen har bestyr.
Stramt kring höften kjolen faller,
Och med en förförisk gest,
Vet hon hur den upp skall hållas,
Så att vaden synes bäst.⁹⁵

Denna kvinna beskrivs på snarlikt sätt som zigenarflickan – hon frestar männen med sitt utseende och är i allra högsta grad medveten om detta när hon visar sitt ben. Hon är, liksom zigenarflickan, själv aktiv i det att hon visar upp sin kropp och med blickar och mun vållar herrarna "hufvudbry". Ingenting i detta kvinnoporträtt antyder dock att hon skulle vara sexuellt tillgänglig på samma sätt som zigenarflickan. Utifrån hur "donnan" beskrivs kan vi dra slutsatsen att det inte rör sig om en kvinna från någon av de lägre samhällsklasserna – ord som "siden" och "elegans" visar på en något mer upphöjd och av gossarna beund-

⁹² Okely, J. (1983), *The traveller-gypsies*, s. 201.

⁹³ Okely, J. (1983), *The traveller-gypsies*, s. 202.

⁹⁴ Bardi, A. R. (2007), *The Gypsy as Trope in Victorian and Modern British Literature*, ss. 157–225.

⁹⁵ Qvasten, (1904), ♂

ransvärd kvinna. Ingen av dessa förförande kvinnor, beskrivna av pojkar, skildras pejorativt.

Dessa båda beskrivningar av Förförerskan kan ställas mot en presentation av arbetarklassens tvivelaktiga kvinnor, från en flickas studentskrivning, där "grant klädda unga kvinnor" beskrivs "stryka omkring i gatuskuggan" och vidare "ragla ut ur krogarna".⁹⁶ I denna skildring finns ingenting beundransvärt. Om flickan som författat denna studentskrivning syftar på prostituerade är svårt att veta, men det förefaller inte helt osannolikt.

Kvinnans sexualitet kunde även förlöjligas och skildras på ett nedlåtande och humoristiskt vis – i det fallet att det rörde sig om en kvinna ur arbetarklassen. Under rubriken "Erotik" kan vi i en av skoltidningarna läsa en skolpojkes minnen av hans barnjungfrus uppvaktande kavaljerer. Jungfruns barnvaktande kombinerades med kurtis när hon instruerade pojken: "Joakim ska' ösa sand och vara en snäll gosse, annars kommer phan och tar honom" medan hon själv umgicks med en man, en man som vi med hjälp av beskrivningen av hans buckliga hatt och tatueringar förstås tillhöra samma klass som hon själv. När Joakim tittade upp från sin sandhög fick han se en syn "som ännu idag är konserverad på min näthinna". Jungfrun i fråga hade enligt novellen ett stort antal pojkvänner, vilka hånas på diverse sätt. Ytterligare en incident som beskrivs är den när man mitt i natten försöker ta sig in i köket för att värma vatten, men dörren ej gick att öppna. Till slut gav dörren vika: "Och midt uti de splittrade barrikaderna stode en ung man, skylande sig med ett par uniformsbyxor. [...] Kristins ursäkter på morgonen voro så naiva och motsäggande att t.o.m. lille Joakim skrattade den lättsinniga damen midt upp i ansiktet".⁹⁷

Att jungfrun är naiv och lite korkad understryks vidare i beskrivningen av henne, där författaren berättar att hon "tömmer vår slaskhink och sällan borstar sina tänder och inte alls skulle reda sig i ett resonemang om Ibsen".⁹⁸ Detta kan jämföras med den ovan nämnda studentskrivningen, vilken beskriver arbetarklassens nattligt aktiva kvinnor i bjärta färger. I denna saknas den kåserande tonen, men likväl menar flickan som skrivit studentskrivningen att "okunnighet" kan vara en av anledningarna till dessa kvinnors beteende, tillsammans med fattigdomen och den "giftiga belastningen".⁹⁹

I framställningen av jungfrun Kristin är det vidare anmärkningsvärt att hennes utseende inte nämns över huvud taget. Detta understryker

⁹⁶ ÅH, NaBe. (1909), ♀

⁹⁷ Scholgrisen, (1903), ♂

⁹⁸ Scholgrisen, (1903), ♂

⁹⁹ ÅH, NaBe. (1909), ♀

det faktum att hon inte var attraktiv för gossen som skriver kåseriet. I de fall där Förförerskan skildras som attraktiv för skolpojken beskrivs undantagslöst även hennes utseende.

I en novell från en skoltidning hittar vi till och med en flicka som har ett från den här presenterade normen avvikande utseende: "En ung flicka med baskermössa över det raka, kortklippta håret och cigarett i mungipan strök tätt förbi honom".¹⁰⁰ Detta är den enda skildringen i materialet av en flicka eller kvinna med kort hår, undantaget ett fåtal illustrationer av manhaftiga studentskor i manskläder.¹⁰¹

Avsaknaden av kvinnliga attribut gör dock inte att hon beskrivs som mindre fysiskt attraktiv för novellens protagonist: "Han kände hur det ryckte till inom honom och blodet strömmade åt huvudet. Halvt omedvetet betraktade han med ett slags animaliskt begär hennes unga, mjuka kropp". Av den beskrivna miljön (ett andra klassens kafé, en rökig och smutsig lokal) och av flickans uppträdande har vi dock tidigare förstått att detta skulle vara en dålig bekantskap, kanske är hon till och med prostituerad. Detta understryks ytterligare av att novellens manliga huvudperson tidigare blivit förnärmad av flickans närmanden.

Det begär han känner till flickan i denna situation lyckas han dock tygla: "Du har kommit lång ned i dyn, men nu höll du på att sjunka djupare, mumlade han sakta – du, som söker den upphöjda skönheten".¹⁰² Flickan i fråga är alltså inte beskriven som vacker, tvärtom framställs hennes utseende som avvikande från den gängse normen, vilket ytterligare förstärks av hennes cigarett. Inte heller hennes beteende beskrivs som för pojken särskilt intagande, i och med att han tidigare blivit förnärmad av hennes kontaktförsök. Det attraktiva hos denna flicka är alltså reducerat till enbart kropp – det är tanken på hennes kropp, och inget annat, som väcker pojkens begär.

En liknande situation beskrivs i en novell från en flicktidning. Även i denna är det flickan som aktivt frestar och försöker locka med sig mannen, som dock saknar mannen styrkan att stå emot flickans förförelse, och han dras ned i fördärvet.

Om en stund mötte han en ung, leende flicka med lockande gestalt och tjugande ansikte. Hon vinkade med fingret, log så förföriskt och sjöng: "Blott du följer mina spår, lyckan snart du når." – Och riddaren lät sig dåras af hennes fagra utseende och följde henne. Och hon förde honom från den ena vilda festen till den andra, från det ena yrande nöjet till det andra; riddaren förvirrades af vin, dans, spel och kvinnor och trodde en tid, att han funnit lyckan. Men snart vaknade han ur sin villa, och besinningen återkom. Och då tänkte han: "Det tjuisar så länge det varar, men det äcklar efteråt, och nu känner jag skam och blygsel. Det kan ej

¹⁰⁰ Pegasen, (1929), ♂

¹⁰¹ Se exempel i kapitel 6.

¹⁰² Pegasen, (1929), ♂

vara lyckan.” – Så slet han sig då lös från sirenen, sadlade sin springare och begaf sig åter ut att söka lyckan.¹⁰³

I denna novell är Förförerskan en ung vacker flicka. Liksom i andra bilder av Förförerskan är även denna flicka medveten om sin attraktionskraft på mannen och tar själv aktivt initiativet till att locka med honom i fördärvet. Noterbart här är att flickans utseende inte beskrivs mer konkret – detaljer som exempelvis hår, hy och kläder vilka i pojkarnas porträtt av Förförerskan var vanligt återfinns inte här. I skildrandet av denna flicka läggs tonvikten på att hon är lockande, tjusande och förförisk. Trots det fagra utseendet är det inte en positiv skildring – riddaren som följt flickan ner i fördärvet kommer till sans och känner sig äcklad. Exakt vad han känner sig äcklad och skamsen av framgår inte.

Att Förförerskan kunde ha en dålig inverkan på unga män verkar alltså såväl flickor som pojkar ha varit på det klara med. Det är också noterbart att dessa kvinnor med dåligt inflytande kopplas samman med alkohol (och i viss mån tobak). Detta kan belysas med denna illustration ur föreningen Brages skoltidning år 1910:

¹⁰³ Runa, (1901b), ♀

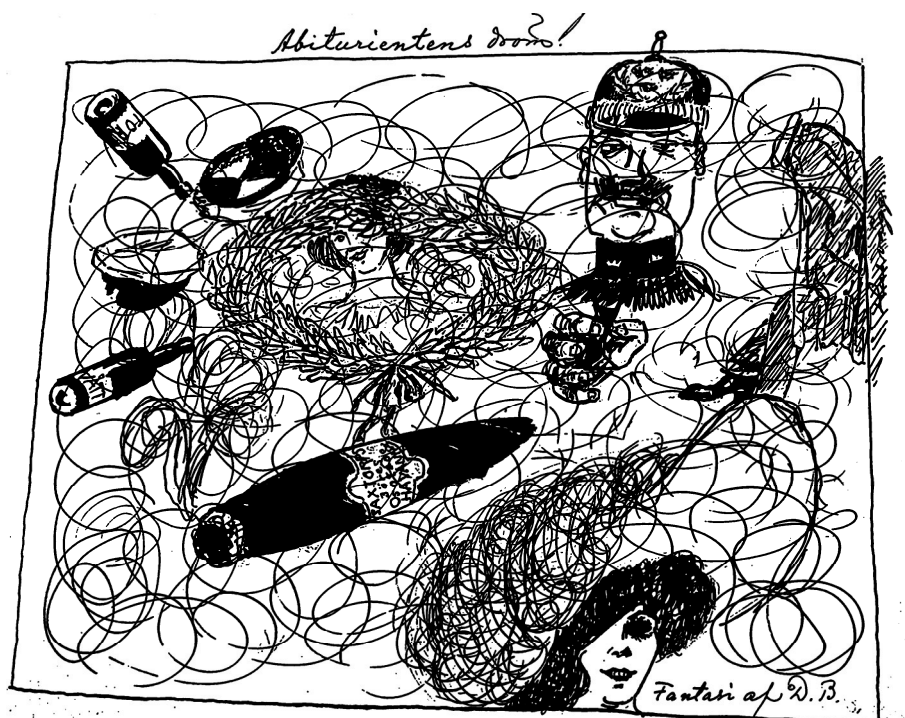

Bild 7. Att dessa två kvinnor återges tillsammans med vinflaskor, en cigarr och en polis antyder att det är frågan om kvinnor som kunde ha dålig inverkan på gossarna – mer explicit än så blir inte moralfrågan i pojkarnas visuella skildring av kvinnor. Däremot är det ju intressant att i illustrationen ovan se hur kvinnorna har sin tydliga roll bland alkoholen och cigarren – även om det i mitt källmaterial finns många skildringar av skolgossarnas alkoholsamkväm är denna illustration den enda där också kvinnor kopplas samman med en sådan aktivitet. Brage, (1911, nr 4), ♂

Erövrare eller Kvinnotjusare

Någon direkt manlig motsvarighet till Förförerskan står ej att finna i skolorungdomarnas texter. Närmast kommer Erövraren och Kvinnotjusaren. I de texter där Erövraren skildras betonas åter igen mannens fysiska överordning. I vissa dikter understryks detta så att innehållet tenderar att hamna på gränsen till det parodiska. I en av dikterna beskrivs vad som kan tolkas som en våldtäktsscen. Dikten är anmärkningsvärd i sin explicita skildring av mannen som Erövraren och kvinnan som offer, och här återges de sista fem verserna, av totalt åtta:

"Älskling" säger sakta gossen,
"slut dig närmre intill mig!
Blicka upp mot stjärneblösen,
Så att jag må kyssa dig!
Dina läppar mig förtjusa,
Dina kyssar mig berusa".

"Älskling" svarar flickan stilla,
Jag vill inte kyssa dig,
Månens strålar dig förvill,
Men de vill inte mig.
Vandra, vandra med det samma
Helt beskedligt hem till mamma!"

Sakta susar sommarvinden
Genom skog och över myr,
Medan flickan, lätt som vinden,
Ur sin gosses armar flyr.
Snår och grenar stänga vägen,
Men hon rusar framåt trägen.

Aldrig skall han henne hinna,
Han må springa aldrig så.
Han är man, och hon är kvinna,
Han en jätte, hon ett rå.
Trädens grenar rispa kinden,
Där hon ilar fram som vinden.

Älskogsleken muntert larmar,
Tills hon fångas i ett snår.
Gossen sina starka armar
Kring sin flickas midja slår.
Under månens vita skära
Kyssas tvenne hjärtanskära.¹⁰⁴

Dramaturgin är enkel – flickan vill inte kyssas, men pojken vill det. Flickan flyr därifrån och är snabbare. Men hon fångas i ett snår och den starkare pojken kan ta fast henne och kyssa henne. Titeln "Älskogsleken" antyder också att det inte bara är kyssar som pojken har som mål när han jagar och fångar flickan. Någon regelrätt erövring kan man alltså knappast tala om här, det är snarare en fråga om jakt där flickan är villebråd och pojken är jägaren.

Denna liknelse är än mer explicit i dikten En kämpavisa: "Ett skönare byte jag aldrig fick // Jag fick mig en drottning så skön."¹⁰⁵ I övrigt är mannen som Erövrare en ovanlig stereotyp i ungdomarnas texter.

¹⁰⁴ Mimer, (1923), ♂

¹⁰⁵ Concordia, (1920), ♂

Detta kan ställas i kontrast till David Tjeders forskning om borgerliga manlighetsideal. Tjeder visar på hur erövrvaren var en allmänt accepterad manlig typ, vilken återkommande dök upp i tidens rådgivningslitteratur riktad till män.¹⁰⁶ Här har vi alltså en noterbar skillnad – i rådgivningslitteratur författad av vuxna män var den manliga aggressiva sexualiteten mer närvarande än i mitt material. Jag kan inte heller se någon skillnad över tid – mannen som sexuell erövrare hör till undantagen under hela perioden. En inte särskilt djärv slutsats är den att tonårspojkarna hade begränsade erfarenheter av sexuella aktiviteter som innefattade det motsatta könet. Kvinnan som Förförerskan lämnas betydligt mer utrymme än Erövraren. Det tycks alltså för pojkarna ha varit lättare att i skrift uppehålla sig vid den sexuellt aktiva kvinnan än vid den sexuellt aktive mannen.

En besläktad stereotyp till Erövraren är Kvinnotjusaren – en av de tydligare pejorativa stereotyperna. Kvinnotjusaren är i regel gymnasist och dyker upp i skämtsamma kåserier. Till skillnad från Erövraren är Kvinnotjusaren tämligen oskuldsfull i sina ageranden, och hans uppträdande hånas snarare än idealiseras. I ett kåseri från 1919 beskrivs ”världsmannen, vivören och kvinnotjusaren” Olle på följande sätt:

Det är en syn för gudar att se Olle, när han på gatan möter en vacker flicka. Den något lutande kroppen rätas, ett hastigt grepp i slipsen, bröstet spännes, och hans uttrycksfulla blå ögons batterier öppna en förödande trumeld mot det olyckliga offret, som oftast måste lämna valplatsen med krossat hjärta.¹⁰⁷

I detta exempel är det alltså utmärkande för Kvinnotjusaren att han är medveten om sitt utseende och blickarnas inverkan på flickor, och att han använder sig aktivt av detta. Vi finner ytterligare en kvinnotjusande gymnasist i pojken ”Gucke”. Han introduceras på följande sätt:

Gucke var lång och skön och dum och välgymnastiserad och gymnasist på alla sätt och vis. (...) Han ägde ett välkammrat lockigt hår, en mörkblå blick och ett i sina ögon diaboliskt – i andras barnsligt oskuldsfullt – leende på sina sköna läppar.¹⁰⁸

Varken Olle eller Gucke skildras alltså på något särskilt positivt sätt – Gucke omnämns till och med som ”dum”. I samma tidning som hade novellen med kvinnotjusaren Olle hittar vi en till mindre smickrande

¹⁰⁶ Tjeder, D. (2003), *The power of character*, ss. 233–269.

¹⁰⁷ Heimdallisten, (1917), ♂

¹⁰⁸ Pegasen, (1928), ♂

beskrivning av en Kvinnotjusare, vilken "kråmar och bröstas sig värre och befinner sig i en ständig korseld av vackra flickögons blixtar".¹⁰⁹

En slutsats att dra utifrån detta är den att det av pojkarna inte sågs som helt förenligt med mansidealet att vara beräknande och medveten om sitt utseende. Gemensamt för kvinnotjusarna är också att de verkar sikta in sig på kvinnor i plural, inte på en enskild hjärtevän. Så kan en Kvinnotjusare till exempel beskrivas som "hemmastadd i den sköna konsten att bedåra kvinnsen".¹¹⁰ I texterna går det också att notera en attitydskillnad i fråga om att medvetet bedåra flera flickor, och att beundra flera flickor samtidigt, där det senare verkar ha varit mer allmänt accepterat. I en tidning beklagar sig exempelvis en skolpojke skämtsamt över distraktionen som förbipasserande kvinnor bjuder på när han citerar Tegnér med följande strof:

"Verlden ty värr, är af kvinnor full". Ty värr, sade jag, ty man får aldrig läsa läxor i fred, om man bor i närheten av verlden. Oupphörligt måste man titta ut efter de fagra verlds-medborgarinnor, som draga ens näsa förbi.¹¹¹

I en tidning från en samskola finns en större tolerans beträffande pojkars intresse för flera flickor – i deras dikter finns inte samma hånande underton som i pojkskolornas skildringar av Kvinnotjusaren. Så kan vi till exempel läsa om Bjarne i följande vers:

Bjarne med de sköna lockar
Flickorna omkring sig flockar.
Amors pilar aldrig klickar,
Då man tjasas av hans blickar¹¹²

Den skönlockige Bjarne skildras som omedveten om den inverkan hans utseende har på flickorna, till skillnad från tidigare nämnda kvinnotjusaren Olle. Inte heller i ett mer utstuderat porträtt av en kavaljer med flera kvinnohjärtan på sitt samvete finner vi någon negativt laddad värdering:

Yngling med doft av pomada
(...)
Tjusigt du vadorna spänner,
Vrider mustaschen och sätter
Hjärtan i brand. Under nätter
Tankarna ila,
Finna ej vila,
Ila till dig du skönste bland männer.¹¹³

¹⁰⁹ Heimdallisten, (1917), ♂

¹¹⁰ Pegasen, (1930), ♂

¹¹¹ Skoltomten, (1878, N:r 4,5), ♂

¹¹² Anmärkningsboken, (1909), ♀♂

I de renodlade flickskoletidningarna dyker det inte upp några Kvinnotju-sare, och vi kan alltså inte dra några slutsatser kring hur läroverksflickorna förhöll sig till denna manliga stereotyp.

Bild 8. Vem kommer först? Denna dam är uppvaktad av två kavaljerer. Brage, (1909, nr 4), ♂

¹¹³ Anmärkningsboken, (1909), ♀♂

Slutsatser

I framförallt de texter som skrevs för elevtidningarna vid pojkläroverk är kvinnan påtagligt fysiskt underordnad i relationen man–kvinna. Stereotyperna Den späda flickan och Den starke pojken visar tydligt på dessa föreställda skillnader mellan flickor och pojkar. Flickans underlägsenhet betonades av pojkarna också genom hennes behov av en mans hjälp. Dikotomin upprätthölls alltså även genom att kvinnan skildras som passiv och mannen som aktiv.

Beskrivningarna av Den attraktiva flickans utseende var mycket detaljerade och skildringarna av hennes hår var särskilt noggranna. Jag kan här skönja en tydlig koppling mellan ideal och romantiserad kvinnlighet och långt hår. Kort hår verkar å andra sidan ha varit ett attribut förbehållet de pejorativa stereotyperna. På det stora hela definieras Den attraktiva flickan framförallt genom sitt fysiska utseende, vilket gör att hon i text efter text av pojkarnas reduceras till kropp och yta. Denna bild kan med fördel jämföras med hur Den attraktiva flickan beskrivs i elevtidningar från flickskolor. I relation till beskrivningarna i pojkarnas elevtidningar framstår hon i dessa som mer aktiv, även om det till synes är samma fysiska attribut som lyfts fram.

Den starke pojken beskrivs även han med stort fokus på utseende, och hans styrka betonas särskilt. Som en symbol för hans manligt åtråvärda kropp står särskilt bröstet, vilken ofta blir en synonymt med hans fysiska och psykiska överlägsenhet i relation till kvinnan. Även då Den starke pojken förekommer som stereotyp i flickskolans tidningar betonas hans överordning, antingen genom att han skildras som äldre eller längre än flickan. Dock är Den starke pojken mindre närvarande i flickornas texter än i pojkarnas, vilket skulle kunna förklaras med att maskulinitetsskapandet är särskilt betonat i homosociala sammanhang.¹¹⁴

Kopplingen mellan både flickors och pojkars ögon och blickar och deras benägenhet för flirt och romans står klar i tidningar från både flick- och pojkskolor, något som skulle kunna ses som ett utmärkt exempel på hur utseende och karaktärsegenskaper sammanlänkades i användandet av stereotyper. En egenskap som betonas särskilt i fråga om Den attraktiva flickan är hennes munterhet och benägenhet att behaga mannen, och då framför allt som hon skildras i skolpojkarnas tidningar. I flickskolornas tidningar skildras hon förvisso också som glad, men bilden är mycket mer nyanserad och vi hittar hos flickorna även andra, mindre idealiserade egenskaper.

Gentlemannaidealet och de förpliktelser det förde med sig var något som också diskuterades i pojkarnas tidningar. I fråga om pojkens relation till flickan ser vi en direkt kontrast till hans tidigare

¹¹⁴ Tosh, J. (1999), *A man's place*, s. 109.

beskrivna fysiska överlägsenhet: idealet var förknippat med ett mått av osäkerhet som i vissa exempel till och med tog sig uttryck i en känslomässig underlägsenhet.

Till listan över stereotyper kan vi även föra Förförerskan, kvinnan med en mer utåtagerande sexualitet. Det tydligaste exemplet är dikten med den frestande zigenerskan, vilkens sexuella tillgänglighet är tydligt understruken. En annan kvinna, jungfrun, också hon från en lägre samhällsklass skildras däremot på ett löjeväckande sätt. Dock är även hon sexuellt tillgänglig, medan en frestande kvinna från en högre samhällsklass beskrivs enbart som förförisk och ingenting antyder att hon skulle vara för gossarna tillgänglig. I skildrandet av denna stereotyp finns alltså en tydlig klassdimension.

I jämförelse med den sexuellt tillgängliga Förförerskan är den motsvarige manlige Erövraren inte lika tydligt närvarande i texterna. En möjlig slutsats utifrån detta skulle kunna vara att pojkarna inte i särskilt stor utsträckning identifierade sig med sexuellt aktiva män. Däremot återfinns stereotypen Kvinnotjusaren i materialet. Dennes agenda verkar dock ha varit relativt harmlös, och han går därmed inte att betrakta som någon renodlat pejorativ stereotyp, utan snarare en humoristisk sådan.

Om man ställer dessa ungdomars stereotypa bilder av kärleksliv och kärleksrelationer mot vad tidigare skrivits om kärlek och sexualitet under 1800- och början av 1900-talet synes både pojkar och flickor ha upprätthållit vad som beskrivits som ett romantiskt borgerligt kärleksideal, där relationen man-kvinna byggde på förälskelse. Föga förvånande framträder synen på sexualitet inte lika tydligt, och det sexuella framstår snarast som något främmande och förbjudet i såväl flickors som pojkars texter.

Kropp och aktivitet

I det här kapitlet kommer de fysiskt aktiva flickorna och pojkarna, kvinnorna och männen, presenteras närmare. Det handlar om den som idrottar, kämpar, krigar och låter kroppen arbeta. Vi kommer se hur det kroppsliga idealet är nära sammanlänkat med ideala egenskaper, och hur olika flickorna och pojkarna förhöll sig till detta i sina texter.

Under 1800-talet och det tidiga 1900-talet fanns ett stort intresse för kropp och hälsa, och inom de medicinska vetenskaperna särskilt i förhållande till biologiskt kön. Könsens särart betonades i medicinsk rådgivningslitteratur, vilket bidrog till att konstruera borgerliga köns-ideal.¹ Exempel på detta kan vi finna i den då rådande uppfattningen att kvinnor inte skulle anstränga sig.² Den allmänna uppfattningen var att flickornas adolescens påverkade deras fysiska hälsa i så hög grad att deras intellekt försvagades, och flickors bristande fysiska hälsa kunde sålunda användas som ett argument mot en med pojkarna likvärdig utbildning. Ett av de mest konkreta problem som diskuterades i debatter kring samundervisning var frågan om flickornas fysiska förutsättningar för undervisning. Vid flickskolemötet 1879 formulerades problemet på följande sätt: "Erfarenheten torde ännu icke ha hafva afgjort, huruvida qvinnan till följd af sin svagare fysik, kan stå ut med lika mycket andligt arbete som mannen".³

Det fanns även riklig forskning inom ämnet, både nationell och internationell, som stödde tesen och underströk det faktum att skolflickor ofta hade en svagare hälsa. Detta antagande återkom sedan konsekvent i samundervisningsdebatterna, bland annat i de diskussioner som fördes av 1885/1886 års flickskolekommitté. För vidare resonemang kring flickors ohälsa som social konstruktion erbjuder Anna-Karin Frihs avhandling en fördjupning i ämnet.⁴ Även Jens Ljunggren

¹ Larsson [Bondestam], M. (2002), *Den moraliska kroppen*, passim.

² Larsson [Bondestam], M. (2002), *Den moraliska kroppen*, s. 122.

³ *Berättelse om det första allmänna flickskolemötet i Stockholm den 10, 11 och 12 juni 1879*, (1881), s. 65.

⁴ Frih, A.-K. (2007), *Flickan i medicinen*, passim.

uppehåller sig vid flicksjukligheten runt sekelskiftet 1900, och då särskilt i förhållande till skolgymnastikens framväxt.⁵

Intresset för kroppen var emellertid inte begränsat till det medicinska området. Det var under denna period som idrottsrörelsen började växa fram, och under perioden som undersöks i denna avhandling hände särskilt mycket beträffande demokratiseringen av idrotten. Vid sekelskiftet 1900 var idrottande fortfarande en aktivitet vikt för de mer privilegierade grupperna i samhället – och då särskilt män.⁶ Årtiondena efter sekelskiftet präglades emellertid av en kraftig expansion; antalet kvinnor i idrottsföreningar ökade och det skedde en omfattande förändring i fråga om rekrytering ur alla sociala grupper, inte minst genom att arbetarrörelsens engagerade sig för idrottens spridning.⁷ Idrott blev under det tidiga 1900-talet en folkrörelse, och gick alltså från att ha varit ett borgerligt nöje till att bli en massrörelse.

Tidigare forskning har pekat på hur de förändrade samhälleliga förutsättningarna för män bidrog till att idrotten blev en viktig del i att konstruera ett manligt ideal – både i fråga om fysik och i fråga om karaktär. 1800-talets syn på kvinnligt och manligt präglades av en uttalad särartstanke. Kvinnligt och manligt definierades på olika sätt och könen stod i kontrast till varandra.⁸ Liksom i fråga om många andra aspekter tog sig detta uttryck i en hierarkisering av kvinnors och mäns kroppar, där mannens kropp värderades högre. Runt sekelskiftet 1900 hade idealiserandet av den manliga kroppen utvecklats till en vurm för den nakna manliga kroppen, vilken blev synlig i tidens bildkultur.⁹

Synen på kvinnors och mäns kroppar präglade även hur man såg på deras förutsättningar för fysiskt arbete och idrott. Idrottsrörelsens framväxt under 1800-talet har av många setts som en del i formerandet av ett borgerligt mansideal, en arena där män och deras manlighet kunde ta plats och demonstrera sin fysiska överordning gentemot kvinnor. Så har till exempel Jens Ljunggren i sin avhandling om linggymnastiken i Sverige under det långa 1800-talet särskilt framhållit dess roll som manlighetsfostrande. Ljunggren uppehåller sig emellertid även vid förhållandet mellan kvinnlig och manlig idrott under det sena 1800-talet och vid tiden runt sekelskiftet 1900. Ljunggren visar på hur linggymnastiken, som alltså låg till grund för senare tiders skolgymnastik, var konstruerad för den manliga kroppen och hur den blev bärare av tidens manlighetsideal.¹⁰

⁵ Ljunggren, J. (1999), *Kroppens bildning*, ss. 221–223.

⁶ Norberg, J. R. (2002), "Idrottsrörelsens utbredning, anslutning och sammansättning", s. 27.

⁷ Pålbrant, R. (1977), *Arbetarrörelsen och idrotten 1919–1939*, s. 23; Olofsson, E. (1989), *Har kvinnorna en sportslig chans?*, ss. 22–24.

⁸ Se vidare Laqueur, T. (1994), *Om könets uppkomst*, passim.

⁹ Steorn, P. (2006), *Nakna män*, passim.

¹⁰ Ljunggren, J. (1999), *Kroppens bildning*, passim.

Vidare lyfter Ljunggren fram hur 1800-talets syn på den aktiva gymnastiserande kvinnan var nära kopplad till tanken på hennes livsuppgift som moder. Hon skulle vara stark, men det var också viktigt att hon var upplyst om vikten av en sund kropp och fysiska ideal för att i hemmet föra vidare dessa tankegångar till kommande generation. För att fostra en för samhället duglig man behövde kvinnan alltså ha kunskaper om de manliga idealen. Oron över att barn skulle "klemas bort" var enligt Ljunggren också förknippad med att det var en kvinna som skötte barnets fostran.¹¹

I fråga om pojkarnas idrottsutövande var kopplingen till ett maskulinitetsskapande enligt Ljunggren stark. Detta framhålls särskilt rörande tiden runt sekelskiftet 1900, då manligheten genom kvinnors förändrade roll i samhället ansågs hotad från flera håll. Stärkandet av en manligt betonad idrott bidrog i det sammanhanget till att positionera männen som överordnade kvinnorna.¹²

Christina Florin och Ulla Johansson har också berört maskulinitetsskapandet vid de svenska gossläroverken under tiden 1850–1914.¹³ De framhåller inslaget av fysisk fostran under läroverksåren och påtalar bland annat att "krigslekar och snöbollskrig var en inskolning i ett manligt aggressivt beteende där också den fysiska styrkan värderades högt".¹⁴ Vidare framhåller de hur det starka idealet kring elevernas fysiska styrka stod i kontrast till läroverkets intellektuella skolning, en verksamhet som hotade att leda till skolungdomens kroppsliga förfall. Debatten kring skolungdomars vikande hälsa rörde sålunda inte bara flickor, utan även pojkar.¹⁵ Läroverkspojkar är även föremål för Björn Norlins studie, och han kan visa på hur det dyker upp ett ökat intresse för idrott även bland dem just runt åren efter sekelskiftet 1900.¹⁶

En av dem som närmare studerat specifikt flickors fysiska aktivitet i ett homosocialt sammanhang under den aktuella perioden är Bodil Formark, som i sin avhandling *Den välsituerade flickan* undersöker den svenska flickscoutrörelsens framväxt. Formark menar att flickscoutrörelsen blev en möjlighet för flickor att använda sin kropp på ett sätt som inte direkt fogade in henne i ett patriarkalt samhälles underordning.¹⁷ Men trots att flickscoutrörelsen gav flickor dessa möjligheter fanns det också inslag som hämmade flickorna i deras fysiska aktivitet, till exempel genom attribut i form av opraktiska kjolar.¹⁸ Vidare diskuterar Form-

¹¹ Ljunggren, J. (1999), *Kroppens bildning*, s. 159.

¹² Ljunggren, J. (1999), *Kroppens bildning*, s. 162.

¹³ Florin, C. & Johansson, U. (1993), "Där de härliga lagrarna gro..."

¹⁴ Florin, C. & Johansson, U. (1993), "Där de härliga lagrarna gro...", s. 49.

¹⁵ Florin, C. & Johansson, U. (1993), "Där de härliga lagrarna gro...", s. 53.

¹⁶ Norlin, B. (2010), *Bildning i skuggan av läroverket*, ss. 111–112.

¹⁷ Formark, B. (2010), *Den välsituerade flickan*, s. 170.

¹⁸ Formark, B. (2010), *Den välsituerade flickan*, s. 169.

ark hur flickors – i fråga om fysisk aktivitet – kulturellt förvärvade dåliga självförtroende kunde övervinnas genom scoutrörelsens övningar.¹⁹

I och med att mycket av den forskning som bedrivits på ämnet ungdomars fysiska fostran varit så starkt särartsbetonad blir det för mig särskilt intressant att studera flickornas och pojkarnas texter om detta *i förhållande till varandra*. Maskulinitetsprocesser har betonats särskilt i studier av manlighet och kropp, och i fråga om flickors fysik har det snarare fokuserats på hennes påstådda sjuklighet. I det här kapitlet hoppas jag kunna nyansera bilden något. Förutom att beskriva de stereotyper som träder fram i ungdomarnas texter om kropp och fysisk aktivitet uppehåller jag mig vid skillnader mellan pojkars och flickors uppfattningar om sig själva och varandra. Jag diskuterar även olika pejorativa stereotyper och hur de tydliggör idealets gränser.

Den första stereotypen i detta kapitel är Kämpen. För hen är kamrater och kärleksrelationer av underordnad betydelse och hen definieras utifrån sina handlingar snarare än sin relation till andra. Den stereotypa Kämpen är ett utmärkt exempel på hur läroverksundomen i sina beskrivningar av en stereotyp bidrar till att konstruera föreställningar om kön i förhållande till kropp. I det här kapitlet presenteras flera aspekter på ideala egenskaper såväl som mindre önskvärda sådana. Ytterligare en stereotyp som förts till detta kapitel är Idrottsutövaren, som kan ses som en fredligare variant av Kämpen. Även här finns återkommande pejorativa stereotyper. Som på många andra ställen i denna avhandling handlar dessa mycket om ett avståndstagande från överdrifter – vi kommer kunna se att det är Sportfånen och den klena Plugghästen som framträder tydligast, och på detta sätt bidrar till att bekräfta det måttfulla idealet.

Kämpen

Styrka och kampvilja utmärker det här kapitlets första stereotyp, den som jag kallar för Kämpen. Kämpen förekommer framför allt i pojkarnas texter, men dyker vid några tillfällen också upp i flickornas. Kampviljan är till största del en egenskap som förknippas med män, men jag kommer också visa på några exempel där en kvinna kan räknas till den stereotypa Kämpen. Dessa är emellertid undantag från stereotypen – Kämpen är i första hand en man. Den manlige Kämpens utseende verkar ha varit av underordnad betydelse, då han beskrivs som jämnårig och samtida. Texterna låter oss visserligen förstå att en stark kropp och starka muskler var en förutsättning, men mer detaljerade presentationer av utseende saknas. Undantag finns i samband med skildringar av slagsmål mellan gossar – där kan

¹⁹ Formark, B. (2010), *Den välsituerade flickan*, s. 166.

de beskrivas som "våldiga ölandspojkar"²⁰ eller så kan vi läsa om deras "mordiska blickar och knutna nävar".²¹

I flicktidningarna hittar vi även ett par flickor som är benägna att slåss. Den ena med en pojke, vilket kommenteras med följande förvånade utrop från novellens manlige protagonist: "Han, Nils Berg, hjälten från skolgårdens slagfält, han hade fått smörj af en flicka!"²² och den andra hotar en väninna med stryk på följande sätt: "med ena handen knuten under ordförandens näsa dundrade hon: "Är det så, att vi ska byta åsikter, så ..."²³ Den sistnämnda beskrivs som vig och intresserad av idrott, men utöver det läggs inget utrymme på att beskriva hennes utseende såsom slagskämpe. En annan flicka presenteras även hon i en flickskoletidning som aktiv och pigg på "rackartygspåhitt", men inte heller här får vi veta något mer om hennes utseende.²⁴

En karaktär som däremot får sitt utseende omsorgsfullt tecknat är den av pojarna idealiserade riddaren. I den här romantiska hjälte-dikten sparas inte på krutet:

Han slog visiret upp. Som stjärnorna i natten
två ögon lyste fram af oförgätlig glans.
Och, rörd af vindens fläkt inunder silfverhatten,
Framvälde, rik och skön, af gylne hår en krans.
Och höghet, frid och mod på pannans rundel bodde,
Och omkring manlig mun det vida skägget grodde.²⁵

Riddarens utseende är här tätt sammanflätat med hans egenskaper – att utseende och karaktär i stereotyperna går hand i hand kan knappt bli tydligare än så här. Pannans rundel är inte bara en del av ansiktet, det är det ställe där man kan läsa in riddarens ”höghet, mod och frid”. Munnen är heller inte bara en mun, den är dessutom ”manlig”. Att utseendet har en så stark koppling till karaktär förstärks i denna dikt ytterligare av hur riddarens fiende målas upp. Fienden är i alla avseenden en motsats till riddaren, både i fråga om utseende och karaktär:

Hans ögon sköto blixst på blixst af eld och lågor,
Och vinden lekte vildt i hårets mörka vågor.
Med pannans marmorhålf af dystra rynkor fårad,
Med hatet i sin blick och trotset kring sin mun,
Med hot och grymhet blott på likblekt anlet spårad.²⁶

²⁰ Qvasten, (1904), ♂

²¹ Hammarslag, (1919, julnummer), ♂

Runa, (1901a), ♀

23 Runa, (1910c), ♀

²⁴ Flickskolealbum, (1923), ♀

²⁵ Skoltomten, (1877, N:r 3), ♂

²⁶ Skoltomten, (1877, N:r 3), ♂

När dessa två strofer ställs bredvid varandra blir det särskilt tydligt hur utseendet förstärker stereotypens personlighetsdrag – ljusställt mot mörkt och gott ställt mot ont. Det råder i dikten heller ingen tvekan om vilken av de två manskgestalterna som är den ideale. Ställd bredvid sin motsats framträder idealmannen med all önskvärd tydlighet, både i fråga om hur han själv ser ut och är, men också i fråga om hur han inte skall se ut och vara. Denna dikt är alltså ett utmärkt exempel på hur läroverksungdomen i sitt användande av en stereotyp bidrar till att konstruera ideal kopplade till kön – i detta fall manlighet.

I många av ungdomarnas texter sammanflätas utseende och egenskaper – men betydligt vanligare i skildrandet av den stereotype Kämpen är att enbart egenskaper och karaktär står i fokus. Två av de främsta ideala egenskaper som framträder hos Kämpen är styrka och tapperhet, gärna parad med plikt känsla för nationen. Hans styrka är ofta uttalad, och att han kan skildras som "en mycket stark karl"²⁷ understryker detta ideal. Inte bara individen lyftes fram som stark, ett helt pojkkollektiv kunde också besitta denna egenskap, vilket vi ser exempel på i följande rad ur en dikt om ungdomen: "Vi stridsmän av starkaste stam!"²⁸ Även i kåserier kring vardagssituationer kunde pojkkollektivets styrka betonas: "och på hundra starka armar bäras redaktörerna genom staden i triumf".²⁹ Detta ansluter till Florin och Johanssons syn på läroverkspojkarnas fysiska aktiviteter vilka de menar syftade till att "stärka elevkollektivets fysiska status".³⁰

Även modet och tapperheten betonades i de dikter där Kämpen trädde fram som en tydlig stereotyp. Dikter utformade som direkta uppmaningar till gossarna bidrog till att befästa bilden av Kämpen som en ideal man, där modet var så betydelsefullt att inte ens döden skulle vara tung att möta:

Nu det gäller
Gosse ung!
Nu kräfs kraft i armen!
Dör du också,
Ej är tungt
Dö med mod i barmen.³¹

Notera i denna strof också uppmaningen "nu kräfs kraft i armen" vilken ytterligare understryker idealet att Kämpen skulle vara stark. I

²⁷ Anmärkningsboken, (1909), ♀♂

²⁸ Amicitia, (1912), ♀♂

²⁹ Hammarslag, (1919, Nr 1), ♂

³⁰ Florin, C. & Johansson, U. (1993), "Där de härliga lagrarna gro...", s. 53.

³¹ Iduna, (1896), ♂

detta exempel kopplas Kämpens mod alltså samman med döden. Ytterligare ett exempel där döden är närvarande finns i följande dikt:

De tappre män, som nyss med eldad barm
Gått emot döden, ingången till friden
(...)
I dödskamp har han tuvan fuktat med det blod,
Som nyss så trofast flöt för land och ära
Och i hans anlet' kan man läsa hjältemod,
Fastän hans drag nu dödens stämpel bära.³²

Här betonas tre egenskaper, vilka får ses som ideala – tapperhet, trofasthet och hjältemod. I detta fall är de dessutom så till den grad sammanfogade till att de alltså resulterar i ett dödsföraktande handlande. Denna text präglas av allvar, vilket säkert delvis beror på tiden för dess tillkomst – tiden runt första världskriget präglades förstås av nationell oro och allvarsamhet i fråga om synen på fosterlandet.

Värt att lyfta fram är även att jag inte någonstans under perioden för min undersökning hittat en mer kåserande och uppsluppen ton beträffande pojknas syn på fosterland och försvar. När pojarna skriver om flickors roll i försvaret står exempel dock att finna. I ett kåseri från 1893 framställs den kvinnliga försvarsföreningen med en lätt nedlåtande ton:

En kvinlig försvarsförening har för en tid bortåt bildats här i staden af eleverna i en för hrr gymnasister välkänd pension. En fosterländsk ström satte deras unga blod i svallning: så betalte de hvardera tolf skilling och dermed var "Helsingborgs kvinnliga försvarsförening" stiftad. De unga fosterlandsvännerna hata af sina innersta hjerterötter ryssar, kosacker, kirgiser, kalmucker, tunguser, och andra hedningar, och sticka desse olyckliga näsan inom vår landamären få de nog på pälsen af bara tusan, ty våra unga hjeltinnor äro inte att leka med, skall jag säga. Detta hafva de nog samt bevisat på åtskilliga hrr gymnasister, hvilka uppenbart vordet är. För norrmännen är det inte värdt att gruffa och opponera sig, ty då ha det hetsiga sköldmörna gifvit sig katten på att klå dem och hålla dem på mattan. Ja, ja, stå fast du lilla hop, aldrig skola vi dig svika.³³

De kvinnliga försvarsföreningsmedlemmarna definieras här delvis utifrån sin relation till pojarna. Här likställs försvarande av fosterlandet med hur gymnasisterna själva "fått på pälsen" i sin kontakt med flickorna. I texten förstärks den kvinnliga underordningen när

³² Svea, (1915), ♂

³³ Gymnasist-bladet, (1893), ♂ I samma tidning finns ytterligare ett kåseri på samma tema – huvudpersonerna är två damer som likt forntidens krigare ska "stäfvja ljusets fientliga afsigter" genom att manövrera en rullgardin.

den kvinnliga försvarsföreningen reduceras till "du lilla hop" och den manliga avsändaren bedyrar sin trohet.³⁴

Trots att styrka ofta är något som i pojkarnas skoltidningar kopplas till det manliga kunde även kvinnlig styrka användas som en symbol för det nationella. När kvinnans styrka beskrivs av pojkar är det dock framför allt hennes godhet som står i fokus. I följande dikt läser vi hur en skolpojke skriver om kvinnan i Norden:

Du är stark, Du är god, Du är stolt, Du är vek,
Du är härlig, Du kvinna i Nord!
Och Din hand kan du lämpa till arbet och smek,
Du gör livet oss ljuvt här på jord.

Du är stark, Du kan stödja en sviktande man,
Som av sorger och lidande bräckts,
Och som oftast i striden mot Ödet Du vann,
Och Du tände en livseld, som släckts.

Du är god, och Du hjälper en lidande vän,
Honom hjälper med handling och ord.
Du är oss en syster, oss svagare män,
Du är godhetens avbild på jord

Du är stolt, du kan krossa den djärvastes mod,
Om han vågat att sära din dygd.
Du är modig och stolt, Du kan offra Ditt blod,
Åt Din make, Ditt hem och Din bygd.³⁵

Dikten är komplex och ger onekligen ett något ambivalent intryck. Kvinnan är både stark och vek och hennes behagande av mannen är ett genomgående tema. Genom att smeka, stödja, trösta och hjälpa lyfts hennes godhet fram. Samtidigt som dessa traditionellt sett kvinnliga behagande egenskaperna betonas finns det även utrymme för Nordens kvinna att både hämnas på den som sårat henne och vara modig. Modet skulle i detta fall dock innebära att offra sig för andra – man, hem och bygd. Pojkens bild av den starka kvinnan präglas alltså av godheten i att finnas där för mannen, och det är genom hennes relation till just mannen som hennes godhet definieras. Godhet i kombination med styrka återfinns inte i dikterna som handlar om den manlige Kämpen, inte heller definieras hans styrka utifrån hans förhållande till kvinnan. Kvinnans styrka konstrueras i den här dikten

³⁴ Författaren anspelar antagligen också på inledningen till Gustav II Adolfs fältpsalms – "Förfäras ej, du lilla hop".

³⁵ Svea, (1915), ♂

alltså i dialog med mannen, men det motsatta finner vi inte något exempel på.

I flickskoletidningarna berörs inte kvinnans insats för fosterlandet på samma explicita sätt som i dikten ovan. Det närmaste vi kommer är en dikt från 1901 om Moder Svea. Moder Svea är förstås en metafor för vårt svenska fosterland, men innehållet i dikten nedan kan ändå ses som ett slags kvinnoideal, och det kan knappast råda någon tvekan om att Moder Svea själv är en av de mest väldefinierade stereotyperna i vårt medvetande, något som till exempel Charlotte Tornbjer uppehållit sig vid. Tornbjer visar hur bilden av moder Svea vid sekelskiftet 1900 var nära förbunden med ett traditionellt modersideal.³⁶ Även då kvinnogrupper använde sig av stereotypen Svea stod moderskapet i fokus, och hon användes inte för att uppnå några politiska mål.³⁷ I flickornas dikt här nedan är förhållandet annorlunda, Svea är inte en moder och handlingen kan tolkas politiskt.

Nordens drottning
I ståtlig borg i skydd af skog och sjöar
Bor Nordens drottning, Svea heter hon
Hon härskar öfver land och fjäll och öar
ifrån sin tron.

Hvad hon är skön, ja, hon är Frejas like
Med guldgult hår och ögon blå!
Och konungen av månet mäktigt rike
till brud vill henne få.

Men nej hon svarar kallt och bort sig vänder,
"Jag fri vill vara, styra själf mitt land,
ej någon furste uti Nordens länder
jag ger min hand".

Men ryktet om den skönas hårda sinne
Till slavers härskare i öster når.
Han tänker: "Stolt är mön, jag därför henne vinne
i detta år!

I gyllne rustning han sig genast kläder
Och öfver hafvet for till Svears land
Han säger stolt, när han för henne träder
"Gif mig din hand!"

"Du i ett land, o Svea, drottning blifver
Om hvilkets makt du ingen aning har.
Men vet, hvad du mig ej i godo gifver
med våld jag ta 'r!"

³⁶ Tornbjer, C. (2002), *Den nationella modern*, ss. 71–88.

³⁷ Tornbjer, C. (2002), *Den nationella modern*, s. 86.

"Drif honom ut," nu Svea vredgad talar
"en slik förmätenhet är döden värd,
och om han synas mer i mina salar,
han möts med svärd.

När slavers härskare med bundna händer
Till skeppet föres, rasande han är.
Han mumlar hotande: "Jag återvänder
med väpnad här!"

Då Svea hör, hvad vrede tsaren ämnar,
Hon blek ifrån sin höga tron uppstår:
"Den dag, då slavers herre lidna skymfen hämnar,
ej komma får!

Men om han kommer dock en gång tillbaka,
Så skall han finna skyddad hvarje ort.
Mitt lejon med den klufvna svans skall vaka
vid landets port." [...]³⁸

Moder Svea har en helt annan roll i denna dikt än vad "Nordens kvinna" hade i den förra. Detta kan i och för sig hänföras till att Moder Svea inte är en kvinna vem som helst, utan en metafor för den fria svenska nationen. Trots detta blir det emellertid intressant att se hur man i denna dikt från en flickskola väljer att använda sig av denna metafor. Moder Sveas uppgift är att styra och försvara landet och hon är helt ointresserad av män. Hennes ointresse för män är rent av så stort att hon inte drar sig för att dels vredgat ge en friare nobben och dels hota med våld om han skulle komma tillbaka. Behagandet av mannen som beskrevs i den förra dikten har här förbytts i sin motsats. Dock bör här betonas att det inte rör sig om vilken man som helst, utan Sveas friare är en symbol för Ryssland. I Sverige präglades det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet av en påtaglig rädsla för det ryska storväldet.³⁹ Flickans dikt kan alltså även ses som en politisk kommentar med sitt avståndstagande från "slavers herre". Denna politiska dimension går stick i stäv med Tornbjers påpekande om att kvinnogrupper inte använde sig av Svea i politiska frågor, utan främst använde sig av henne som en symbol för moderskapet.

I dikten från flickskolan ges dock utrymme till att teckna kvinnans skönhet på ett sätt som saknas i den från pojkläroverket. Beskrivningen av utseendet är dock inte särskilt detaljerad, och används som ett argument för att förklara männens intresse för henne snarare än

³⁸ Runa, (1901c), ♀

³⁹ Åselius, G. (1994), *The "Russian menace" to Sweden*, ss. 65–92; Rodell, M. (2008), "Fallna svenskar och fortifikationer i vildmarken".

att förstärka någon ideal egenskap. Det är hennes självständighet, stolthet och lojalitet mot fosterlandet som betonas mest i dikten. Moder Svea kan i flickornas dikt därmed också ses som ett exempel på den stereotype Kämpen.

Den mer vanligt förekommande manliga versionen av Kämpen har även han ett tydligt ointresse för det motsatta könet. Avsaknaden av kvinnligt sällskap är nämligen påtaglig – detta är inte en stereotyp vars manlighet definieras genom relationen till kvinnor. Tvärtom är det främst i relation till andra män som hans manlighet konstrueras. Att manlighet på detta sätt konstrueras i homosociala sammanhang är välbelagt inom maskulinitetsforskningen. Denna företeelse har av David Tjeder tolkats som ett uttryck för stabiliteten i kvinnors underordning. har gjort en fördjupning kring detta perspektiv i *Historisk tidskrift*.⁴⁰

Dock finns det i mitt material ett fåtal exempel på när den manlige Kämpen har kvinnosällskap, även om det för honom själv kanske är ointressant, som i följande dikt:

Du bålde riddersman
Med sabel och geväder
Du gormar och går an
Och exercisen leder.
På solbelysta gården
I hetta, svett och damm
Den mödosamma färden
Går sakteliga fram

Men i vår huvudstad
Bland trummor och trumpeter
I ståtlig vaktparad
Allt annat du förgäter
Och ser ej alla blickar
Dem stadens töser små,
Beundrande dig skickar
Ur tjusig ögonvrå.⁴¹

I denna dikt understryks alltså "Riddersmannens" ointresse för de beundrande flickorna – Kämpen hade fullt upp med sina manliga vaktparader och gevär, han verkar inte ha haft tid för kurtis. Icke desto mindre låter ju dikten oss förstå att han för töserna var mycket beundransvärd, vilket på sitt sätt bidrar till att konstruera Kämpen som ett manligt ideal även för flickorna. Om det inte fanns flickor som bekräftade hans manlighet med blickar kunde Kämpen för all del också på sant krigarvis ta sig en kvinna som byte, som i dikten "En

⁴⁰ Tjeder, D. (2002), "Maskulinum som problem", s. 487.

⁴¹ Anmärkningsboken, (1909), ♀♂

Kämpavisa": "Ett skönare byte jag aldrig fick, // Jag fick mig en drottning så skön".⁴² Även i denna dikt understryks Kämpens manlighet genom att den blir bekräftad av kvinnobyttet, då det sägs att hon "älskar min kraft // i armen av hårdaste stål".⁴³ Det kan väl knappast råda något tvivel om att vi till listan över Kämpens egenskaper dessutom kan lägga sexuellt potent.

Det är för övrigt noterbart (men kanske knappast förvånande) att de flesta skildringar av Kämpen och hans ideala egenskaper i texterna träder fram kring första världskriget. Runt dessa år ökar antalet dikter och noveller med hjältemotiv markant. I anslutning till detta är det också värt att lyfta fram Kämpens förhållande till nationen. I de texter som ligger till grund för min undersökning lyftes såväl kvinnors som mäns ansvar för nationen fram. I en text från 1914 kan vi läsa om hur både kvinnor och män uppmanades att bidra till att stärka fosterlandet.

Vi böra samla alla våra krafter till arbete inåt, upprättande, förbättrande, nybyggande. – Må vi därför lyfta vår fana högt och var och en i sin stad, unga och gamla, göra vår gärning med trohet och kraft, så att Sverige blir stort och starkt genom sina söner och döttrar.⁴⁴

I just detta exempel förklaras inte vad "gärningen" bestod av, men i andra exempel från pojks texter görs skillnad på kvinnors respektive mäns bidrag till fosterlandet, och kvinnans ansvar koncentreras i högre grad till omvårdnad, medan mannens i högre utsträckning handlar om försvar och mod. Detta belyses tydligt i följande citat från en studentskrivning:

Sålunda ansas och omhuldas den lilla plantan, tills den en dag står där färdig, en ung smärt kvinna eller en kraftig, ung man; en medborgarinna som skall föda och fostra åt fäderneslandet dess söner och döttrar, eller en medborgare, som skall försvara det mot fiender.⁴⁵

Även här återkommer hänvisningar till att Kämpen – mannen – skulle vara kraftfull, vilket förstärks ytterligare av kontrasten mot den smärta kvinnan. Samma fokus på hur den unge mannens kraftfullhet gör honom lämpad att försvara landet hittar vi i andra skrivningar. I en skrivning betonar en pojke till exempel vikten av gymnastikundervisning i skolan, för att svenskarna ska fostras till att bli ett "starkt och friskt folk, mäktigt att med eftertryck och framgång försvara sig och sitt

⁴² Concordia, (1920), ♂

⁴³ Concordia, (1920), ♂

⁴⁴ Gymnasisten, (1914), ♂

⁴⁵ UA, OlAn. (1909), ♂

land, om så skulle behövas”.⁴⁶ I citatet nedan återkommer att Kämpen skall vara beredd att gå i döden för sitt land:

Sverige behöver kraftiga pojkar, vilka när kriget kommer kunna värna om vårt gamla land. Ej alls tvivel på att i ett sådant ögonblick varje man och yngling i detta land skall stå upp och bjuda sitt liv för att rädda folkets frihet.⁴⁷

Kämpens lojalitet ligger alltså hos nationen – som i detta fall exemplifieras av folkets frihet. Ämnet för denna skrivning är ”Om fysisk fostran” vilket gör att vi i texten hittar utmärkta exempel på hur stereotypen tydligt definieras av sin fysiska hälsa. Gossen som författat denna skrivning fortsätter sedan texten med att beskriva vilka fordringar man kan ställa på en god soldat – vilken jag alltså läser som ett exempel den stereotype Kämpen. Att han skulle vara ”stark och har en frisk och sund kropp” nämns främst, och sedan följer ett förtydligande – ”en sådan kan man icke få genom medicin eller piller, utan endast genom ett sunt, friskt liv och genom kroppsövningar och idrotter”.⁴⁸ Att ha en sund och stark kropp fyllde alltså en funktion – det var nödvändigt för att Kämpen skulle kunna försvara sitt land.

⁴⁶ UA, AgMe. (1915), ♂

⁴⁷ UA, JoOl. (1915), ♂

⁴⁸ UA, JoOl. (1915), ♂

Bild 9. Den manlige Kämpe här i en lättklädd variant från en pojkskoletidning. Tramsebyxan, (1914), ♂

Avslutningsvis måste det nämnas att också flickor bidrog till att konstruera en ideal bild av den manlige Kämpe. I jämförelse med gossarnas texter om Kämpe som landsförsvare kan vi dock hos flickorna finna en ton av kritik och missnöje över hur han utvecklats. En flicka uttrycker det på följande sätt i sin studentskrivning:

Och väl vore det, om ungdomen i sin helhet i Sverige ville intressera sig för gymnastik och alla grenar av sport i stället för att som nu blint följa med i nöjens virvel utan tanke på morgondagen. Då kun-

de det finnas hopp om att Sverige skulle återfå sin "rygggrad" av kraftiga och hårdade män som under Karl XII:s tid fylkade sig kring "hjaltekonungens" fanor!⁴⁹

Vad flickans ideal är råder det ingen tvekan om i denna text – hon ansluter till pojkarnas syn på Kämpan som kraftig, hårdad och intresserad av kroppsarbete. Kopplingen till att försvara fosterlandet är också närvarande, dock i form av en idealiserad bild av forna tiders drabbningar. Oron över att detta ideal skulle vara på väg bort finns bara i flickornas texter.

Liknande tankegångar återfinns hos ytterligare en flicka, som några år tidigare i sin studentskrivning ventilerat värnpliktsdebatten:

De, som bekämpa värnplikten, betänka i allmänhet ej, vilken viktig faktor den är i ungdomens fysiska fostran. Om man också frånser alla politiska åsikter, måste det likväl vara nyttigt för varje frisk yngling att en tid leva friluftsliv. I synnerhet för den studerande ungdomen är värnplikten till ovärderlig nytta.⁵⁰

Denna flicka understryker nyttan av fysisk fostran, särskilt hos ungdomar. Vi kan också notera hur hon särskilt betonar vikten av att den studerande ungdomen får denna typ av fysiska fostran.

Den sunda Idrottsutövaren

Betydelsen av en stark kropp och en god karaktär lyfts inte enbart fram i sammanhang som behandlar kamp och landets försvar. Det är även ett återkommande tema i de studentskrivningar som handlar om idrottens funktion att stärka kroppen och karaktärsdana ungdomen, och som såväl flickor som pojkar menar "stärka sig både till kropp och själ".⁵¹ Mot bakgrund av detta kan hävdas att Idrottsutövaren var att betrakta som en både kvinnlig och manlig stereotyp. Värt att poängtera är dock att Idrottsutövaren inte finns med i materialet från det sena 1800-talet, det är först efter 1900-talets första decennium som hen träder fram på riktigt.

Tidigare forskning har, som tidigare nämnts, visat på hur det var vid sekelskiftet 1900 som idrotten började demokratiseras och få ett bredare genomslag – den gick från att vara exklusiv till att vara en massrörelse. Detta bredare genomslag verkar alltså ha varit märkbart även vid läroverken, vilket också bekräftas av Norlins iakttagelse om

⁴⁹ UF, RaW. (1920), ♀

⁵⁰ UF, MaEn. (1915), ♀

⁵¹ UA, JoOl. (1915), ♂

bildandet av idrottsföreningen på läroverket i Umeå.⁵² År 1915 var ett ämnena för studentskrivning i svenska språket "Om fysisk fostran" och i många av dessa skrivningar träder en bild av den ideala sunda Idrottsutövaren fram.

Den idrott som lämnas mest utrymme i ungdomarnas skrivningar är linggymnastiken.⁵³ Säkert beror detta till stor del på dess starka ställning inom skolans gymnastikundervisning.⁵⁴ Skildringarna av linggymnastiken är uteslutande positiva och ungdomarna lyfter fram hur den utvecklar kroppen "harmoniskt"⁵⁵ och hur den "är den bästa som finns".⁵⁶ Gymnastiken är, särskilt i pojkarnas texter, också karaktärsdande. En pojke menar att gymnastik utvecklar "sinnet för ordning och lydnad" och också "samhörighetskänslan".⁵⁷ Fördelarna med att redan från barndomen stärka sin kropp är flera, menar han. I skrivningen beskrivs också hur en person som varit rörlig och "uppgymnastiserad" i hela sitt liv "utan tvivel" kommer få en "lycklig ålderdom".⁵⁸ I en annan skrivning lyfter en pojke fram förfädernas "lekvallar" som ett ideal. Han menar att det var tack vare förfädernas idrottande som det var ett "kraftigt och härdat släkte, mäktigt till stordåd och hjälteedåd".⁵⁹

Synen på tidigare generationers fysiska fostran som ideal återkommer även i ett par skrivningar från flickskolor. En av flickorna beskriver hur människan tidigare i historien kommit till följande insikt: "[...] villkoret för att man skulle lyckas, vare sig på det ena eller andra området, var och förblev hälsa och att den fysiska fostran i hög grad bidrog till densammnas bevarande".⁶⁰ Förutom att en god fysisk hälsa – vilken alltså kom av idrottande – kunde föra med sig framgångar och lycka finns i en studentskrivning exempel på hur det till och med kunde rädda liv.

En gosse skriver i sin studentskrivning om sin vän Henry, som är med om en olycka på fjället i samband med ripjakt. Henry skriker till och författaren får se sin vän med blod sprutande från armen: "Bössan hade sprungit sönder, och vid explosionen hade pulsådern i Henrys vänstra arm skurits av".⁶¹ Henry, som aldrig var rädlös, satte sin tumme på den avskurna ådern och började springa den mil som var till närmaste hus. Författaren själv hade sämre kondition och hinner inte med

⁵² Norlin, B. (2010), *Bildning i skuggan av läroverket*, s. 112.

⁵³ Ling eller linggymnastiken är omnämnd i följande skrivningar: UA, ErDu. (1915), ♂; UA, GöRi. (1915), ♂; UA, MaHä. (1915), ♂; UA, BeOs. (1915), ♂; UA, OILi. (1915), ♂; UF, SiEr. (1915), ♀

⁵⁴ Meinander, H. (1994), *Towards a bourgeois manhood*, ss. 85–87.

⁵⁵ UA, MaHä. (1915), ♂

⁵⁶ UA, BeOs. (1915), ♂

⁵⁷ UA, StEn. (1915), ♂

⁵⁸ UA, StEn. (1915), ♂

⁵⁹ UA, BeOs. (1915), ♂;

⁶⁰ LF, MiHe. (1915), ♀

⁶¹ UA, GeMe. (1915), ♂

i Henrys tempo. När han efter en timme kommer fram till huset finner han sin vän bandagerad och i god vård. Henrys liv är räddat: "Henry hade således denna gång sin förmåga att springa att tacka för sitt liv, och hade han ej såsom yngre varit en så ivrig idrottsman, så hade han säkert denna gång fått släppa livet till".⁶² Att vara vid god kondition kunde således rädda liv.

De positiva följderna av att idrotta är enligt ungdomarnas texter många. Förutom gymnastiken är särskilt pojkarna angelägna om att lyfta fram vinteridrotter som nyttiga för kropp och karaktär. Skidåkning nämns upprepade gånger som fördelaktigt. En pojke menar till exempel att "[s]ärskilt skidåkningen har visat sig såsom en av de allra nyttigaste och allsidigaste av idrotter vi hava. Muskler, lungor, uthållighet uppövas i allra högsta grad".⁶³ Vidare nämns allehanda idrottsgrenar, lekar och spel som positiva för den fysiska fostran.⁶⁴ Vi kan alltså konstatera att god fysik hör till ungdomarnas ideal.

Skillnaden mellan hur ett stimulerande kroppsarbete skildras av flickor respektive pojkar är slående. Pojkarna uppehåller sig förhållandevis lite vid flickornas fysiska aktiviteter. Ett undantag är när hennes inblandning i hemsysslorna beskrivs, som när en gosse menar att "flickorna kunna ju alltid hjälpa till med köksgöromålen i hemmet, men för pojkarna finnes ofta inget kroppsarbete hemma".⁶⁵ Detta kan ställas i kontrast till flickornas syn på kvinnors idrottande och kroppsarbetande:

Man ha alltmera börjat inse, att även kvinnans fysiska fostran kan vara av betydelse. Numera anses det ej opassande för en kvinna att deltaga i sportslivet och detta har haft till följd att den nutida kvinnan har en kraftigare kropps-konstitution är friskare och mera arbetsduglig vilket naturligtvis är av stor betydelse vid fostrandet av ett friskt och kraftigt släkte som med ära kan bära det svenska namnet vidare genom historien.⁶⁶

Den här flickan är mån om att betona den samhälleliga progressionen vad gäller kvinnors sportutövande och synen på kvinnans kropp. Detta hittar vi flera exempel på i skrivningarna från flickskolor. En flicka skriver till exempel om hur det "blivit modernt att de bildade unga flickorna ej blott syssla med läsning och nöjen utan även deltaga i praktiskt arbete".⁶⁷ Vidare uppehåller sig flickorna också vid skillnader

⁶² UA, GeMe. (1915), ♂

⁶³ UA, GöRi. (1915), ♂ För fler exempel där skidåkningens fördelar lyfts fram, se UA, JoOl. (1915), ♂ och UA, StEn. (1915), ♂

⁶⁴ Simning, rodd, och promenader är sådana exempel. Ett undantag till alla positiva exempel på spel och lekar finns emellertid i den skrivning där fotboll beskrivs som "förråande". UA, StEn. (1915), ♂

⁶⁵ UA, JoOl. (1915), ♂

⁶⁶ UF, SiEr. (1915), ♀

⁶⁷ UF, MaEn. (1915), ♀

mellan flick- och pojkidrotten på ett sätt som inte förekommer i poj-karnas texter. I flickornas texter framhålls vid endast ett tillfälle åsikten att all typ av gymnastikutövning kanske inte var passande för flickor. "Svårare redskapsgymnastik" nämns som en typ av idrott vilken var mindre lämplig för flickor.⁶⁸ Utöver det ses det kvinnliga könet inte som något hinder för idrottsutövning, även om en diskussion om ling-gymnastikens lämplighet för flickor återfinns. När flickan refererar till de åsikter som finns om kvinnor och gymnastik fokuserar hon på ling-gymnastikens anpassning till kvinnors förutsättningar:

Man har bland annat framställt den åsikten, att den lingska gymnasti-ken icke lämpar sig för kvinnor lika bra som för män, och man har bör-jat att i den kvinnliga gymnastiken mera lägga an på rörelser genom vilka den kvinnliga mjukheten och det kvinnliga behaget mera komma till sin rätt. Därom är ju inte annat än gott att säga, men man får hop-pas att den lingska gymnastiken genom en kommande omläggning icke skall förlora något av den kraft och hurtighet, som utmärka den.⁶⁹

Här är det alltså noterbart att flickan inte vill att gymnastikens an-passning till kvinnokönet skall ske på bekostnad av dess "kraft och hurtighet". Det behagfulla som omnämns här kan jämföras med vad Ljunggren sett i diskussionen om gymnastik för kvinnor runt sekel-skiftet 1900. Ljunggren citerar gymnastiklärarinnan Louise Wick-ström, som uppmanade till att i första hand vara kvinna, och inte gymnast.⁷⁰ Flickans perspektiv är alltså mer progressivt än lärarinnans – hon månar om gymnastiken, inte i första hand om kvinnligheten. I tidningar från flickskolorna finns även gott om exempel på idrottsut-övande flickor. I Flickskolealbum kan vi till exempel läsa om flickor som spelar tennis, cyklar, simmar och svettas i skidbacken.⁷¹ Något av vad Formark identifierar som flickors främsta hinder för att använda kroppen – "den förvärvade och intellektuella självmedvetenheten om kroppen"⁷² har jag inte påträffat i någon av flickornas texter.

I pojkarnas tidningar är det framför allt källpartier och dans som flickorna ägnar sig åt, i fråga om mer fysiskt krävande aktiviteter. Pojkarnas diskussioner kring flickors idrottande och flickors kropps-arbete är på det stora hela frånvarande. Ett undantag är intresset för hur gymnastikundervisningen skulle påverkas av samundervisningen:

Fråga: Får man lov att se på flickornas gymnastik, undra Pippi, Bibbe, Helle, Magnus m.fl.

⁶⁸ UF, GuW. (1920), ♀

⁶⁹ UF, HeH. (1920), ♀

⁷⁰ Ljunggren, J. (1999), *Kroppens bildning*, s. 236.

⁷¹ Flickskolealbum, (1923), ♀

⁷² Formark, B. (2010), *Den välsituerade flickan*, s. 166.

Svar: Red. har för att få svar i denna brännande fråga hänvänt sig till en högre makt. Något bestämt svar kunde t.v. ej lämnas, men så mycket förstod Red., att det ej bliver vanliga dödliga beskärt att åse föreställningarna. Möjligtvis få de som ha AB i gymnastik komma och taga fram redskapen.⁷³

Denna fråga hade sin bakgrund i läroverkets öppnande för flickor. Här var det alltså fråga om att pojkarna ville titta på de idrottande flickorna, men vi finner även exempel på hur tilltalande det var för pojkarna att bli betraktade av flickorna medan de själva ägnade sig åt gymnastiska övningar. I en tidning beskrivs hur gymnastikföreningen fått anmärkningsvärt många fler medlemmar:

Och denna kolossala tillströmning har sitt ursprung i ledarens lilla knep att låta några unga skönheter från stadens ärade flickläroverk närvara vid lektionerna. Aldrig arbetas det så, och aldrig företagas så livsfarliga hopp, som då någon liten sötnos är närvarande. Och det sporrar även den lataste till ansträngning, när lönen blir ett beundrande ögonkast eller en liten suck från ett under högtryck arbetande flickhjärta.⁷⁴

Vi kan konstatera att i denna text från ett gossläroverk upprätthålls dikotomin aktiv – passiv med sådan emfas att de passiva flickorna sporrar till och med de lataste gossarna till aktivitet. Flickornas eventuella aktivitet är här, liksom i allmänhet i pojkarnas texter, frånvarande medan den aktiva flickan får desto större utrymme i flickskolornas tidningar och studentskrivningar.

⁷³ Concordia, (1924), ♀♂

⁷⁴ Hammarslag, (1919, N:r 1), ♂

Bild 10. I denna korta bildserie ser vi hur pojken tolkar efter hästen och sedan står på näsan i snön. På den sista bilden åker en pojke kälke med en flicka. Pojkens vinteridrottsutövande skildras här alltså som mer självständigt och risktagande än flickans. Brage, (1903, nr 1), ♂

Plugghästen och Sportfånen

Kämpen och Idrottsutövaren var att betrakta som ideala stereotyper. Deras motsatser utgjordes av den som saknade kraft och sundhet, kanske med anledning av att den fysiska fostran försummats på grund av allt för mycket studier. Som antyds i den ovan citerade beskrivningen av värnpliktsdebatten,⁷⁵ kunde åsidosättandet av skolpojknas fysiska

⁷⁵ UF, MaEn. (1915), ♀

fostran utgöra ett problem. En liknande argumentation återfinns även i citatet här nedan, där ungdomens psykiska och fysiska fostran kopplas samman med tanken om mannens uppgift att försvara hemlandet:

Men ungdomen bör ej endast uppfostra sig psykiskt utan även fysiskt. Man måste först och främst föra ett regelbundet liv och stärka sin kropp, ty annars kan kanske ett helt liv vara tillspillogivet. I synnerhet gäller detta den studerande ungdomen. Om ett land äger en både andligen och lekamligen väluppfostrad ungdom, så är säkerligen framtiden tryggad för den nationen. Om yttre faror hota, så känner folket sin plikt och skyr intet för att rädda sitt land för inkräktare, som önska beröva folket det käraste de hava nämligen friheten.⁷⁶

Även här återkommer alltså idealet med den starka kroppen, vars syfte är att "rädda" fosterlandet – men vi ser också hur pojken betonar att den fysiska fostran "i synnerhet" skall gälla den studerande ungdomen. För denne författare är det alltså idealet som betonas, att en stark kropp och ett starkt intellekt är det eftersträfvansvärda. Vilka konsekvenser ett överdrivet pluggande eller ett negligierande av skolornads fysiska fostran skulle få nämns inte mer uttryckligt, inte heller uppehåller han sig vid någon pejorativ stereotyp. I en flickas studentskrivning från 1912 hittar vi emellertid en tydlig markering gentemot plugghästarna.

På vintrarna förekomma s.k. skridskolov, då lärjungarna för en dag eller några få lägga böckerna åsido och uppfriska sig med stärkande uteliv. Visserligen finns det även många som vid ett sådant tillfälle hellre sitta inne och plugga, men dessa förekomma år från år allt sällsyntare och småningom skall den tid komma då "plugghästypen" försvunnit för alltid. Flit är nog bra,⁷⁷ men för en harmonisk utveckling behöver man idrott som motvikt.

I denna text värderas idrotten och hälsan högt, och särskilt i förhållande till det överdrivna pluggandet. Likadant är förhållandet i en annan studentskrivning från samma år, där en flicka betonar vikten av idrottsliv, för att det uppväxande släktet inte skall bli "boklärde veklingar".⁷⁸ Plugghästen förekommer även i pojknas texter som en negativ stereotyp. I en skrivning beskriver en pojke den förläste studenten som sitter inne på sin kammare hela dagarna: "Han blir mager och insjunken och man kan säga att livslusten försvinner".⁷⁹ En annan pojke menar att för mycket stillasittande gör att "kroppen försvagas, lungorna trängas ihop, och resultatet kan efter några år bli en lärd

⁷⁶ UA, GuSa. (1925), ♂

⁷⁷ UF, EsCa. (1912), ♀

⁷⁸ LF, GrBr. (1915), ♀

⁷⁹ UA, PaDa. (1915), ♂

men bruten man”.⁸⁰ Riskerna med ett allt för stillasittande arbete bekräftar alltså idealet att vara vältränad. I en skrivning sammanfattas det på följande sätt: ”därför är det av största vikt för en läskarl att skaffa sig kroppsarbete”.⁸¹

Ett exempel finner vi också i en novell från en skoltidning där en pojke blir tillsagd av sina kamrater att följa med dem på ”festis” istället för att bara sitta på sitt rum och plugga och ”fåna” så att han ”blir som en disktrasa till sist”.⁸² I detta exempel är det alltså inte idrottandet som ställs emot pluggandet, men dikotomin aktiv-passiv är ändå klar, och det råder ingen tvekan om att ”fånandet” med studierna inte hör till det ideal som här beskrivs. I övrigt är pojkarnas texter inte alltid lika värderande. De kan också beskriva hur idrotten bör vara ett naturligt inslag vid sidan av studierna, och att det gjorde gott ”att ibland få skaka av sig bokdammet och tumla om i skog och mark”.⁸³

Även betydelsen av föräldrarnas fostran betonas av ungdomarna. I en skrivning kan vi till exempel läsa om hur ungdomen redan från sin tidigaste barndom av föräldrar och målsmän måste bringas till insikt om vad ett frisk och sunt liv betyder: ”ty om den vänjes vid ett klemigt och pjåkigt liv, kommer hela dess utveckling att i högsta grad hämmas”.⁸⁴ En annan pojke skriver om hur barn till bortklemande föräldrar kommer möta stora svårigheter, just eftersom han inte fått sin kropp härdad och stärkt.⁸⁵

⁸⁰ UA, StEn. (1915), ♂

⁸¹ UA, GöLi. (1915), ♂

⁸² Skoltomten, (1878, Nr 4,5), ♂

⁸³ Anners, (1910), ♂

⁸⁴ UA, GöRi. (1915), ♂

⁸⁵ UA, StEn. (1915), ♂

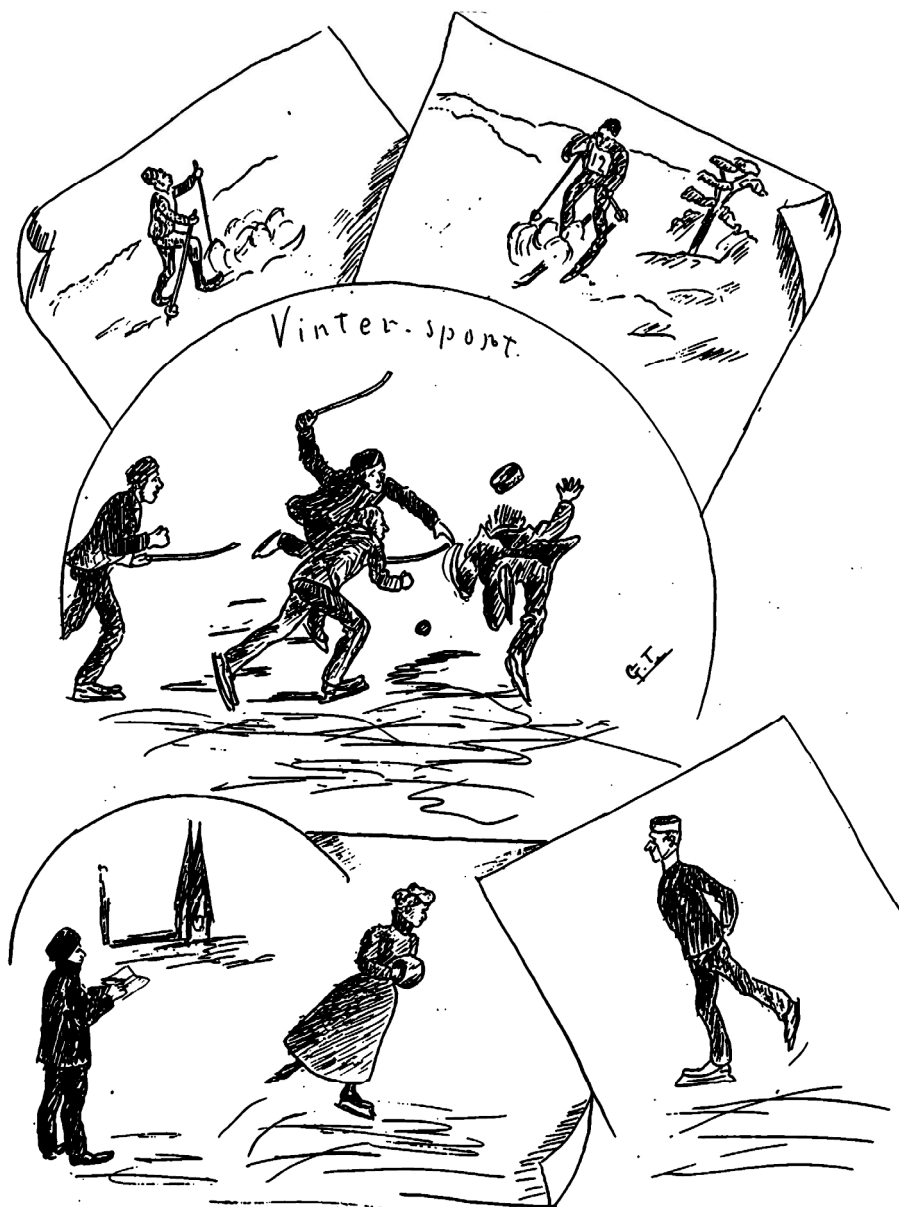

Bild 11. Pojkarna åker skidor och spelar bandy. En dam åker skridskor. Brage, (1901, nr 1), ♂

Förutom att lyfta fram idrottens förtjänster som "motvikt mot stillasittande inomhus och läxplugg"⁸⁶ finns exempel på idrottens förtjänster i

⁸⁶ UF, LiLi. (1912), ♀

en ovan citerad flickas text, då hon menar att idrotten ”den drar ungdomen bort från andra och sämre nöjen”.⁸⁷ Detta resonemang utvecklas ytterligare i en annan studentskrivning från samma år, när en flicka diskuterar de fördelar som kommer med ett sunt idrottsliv:

Den tjänar även som förkämpe för nykterhetsrörelsen. Dels i det att t.ex. en ung man som är intresserad av sport åt den ägnar mycken tid, som han kanske annars skulle använt till att dricka och spela kort med kamrater. Dels i det att man för att kunna föra några framsteg inom en idrottsgren måste vårda sin kropp så mycket som möjligt och ej frisläppa den genom spritförtäring.⁸⁸

Notera här att den stereotype Idrottsutövaren som håller sig borta från alkohol och dåligt sällskap i flickans skildring är en ung man. Hotet från alkoholen beskrivs inte alls när en flickas idrottande beskrivs, varken av flickor eller av pojkar.

Att den fysiska fostran skulle vara karaktärsdanande råder det samstämmighet om i både pojkars och flickors texter. I en studentskrivning kan vi läsa hur en pojke motiverar vikten av kroppsarbete (för studerande pojkar) med argumentet att det ger ungdomen livserfarenhet. I denna skrivning argumenterar pojken särskilt för att just studerande gossar skall få ägna sig åt kroppsarbete under ferierna – flickor får ju sin beskärda del av just kroppsarbete då de hjälper till hemma i hushållet. Förutom att arbetet stärker muskler och fysik är det alltså de erfarenheter detta för med sig som lyfts fram som positiva – pojken menar att det är nyttigt ”att ”hava varit med litet” och skaffat sig erfarenheter så att man icke är alldeles okunnig om livet, när man en gång träder ut ur skolan”.⁸⁹

Inte bara i studentskrivningarna uppehåller sig läroverksungdomen vid kroppens fysiska fostran och vikten av att denna var ett naturligt inslag även för skolungdomen, jag hittar även inslag av detta i skoltidningarna. Under det sena 1800-talet debatterades skolungdomens eventuella överansträngning och fysiska hälsa livligt.⁹⁰

År 1878 togs denna fråga upp i elevtidningen Skoltomten, där en skolpojke gjorde ett inlägg som handlade om just överansträngningen i skolan. Förutom att ge en rad förklaringar till många ynglingars bristande hälsostatus menade författaren även att skolan hade ett ansvar i fråga om ungdomens fysiska hälsa, och uttryckte att ”skolan gör väl litet för att främja ynglingens fysiska utveckling (sic). Något mera tid och uppmärksamhet kunde väl egnas åt gymnastik och kroppsöfning-

⁸⁷ UF, LiLi. (1912), ♀

⁸⁸ UF, EsCa. (1912), ♀

⁸⁹ UA, JoOl. (1915), ♂

⁹⁰ För en utmärkt redogörelse för denna debatt, se: Frih, A.-K. (2007), *Flickan i medicinen*, ss. 73–103.

ar[...]”.⁹¹ Idealet att ägna sig åt idrott och övningar var alltså förankrat i skolungdomen redan under de tidigaste åren för min undersökning – långt innan idrotten fick ett bredare genomslag, även om det är mest synligt en bit in på 1900-talet.

Om vi i ena änden av motidealen hittar den klena Plugghästen återfinns i den andra änden en annan slags negativ stereotyp – Sportfånen. Överdrifter sågs inte med blida ögon av varken pojkar eller flickor, och de var noggranna med att betona hur opassande det var i de fall då en ynglings sportintresse tog överhand. Detta formuleras i en studentskrivning på följande sätt:

Vidare är det den ständiga kampen om att få första pris, som nedsätter idrottens goda inverkan på kroppen. Kunde idrotten övas utan denna kamp om att vara först och att kunna springa fortast tror jag att den skulle vara nyttigare. Man skulle öva den för nöjet att känna musklerna arbeta och inte för att folk skall säga att "Andersson kom 1 ½ sekund före Pettersson på 1500, men akta're va' han va' utpumpad".⁹²

Här kan vi se en slags omvänd syn på den karaktärsdanande idrotten – om ynglingen själv inte har en sund inställning till idrotten kommer idrotten heller inte vara honom till nytta. I en studentskrivning från en av flickskolorna finner vi ett synsätt som ansluter till detta, då flickan i fråga menar att när idrotten går till överdrift att utövandet av den "närmast kan kallas sportfåneri" kommer den inverka "skadligt på människan, under det att utövandet av ett friskt och sunt idrottsliv stärker och uppbygger henne i alla avseenden".⁹³

En pojke är i sin studentskrivning särskilt målande i beskrivningen av hur detta går till överdrift. Han beskriver "förenings- och tävlingsfeber[n]" som en sjukdom, vilken börjar harmlöst med att man hoppar över diken och kastar sten, men som sen urartar när ungdomen börjar intressera sig för tävlingar. Han menar att "[d]et är nu, man hotas av en allvarlig fara, den att bliva, vad man kallar 'sportidiot'".⁹⁴ Samma resonemang återkommer även i en annan flickas skrivning, där hon menar att man nog har "missuppfattat idrottens verkliga ändamål då man spänner sina allra yttersta krafter för att t.ex. hoppa en eller annan centimeter högre än sina medtävlare. Dylika överdrifter äro endast skadliga".⁹⁵ Även i fråga om idrottande kan vi alltså notera en påtaglig motvilja mot överdrifter. Eller, som en pojke konstaterar apropå risken att överanstränga sin kropp: "Bäst är om man kan hålla

⁹¹ Skoltomten, (1878, N:r 7,8), ♂

⁹² UA, OLLi. (1915), ♂

⁹³ UF, EsCa. (1912), ♀

⁹⁴ UA, StEn. (1915), ♂

⁹⁵ UF, LiLi. (1912), ♀

den gyllene medelvägen, och om man kan uppnå som resultat av den fysiska fostran 'En sund själ i en sund kropp'.⁹⁶

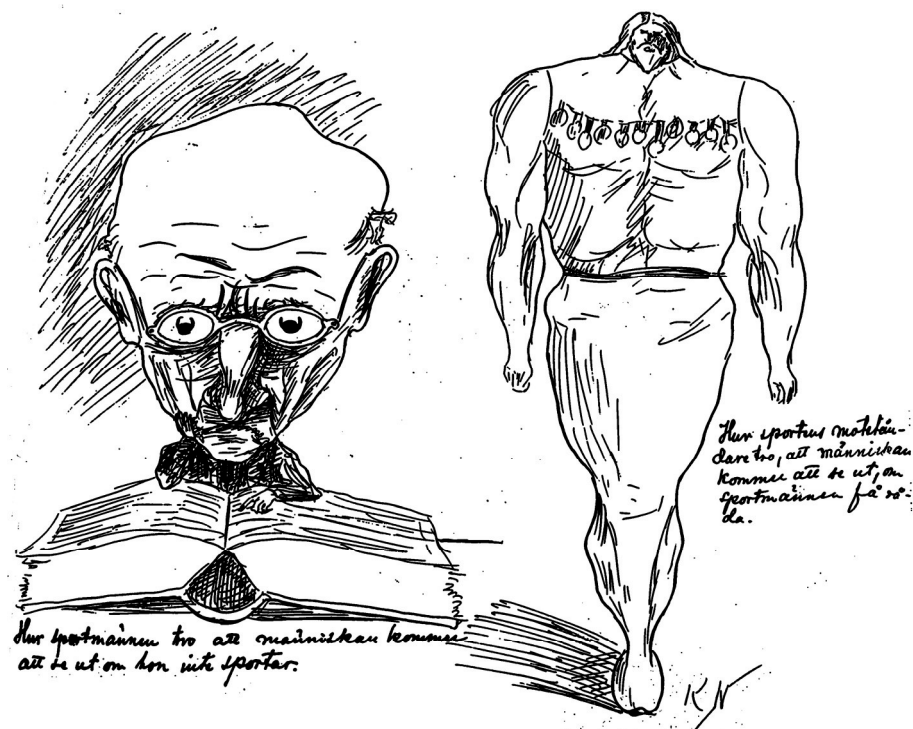

Bild 12. Den här illustrationen visar på ett skämtsamt sätt ungdomarnas avståndstagande från överdrifter, i det här fallet med plugghästen och sportfänen. Brage, (1911, nr 2,) ♂

Den klene stackaren

Till de pejorativa stereotyperna i fråga om kropp och aktivitet kan vi också lägga en sådan med tydliga klasskonnotationer. Såväl de högre klasserna som de lägre kunde misslyckas i sin fostran av den ideale friske gossen, om fostran gick till överdrift åt något håll. I vissa fall kunde detta grundläggas av missförhållanden redan under de allra tidigaste levnadsåren. I en av studentskrivningarna lyfts exempel på hur stockholmsbarnen från "de burgnare klasserna" fick en "fullkomligt felaktig uppfostran", då de klemades bort redan som små. Författaren

⁹⁶ UA, ErDu. (1915), ♂

menade att "ett från födseln friskt barn kan genom en allt för omsorgsfull vård bli en klen stackare".⁹⁷ Den klene stackaren är alltså motidealet, i detta fall ett resultat av att de tidigaste årens omvårdnad varit allt för omhuldande. På liknande sätt har även Ljunggren kunnat visa på hur bortklemmande av barn var förknippat med moderns misslyckande.⁹⁸ Det understöds även i exemplet ovan från mitt material; här är den bortklemmande föräldern en mor. Pojken skriver hur det är "vanligt att mödrarna låta sina små vara i rum med en temperatur av omkring 20 grader" som exempel på just bortklemmande.⁹⁹

I samma uppsats fortsätter gossen sin tes om att ungdomar ifrån de högre klasserna till följd av en felaktig uppfostran blir klena eller till och med förstörda. De fysiskt svagare ungdomarna från de högre klasserna ställs mot ungdomar från lägre klasser, vilka alltså har bättre förutsättningar för en god fysik:

Men hurudana äro vi nu? Den lägre klassen – bondebefolkningen och arbetarklassen – består ofta av starka och hårdade män, men se på ungdomen i de högre samhällsklasserna. I slutet av 1800-talet bestodo 20 procent av Sveriges bildade manliga ungdom i 30 års åldern av mer eller mindre "utlevade", ofta till kropp och själ förstörda män.¹⁰⁰

Detta resonemang verkar dock vara ett undantag från den gängse uppfattningen så som den skildras i studentskrivningar och skoltidningar, där ungdomar kunde lyfta fram de lägre klassernas, och framför allt arbetarklassens, bristande fysik. Också i dessa skildringar betonas att det är redan under barnens första levnadsår som grunden till en osund kropp läggs, som i detta exempel: "Dunsten från rännstenen, där de lekte som barn har förstört deras kropp och gjort dem mottagliga för sjukdomar".¹⁰¹

Smuts och orenhet beskrivs som särskilt oönskat och förknippas med andra samhällsklasser än den borgerliga. En pojke konstaterar lakoniskt att "[d]jupa delar av vårt folk badar nästan aldrig. Detta är i synnerhet fallet med bondebefolkningen".¹⁰² En flicka som beskriver arbetarklassens barn understryker vidare hur deras utseende vittnade om en bristande hälsa, då hon beskriver dem som "glåmiga, bleka, smutsiga och grälände".¹⁰³ Införandet av gymnastiken i skolorna framställs dock som en stadsbarnens räddning: "De av allt för tungt arbete eller för mycket stillasittande, krökta ryggarna rätar ut, kinderna får

⁹⁷ UA, GöSt. (1915), ♂

⁹⁸ Ljunggren, J. (1999), *Kroppens bildning*, s. 160.

⁹⁹ UA, GöSt. (1915), ♂

¹⁰⁰ UA, GöSt. (1915), ♂

¹⁰¹ UA, GuLu. (1909), ♂

¹⁰² UA, BeOs, (1915), ♂

¹⁰³ ÅH, NaBe. (1909), ♀

färg och musklerna styrka”.¹⁰⁴ Överdrifter i fråga om barnens uppföstran kunde dock uppträda även på landsbygden:

Det är en känd sak, att barnen på landet ofta bli överansträngda genom ett för strängt fysiskt arbete. Därtill bidrager ofta den alltför långa vägen till skolan. Barnen i städerna föra däremot ej sällan ett alltför stillasittande liv.¹⁰⁵

Uttrycket ”Lagom är bäst” kan alltså sägas sammanfatta ungdomens syn på den fysiska fostran, och vilken inverkan den hade på den ideala starke unge mannen eller kvinnan.

Slutsatser

Ett flertal stereotyper har analyserats i det här kapitlet, och de har bidragit till att åskådliggöra ungdomarnas ideal. Tydligt framträdande ideal finns till exempel i stereotypen Kämpen. Denna stereotyp är framför allt en manlig sådan. Kämpen nyanseras dock i fråga om könstillhörighet enbart av flickorna, som beskriver både flickor som slåss och som försvarar sitt fosterland. I materialet som beskriver den ideala Kämpen ser vi en tydlig koppling mellan en god karaktär och en stark kropp.

Idrotten och dess stärkande av kroppen lyfts fram som karaktärsdannande av både flickor och pojkar i vad som här beskrivits som Idrottsutövaren. Värt att poängtera är dock att pojkarna inte i särskilt stor utsträckning uppehåller sig vid flickornas fysiska aktiviteter. Anmärkningsvärt är också att vi hos flickorna inte ser några spår av uppfattningen att flickor och kvinnor skulle vara klena eller mindre lämpade för fysisk aktivitet, eller att deras fysiska aktivitet skulle utgöra en hälsofarlig. Tidigare forskning har uppehållit sig just vid hur medicinsk litteratur från 1800-talet och det tidiga 1900-talet har betonat flickors svaghet, men av detta återfinns inte mycket i flickornas egna texter. I övrigt kan även konstateras att idealet att måna om sin kropp och idrotta var förankrat hos skolungdomen redan under 1870-talet, innan idrottande blev en massrörelse.

Flickorna betonar vikten av fysisk fostran hos flickor och kvinnor, och diskuterar särskilt utvecklingen från en mer traditionell syn på kvinnors kroppsarbete. Detta hindrar inte flickorna från att göra en uppdelning mellan flick- och pojkgymnastik, och betona vilken typ av gymnastik som är mest lämpad för flickor. När det gäller idrottande

¹⁰⁴ UF, SiEr. (1915), ♀

¹⁰⁵ UF, MaEn. (1915), ♀

kan vi dock se att flickorna i en av tidningarna ägnar sig åt diverse olika fysiskt krävande idrotter.

När pojkarna skriver om flickor som är fysiskt aktiva handlar det istället snarare om kälkpartier och dans, alltså aktiviteter som inbjuder till heterosocialt umgänge. Flickorna kunde alltså diskutera pojkars självständiga idrottande och sitt eget idrottande, men pojkar skrev bara om sitt eget idrottande och flickors aktivitet i närvaro av pojkar. Man skulle därmed kunna hävda att för pojkarna var Kämpen och Idrottsutövaren främst manliga ideal, medan de för flickorna var ett ideal för både flickor och pojkar.

En möjlig förklaring till detta skulle kunna vara att dikotomin flickor–pojkar och kvinnligt–manligt i fråga om idrott i högre grad uppehölls av pojkarna. Detta styrks av att pojkarna gärna anspelar på ett sexuellt intresse för den idrottande kvinnokroppen, när de till exempel betonar pojkars vilja att närvara vid flickors idrottsutövande. Dikotomin passiv–aktiv, där kvinnan är passiv upprätthålls också den i högst utsträckning av pojkarna.

Det nationalistiska perspektivet är starkt närvarande i ungdomarnas texter om den aktiva kroppen. Den manlige ideale Kämpen skulle vara fysiskt stark, men en stark karaktär särskilt i fråga om hans bidrag till fosterlandet betonades också. Tapperhet och trofasthet var ideala egenskaper för en Kämpe som förväntades försvara fosterlandet. I fråga om Kämpens bidrag till fosterlandet finns en viss progression i det studerade källmaterialet, då hans närvaro blir mer allvarsbetonad vid tiden runt första världskriget. Den glättiga kåserande tonen är vanligare i materialet från den tidigare delen av min undersökning.

Att stärka sin kropp genom kroppsarbete och fysisk fostran sågs som ett angeläget sätt att tjäna sitt land. I pojkarnas syn på kvinnans bidrag till fosterlandet står helt andra egenskaper än hjältemod och tapperhet i fokus. Den av pojkarna idealiserade kvinnan skulle vara tröstande och behagande gentemot mannen. En stark kvinna som bidrar till fosterlandet bidrar alltså genom att stötta mannen.

Den för fosterlandet kämpande kvinnan beskriven av pojkar står i bjärt kontrast till flickornas motsvarande bild av henne. Här är det istället hennes starka försvar av fosterlandet som står i fokus, och hon är genuint och kraftfullt ointresserad av romantiska relationer med det motsatta könet. I pojkars ögon är kvinnans bidrag till fosterlandet alltså definierat av hennes relation till män, men skildrat i en flicktidning kan kvinnan, om än i egenskap av moder Svea, stå på egna fötter när hon försvarar landet. En politisk aspekt är också närvarande i flickskolans moder Svea, vilket styrker bilden av flickor som politiskt medvetna.

Den av pojkar skapade manliga versionen av Kämpen är även han ointresserad av det motsatta könet. Såväl den manlige som kvinnliga

Kämpen bekräftar dock den heterosexuella hegemonin genom att det motsatta könets intresse för dem betonas.

De negativa stereotyper vi kan hitta i källmaterialet bekräftar ungdomarnas motvilja mot överdrifter åt något håll. Å ena sidan finns Plugghästen, som genom att ha näsan i böckerna försummar sin fysik, och å andra sidan har vi Sportfånen som låter kroppsbyggandet och intresset för idrott gå till överdrift. Dessa pejorativa stereotyper är manliga, några kvinnliga motsvarigheter finns inte. Dock beskrivs de av både flickor och pojkar, och även flickorna uttryckte en oro över att pojkarna ägnade mindre tid åt sin fysik. Ett alltför vidlyftigt nöjesliv eller alkoholförtäring kunde också ses som ett hot mot den sunda kroppen.

En tredje negativ stereotyp utgörs av Den klene stackaren, vilken är en stereotyp som kan förstås utifrån ett klassperspektiv. Även här hittar vi ett uppenbart avståndstagande från överdrifter. Ett alltför tungt fysiskt arbete eller ett ointresse för det uppväxande barnets fysiska utveckling innebar en påtaglig risk för överansträngning eller sjukdomar, vilket riskerade de lägre samhällsklassernas hälsa. De faror som fanns med de högre samhällsklassernas fysiska barnuppfostran handlade istället om en oro för att dessa skulle klemas bort. För att ett uppväxande barn skulle utvecklas till den ideale Kämpen krävdes en gyllene medelväg även i fråga om fysisk fostran.

I relation till vad som tidigare är känt rörande synen på kropp och aktivitet runt sekelskiftet 1900 är det snarast *pojkarnas* stereotyper som stämmer in i tidsperiodens tydliga särartstanke i synen på manligt och kvinnligt. I flickornas texter finner man inte alls denna väsensskilda uppdelning mellan kvinnors och mäns möjlighet till att vara aktiva. Medan pojkarna i det närmaste negligerade den aktiva flickan framstår stereotyper som Kämpen och Idrottsutövaren hos flickorna som ett både kvinnligt och manligt ideal.

Föräldrar och föräldraskap

Det här kapitlet handlar om hur ungdomarna skrev om föräldrar och föräldraskap. Den ideala modern och fadern är tydliga och återkommande stereotyp i såväl tidningar som studentskrivningar, men vi stöter också på pejorativa stereotyper i dessa texter. I texterna är det goda föräldraskapet ofta nära förknippat med en syn på det ideala hemmet. Jag inleder här med ett utdrag ur en sådan uppsats, vilken får stå som exempel på hur tydliga moders- och fadersstereotyperna emellanåt är, hur positiva de kan vara och hur nära de förknippas med det goda hemmet.

Ett hem! Hvad det ordet klingar skönt! Hur mycket af innerlighet och värme ligger icke däri! När det ordet nämnes, se vi för vår inre syn stugan i backhultet, där röken stiger upp mot den blåa, nordiska himmelen som en offerhymn till den Allsvåldigt, barnskaran med lingult hår, hvilken omger en lycklig moder, och på skogsstigen en man, fadern, som kommer emot dem med arbetsverktyg på axeln, just som solen sjunker i väster. – ett hem! Det är med ett ord den skönaste gåfva, som gifvits en människa.¹

Citatet är från en studentskrivning år 1909. Ämnet detta år var ”Betydelsen af att äga ett hem”, och det var ett populärt skrivningsämne hos både flickor och pojkar. En stor del av materialet i detta kapitel utgörs av skrivningar från detta tillfälle, men då föräldrastereotypen dyker upp även i tidningar och skrivningar från andra år blir bilden av såväl de ideala som mindre lyckade föräldrarna ändå bred.

1800-talets förändrade samhälle innebar att familjens position och förutsättningar förändrades. Innan industrialiseringen var båda föräldrarna vanligen på plats i hemmet och delade det vardagliga ansvaret över barnen. I takt med industrialiseringens framväxt och den snabba urbaniseringen förändrades detta – män blev förvärvsarbetande och var borta från hemmet dagtid, medan kvinnorna fick det vardagliga ansvaret för barnen.² John Tosh menar exempelvis i sin studie av manlighet under den viktorianska eran att mäns ökande frånvaro från

¹ UA, OlAn. (1909), ♂

² Berglund, T. (2007), *Det goda faderskapet*, ss. 16–36.

hemmet ledde till att mannens traditionellt överordnade position i hushållet utmanades och mansrollen omdefinierades.³

Dessa förändrade villkor för familjelivet har gjort att historiker tidigare målat upp en ganska dyster bild av 1800-talets faderskap, med en auktoritär men ofta frånvarande fader. På senare tid har bilden av fäderna under denna period dock nyanserats betydligt. Åtskilliga är de historiker som genom noggranna studier av samhällets ideal och familjers vardagsliv kunnat lyfta fram omvårdande och engagerade fäder som älskade sina barn.⁴

Inom svensk historieforskning har Thomas Berglund gjort det största bidraget till studiet av fadern och faderskapet.⁵ Han konstaterar att den nedvärdering av 1800-talets faderskap som kunnat konstateras inom främst det anglosaxiska forskningsfältet till stor del har sin grund i en av forskarna själva starkt betonad dikotomi mellan manligt och kvinnligt.⁶

Utifrån uppfostringslitteratur riktad till föräldrar konstaterar Berglund att under största delen av perioden 1750–1890 gjordes inte någon större åtskillnad på fäder och mödrar; tvärtom vände sig litteraturen till föräldrar av båda könen. Emellertid tycker han sig se en förskjutning under den senare delen av undersökningsperioden, då råden alltmer fokuserar på faderns respektive moderns skilda uppgifter i hemmet och i fråga om barnuppfostran.⁷

Berglund menar att detta ligger i linje med den utveckling av kvinnors respektive mäns plats i samhället som skedde under 1800-talet. Under denna tid kom könsens särart att betonas mer och mer, även i fråga om föräldraskap. I och med uppdelningen privat – offentligt (där kvinnan fick ta huvudrollen i det privata och mannen i det offentliga) uppvärderades också kvinnans roll som maka och moder. Att detta inte skedde på bekostnad av faderns roll betonas emellertid starkt av Berglund.⁸

Även i svensk historieforskning om moderskapet lyfts utvecklingen under 1800-talet fram som avgörande. Charlotte Tornbjær drar i sin avhandling om moderskap och nationalism under första hälften av 1900-talet nogsamt upp linjerna till seklet dessförinnan.⁹ I Tornbjær studie lyfts särskilt tiden runt sekelskiftet 1900 fram som avgörande för relationen mellan samhälle och mödrar, och hon menar att moderskapet under denna tid gavs stor ideologisk betydelse.¹⁰ Detta exemplifie-

³ Tosh, J. (1999), *A man's place*, s. 93.

⁴ Utanför Sverige kan t.ex. följande nämnas: Tosh, J. (1999), *A man's place*; Johansen, S. (2001), *Family men*; Sanders, V. (2009), *The tragi-comedy of Victorian fatherhood*.

⁵ Berglund, T. (2007), *Det goda faderskapet*.

⁶ Berglund, T. (2007), *Det goda faderskapet*, s. 173.

⁷ Berglund, T. (2007), *Det goda faderskapet*, s. 173.

⁸ Berglund, T. (2007), *Det goda faderskapet*, s. 175.

⁹ Tornbjær, C. (2002), *Den nationella modern*.

¹⁰ Tornbjær, C. (2002), *Den nationella modern*, ss. 16–21.

ras utifrån bland annat tidens politiska debatt. Emancipationsrörelsen hade vuxit sig stark vid tiden runt sekelskiftet, och diskussionen kring kvinnors rättigheter var en del av den offentliga debatten. Drivkraften att hjälpa mödrar förekom i såväl progressiva som konservativa politiska läger, och skulle kunna ses som ett utslag för ett mer än tidigare betonat intresse för mödraskapet.¹¹

Charlotte Tornbjer menar vidare att kvinnan spelade en avgörande roll i det nationsbyggande projektet under det tidiga 1900-talet och då framförallt när det gällde moderskap. Det material Tornbjer använt sig av för att studera denna konstruktion är tidskrifter och dagspress från 1900-talets första hälft, och hon har funnit många exempel på hur kvinnan konstruerades som moder och hur hon skulle bidra till att stärka nationen. Ungdomar kommer inte uttryckligen till tals i Tornbjers material och det blir därmed intressant att jämföra med det elevperspektiv som framträder ur de elevtidningar och studentskrivningar som utgör källmaterial i föreliggande studie.

I jämförelsen mellan hur kvinnors och mäns föräldraskap diskuteras i förhållande till fosterlandet står det i Tornbjers studie klart att faderskapet var mindre betydelsefullt: "[f]aderskapet var alltså inte lika centralt i konstruktionen av manlighet som moderskapet var för kvinnligheten när en nationell diskurs vävdes samman med en hem- och familjediskurs".¹² I det här kapitlet kommer jag uppehålla mig vid ungdomarnas koppling mellan föräldraskap och nationalism, för att se i vilken utsträckning liknande tankegångar kom till uttryck i skoltidningar och studentskrivningar.

Borgarklassens syn på föräldraskapet präglades alltså starkt av en fostranstanke. Det var också under tiden för borgarklassens framväxt som barnuppfostran allt mer kom att institutionaliseras, vilket bland annat tog sig uttryck i en omfattande genre av barnuppfostransböcker. Synen på föräldrarnas plikt att fostra och dana barnen utmärker just borgarklassen, och till exempel Frykman och Löfgren har pekat på hur 1800-talets borgarklass positionerat sig genom att kritisera allmogens planlösa barnuppfostran, som ansågs kännetecknas av brist på fostran och disciplinering.¹³ Förutom en positionering gentemot lägre samhällsklasser finns några återkommande teman i synen på föräldraskapet under det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet. Ett sådant är föräldrakärleken, i vilken både Berglund och Tornbjer ser paralleller till Guds kärlek till människan.¹⁴ Det självuppooffrande inslaget betonas också i rådgivningslitteraturen till föräldrarna, vilket kan ses som en

¹¹ Tornbjer, C. (2002), *Den nationella modern*, s. 18.

¹² Tornbjer, C. (2002), *Den nationella modern*, s. 247.

¹³ Frykman, J. & Löfgren, O. (1979), *Den kultiverade människan*, s. 91.

¹⁴ Berglund, T. (2007), *Det goda faderskapet*, ss. 116–125; Tornbjer, C. (2002), *Den nationella modern*, ss. 101–105.

parallell till traditionella kristna värderingar.¹⁵ Mot bakgrund av Berglunds och Tornbjers resultat om 1800- och det tidiga 1900-talets föräldraskap blir det relevant att studera hur ungdomar i en borgerlig miljö runt sekelskiftet 1900 uppehåller sig vid föräldraskap och vilka stereotyper de använder sig av.

Ungdomarna som skrivit de texter jag undersöker kom alla från en mer eller mindre privilegierad familjemiljö, även om det förstås finns variationer över tid och beroende på geografisk hemvist. I och med att utbildningssystemet under det sena 1800-talet växte fram, fler skolor instiftades och de allmänna kommunikationerna förbättrades blev en följd att skolungdomar i större utsträckning än under första hälften av 1800-talet kunde bo kvar hos sina föräldrar under gymnasietiden, istället för att inackorderas.¹⁶

Flertalet skolungdomar bodde hemma under perioden för min undersökning. Efter avslutade studier vid flickskola eller läroverk dröjde i allmänhet några år innan de själva bildade ett hem, och i allmänhet var den heterosexuella karriären med äktenskap och barn det konventionella valet av livsväg.

I det här kapitlet möter vi skolungdomarnas egna bilder av föräldrar och föräldraskap. Inledningsvis presenteras och analyseras ungdomarnas varianter av föräldraskapets positiva stereotyper. Här möter vi goda föräldrar, nationsbyggande mödrar och fostrande fäder. Det goda hemmet är kulissen och föräldrarna odelat positivt skildrade. När de pejorativt skildrade stereotypa föräldrarna träder in på scenen har ett kulissbyte skett. Hemmet är inte längre ett gott sådant och konsekvenserna av det misslyckade föräldraskapet beskrivs som förödande.

Den ideala föräldern

Föräldraskapet är i ungdomarnas texter förknippat med vuxenvärlden. I en flickskoletidningsnovell finns en kort scen där en liten flicka och hennes väninna leker med dockor, "helt upptagna av sina moderliga omsorger",¹⁷ men i övrigt är föräldraomsorgen framför allt koncentrerad till skildringar av vuxna.

I en av samskoletidningarna är ungdomarna särskilt intresserade av att diskutera hur deras eventuella framtid skulle komma att se ut, men barn dyker inte upp i någons större utsträckning i skildringarna av deras tänkta vuxenliv. I en dikt kan vi läsa hur "Ola" när hon är vuxen "snyter ungar då

¹⁵ Berglund, T. (2007), *Det goda faderskapet*, s. 199.

¹⁶ Norlin, B. (2010), *Bildning i skuggan av läroverket*, ss. 65–66.

¹⁷ Runa, (1901a), ♀

och då”¹⁸, men i övrigt är det inte ungdomarnas föräldraskap som står i fokus i fantasin om deras vuxna liv. I denna tidning finns också en novell i samma genre; också i den är barn- och föräldrarollerna frånvarande förutom i en kort bisats där en av klasskamraternas vuxenliv diskuteras: ”Jag hör, att hon är gift med en musiklärare och att barnungarna äro bråkiga”.¹⁹

I inget fall där pojkarnas eventuella vuxenjägar beskrivs förekommer några barn. Detta kan knytas an till Marika Andræs avhandling om bilden av vuxenblivande i Wahlströms ungdomsböcker. I dessa har hon kunnat konstatera att flickorna, men inte pojkarna, inriktas mot en heterosexuell karriär, vilket i relation till mannens roll som försörjare och samhällsmedborgare blir en del av ett samhällsfundament.²⁰

Återkommande i de texter ungdomarna skrev i samband med studentskrivningarna är ändå synen på föräldraskap som en självklar del av vuxenlivet och en viktig livsuppgift. Gestaltningen av denna del av vuxenlivet tar sig dock skilda uttryck i flickors och pojkars texter. I flickornas skrivningar är målet att bli förälder anmärkningsvärt nog inte framskrivet på samma sätt som i några av pojkarnas skrivningar, vilket delvis motsäger Andræs ovan nämnda resultat.

Den heterosexuella karriären verkar alltså ändå vara närvarande i pojkarnas texter. Tvärtemot flickorna uppehåller sig pojkarna vid både moderskap och faderskap när de skriver om bildandet av en familj och barnalstrande som livsuppgift. Studentskrivningen med ämnet ”Betydelsen af att äga ett hem” ger oss flera exempel på detta. En pojke skriver särskilt om unga mäns drivkraft att få bli familjefar på detta sätt: ”Men de flesta unga män utbyta snart ungkarllivet mot äktenskapet och söka i detta en tillflyktsort, dit de kunna draga sig tillbaka efter sitt arbete, och få ägna sig åt uppfostran av sina barn”.²¹ En annan pojke skriver om en strävan att skapa ett gott hem, och i och med det föra goda värderingar i arv till nästa generation:

Och en gång i framtiden kommer den tid, då man skall taga det afgörande steget för lifvet, den tid, då man skall söka sig en följeslagerska genom lifvet, och då komma säkert minnena från det gamla hemmet i ens tankar. Då vet man af erfarenhet, hvad ett riktigt hem vill säga, och vill då äfven sträfva att göra sitt eget hem till ett lika godt hem som föräldrahemmet. Man har af föräldrarna lärt sig, huru förhållandet makar emellan bör vara, och söker själf att efterlikna dem. På så sätt kommer det rätta hemlifvet att gå i arf från släkte till släkte.²²

¹⁸ Anmärkningsboken, (1909), ♀♂

¹⁹ Anmärkningsboken, (1909), ♀♂

²⁰ Andræs, M. (2001), *Rött eller grönt?*, s. 245.

²¹ UA, AxMa. (1909), ♂

²² UA, SvRi. (1909), ♂

Denne gosse uppehåller sig för all del inte vid själva föräldraskapet som ett mål, men hans önskan om att låta "det rätta hemlivet" gå i arv antyder ändå att föräldraskapet är underförstått och något som han räknar med. En annan pojke uttrycker det som att "Människans förnämsta strävan, då hon blivit myndig, är vanligtvis den att skaffa sig ett eget hem".²³ Även om föräldraskap eller ansvaret för kommande generationer inte diskuteras uttryckligen kan drivkraften att starta ett hem beskrivas som stark av den unge skolgossen:

Barnet har alltid en känsla av att hemmet är det bästa ställe på jorden. Denna känsla fortlever hos ynglingen. Kanske är den inte hos honom så stark, som hos barnet, men när ynglingen har blivit man, blir denna känsla starkare än nånsin, och den kommer honom att "starta" ett eget hem.²⁴

Denne skolpojke utvecklar sedan sitt resonemang med att tillskriva även kvinnan en stark drivkraft att starta ett eget hem. "Hos kvinnan är förhållandet detsamma, kanske är hennes kärlek till hemmet om möjligt ännu större än mannens".²⁵ Pojken utvecklar sedan sina starka åsikter om kvinnans livsuppgift på följande sätt:

För kvinnan har det goda hemmet en lika stor om inte större betydelse. Hennes väsen är sådant, att hon behöver ett hem. Redan som flickor uppenbarar sig hennes instinkt lik en kärlek till barn i hennes lek med dockor. När hon sedan får nedlägga all sitt väsens kärlek i barnens uppfostran, är hon nöjd. Kvinnan har i hemmet sitt rätta verksamhetsfält, vilket för, att hon där trivs bättre än på någon annan plats, och hon kunna sålunda att där utvecklas friskare och sundare än på något annat ställe.²⁶

Flickans kommande roll som mor är inte bara förutbestämd, den är även något hon – enligt denne skolpojke – har övat på sedan barnsben. Även om han i sin inledning betonar den unge mannens längtan att skapa ett eget hem blir det i detta stycke tydligt att just föräldraskapet är särskilt vikt åt kvinnan och att hon till och med behöver uppfyllas av det för att kunna utvecklas som person. Anmärkningsvärt är att några sådana tankegångar om flickans självklara väg in i moderskapet inte förekommer i någon av flickornas skrivningar.

I flickornas skrivningar kan vi däremot se ett större problematiserande av den traditionella kvinnorollen än hos pojkarna. Så skriver exempelvis en flicka om hur "beklagansvärd" kvinnans ställning tidigare i historien

²³ UA, AdBe.(1909), ♂

²⁴ UA, RuEr. (1909), ♂

²⁵ UA, RuEr. (1909), ♂

²⁶ UA, RuEr. (1909), ♂

varit, bland annat utifrån hennes roll som mor: "Huru fruktade inte många kvinnor att föda till världen flickebarn! Mödrarna visste ju, vilket öde som väntade deras döttrar".²⁷ Den traditionella kvinnorollen, där flickans väg är förutbestämd till barnafödande är mer nyanserad hos flickorna än hos pojkarna. Pojkarnas stereotyper rörande föräldraskap som en del av vuxenlivet är således mer rigida än flickornas.

I flera av studentskrivningarna återkommer resonemanget om hur viktiga föräldrarna är för de uppväxande barnen och ungdomarna, ja rent av under hela livet. Det här är ett typiskt exempel på hur ungdomarna formulerar sig kring föräldrarnas roll:

Hemmets främsta betydelse är dess fostrande. Det skall af barnen dana ynglingar och ungmör, som kunna träda ut i lifvet. Det är kanske det svåraste värf för en far och en mor att rätt handleda sina barn. Därtill fordras ömhet och förståelse, men också allvarlig tuktan.²⁸

Detta sätt att se Den ideala föräldern som fostrare och handledare återkommer i många av skrivningarna och ungdomarna ger flera exempel på vilka följer detta får för den uppväxande ungdomen.²⁹ Att perspektivet i dessa texter till största del är barnets är ej förvånande, med tanke på att dessa ungdomar själva inte hunnit bilda egen familj. Värt att notera är också att i frågan om en mer övergripande fostran för livet skriver ungdomarna mestadels om föräldrar som par. Ett exempel på det finner vi i en skrivning från en flickskola där flickan beskriver ett barns uppfostran. Det späda barnet som föds mottages av "ömna föräldrar", det uppfostras av föräldrarna och det är fadern och modern tillsammans som vakar över barnet.³⁰ Det är sällan moderns eller faderns roll lyfts fram som en mer specifik stereotyp, vilket alltså skulle gå hand i hand med vad Thomas Berglund kunnat konstatera i sin studie av rådgivningslitteratur för föräldrar.³¹ Hur som helst – vi kan konstatera att ungdomarnas stereotypa skildringar av föräldraskap utmärks av en tydlig fostransroll, oavsett om det är mödrar eller fäder som skildras.

I några avseenden görs dock skillnad på mannens och kvinnans roll som uppfostrare. Ett sådant exempel hittar vi i en skrivning från 1909, där en pojke skriver om hur "Mors lärdomar och förmaningar, fars stränghet och handgripliga tillrättavisningar har [...] lärt sonen och dot-

²⁷ ÅH, SvLu (1928) ♀ Fler exempel på detta återfinns i andra flickors studentskrivningar från 1928, då ämnet för skrivningen alltså var "Kvinnorörelsen i Sverige".

²⁸ UA, HeWa. (1909) ♂

²⁹ Många exempel på detta återfinns i skrivningarna från år 1925 med rubriken "Ungdomens självuppfostran".

³⁰ LF, NaÅk. (1909), ♀ Far och mor som jämbördiga föräldrar genom barnets uppväxt förekommer även i LF, RuTh. (1909), ♀

³¹ Berglund, T. (2007), *Det goda faderskapet*.

tern att hitta vägen, när en gång vandringen genom livet begynner på egen hand”.³² Bestraffningar blir här alltså vigd åt faderns hand – även detta bekräftar Berglunds resultat, där de mer disciplinära inslagen i föräldraskapet visar sig ha varit vigda åt fadern.³³ Ett annat exempel på skillnader i moderns och faderns föräldraskap hittar vi i de skrivningar som lyfter fram modern som den mer omvårdande föräldern av de två. En flicka målar i sin studentskrivning upp en barndomsidyll och låter modern få den mer vårdande rollen:

En sorglös barndom! Allt oskyldig glädje i världen ligger i de orden. De påminna en om soliga sommardagar med lek och ras på gröna gräsplaner och i blått vatten, om höga, glada skratt och okynniga upptåg, om vinterkvällarnas långa skymningsstunder kring brasan, mors sagor, pratstunder med far, då de enklaste kunskaperna lektes in i en, aftonböner med mor till sist, omstoppning af täcket och slutligen en fridfull trötthetssömn.³⁴

Modern bar här ansvar för sagor, aftonbön och omstoppning medan fadern fick på sitt bord att ”leka in kunskaper”. Att fadern hade ett större ansvar för utbildningen förekommer även i ett par andra texter. I en skoltidningsnovell berättar en flicka om hur hennes far tog med henne till skolan för första gången,³⁵ och i en novell från en pojkskoletidning kan vi läsa om hur en fosterfar ser potential i sin skyddsling och sätter honom i skolan.³⁶ Gemensamt för dessa båda noveller är att ingen moder finns omnämnd. I texter där ungdomarna fokuserar på enbart modern och där fadern istället är frånvarande ligger tonvikten på moderns mer övergripande fostransansvar:

I hemmet får det de första undervisande råden af en kärleksfull moder, som sedan skola vara det till nytta i lifvet, i hemmet lär det sig att taga de första stegen på den mödosamma stråten, som heter lifvet. I korthet: hemmet är barnets första skola, där karaktären grundlägges.³⁷

I en av skrivningarna som berör ett historiskt perspektiv på kvinnorörelsen har en flicka återigen problematiserat kvinnans roll som moder ur ett historiskt perspektiv; den här gången utifrån vilket ansvar det innebar, då hon skriver om att forna tiders kvinnor ej hade det så lätt, då de hade så mycket att ombesörja: ”barnens hela uppfostran, främst så flickornas, hela hushållet med allt, vad därtill hörde, bak, slakt o.s.v.”.³⁸

³² UA, GuLu (1909), ♂

³³ Berglund, T. (2007), *Det goda faderskapet*, ss. 135–153.

³⁴ ÅH, NaBe. (1909) ♀

³⁵ Runa, (1903–1904) ♀

³⁶ Heimdallisten, (1917) ♂

³⁷ UA, OIA. (1909), ♂

³⁸ UF, BeHo. (1928) ♀

Exemplen här ovan på uppdelningen mellan mödrar och fäder får dock ses som undantag. I allmänhet bidrog varken flickor eller pojkar till en särskild uppdelning av föräldrarollen, utan det var oftast föräldern eller föräldrarna som par som skrevs fram som betydelsefulla. Föräldern som uppfostrare är alltså inte en särskilt könsbunden stereotyp.

Modern som nationsbyggare

Slående nog är nationsbyggarperspektivet inte särskilt närvarande i ungdomarnas texter om föräldraskap. I de fall då det finns ett sådant är det störst fokus på kvinnans roll och hennes plikter som medborgarinna och moder, helt i linje med Charlotte Tornbjers tidigare forskning på området. Ett av de mer pompösa exemplen på modern som nationalistisk symbol finner vi i denna dikt, skriven under pseudonymen "Atle Viking":

Vet, att kvinnans värf är skönast,
Vet, hon är den bästa
Bärrarinnan,
Fostrarinnan
Af de unga jubeleldar.
Bäst att tyda andelifvets djupa
Runar och dem fästa
Segervisst vid nya släkten.
(...)

Kvinnan är det, som vi vänta,
Tidens yngste söner,
Till att strida,
Till att lida
Vid vårt bröst i stormens dagar.
Mattadt mod i tvifvelsfulla kämpe-
Barmar pånyttföder
Glans ur fagra ögon.

Stig då ned från piedestalen!
Blif, hvad du bör vara,
Bärrarinnan,
fostrarinnan
Af de unga jubeleldar!
Kläd dig också du i andens rustning,
På den lösen svara,
Som går fram genom tiden.³⁹

Dikten är för all del delvis obegriplig, men att författaren vill framhålla kvinnan som fostrare av kommande generationers kämpande söner är

³⁹ Gymnasisten, (1887) ♂

klart. Att det är just kämpande söner som ligger i nationens intresse återkommer i en studentskrivning ungefär 20 år senare, när den uppsatsförfattaren i sin beskrivning av den ideala uppväxten förklarar hur barnet utvecklas till en "kraftig, ung man [...] en medborgare, som skall försvara det [fosterlandet] mot fiender". Denne uppsatsförfattare har dock breddat bilden till att även definiera den uppväxande flickans bidrag till fosterlandet: "en ung smärt kvinna [...] en medborgarinna som skall föda och fostra åt fäderneslandet dess söner och döttrar".⁴⁰

Tillsammans skall mannen och kvinnan – medborgaren och medborgarinnan – genom förutbestämda livsuppgifter alltså bidra till nationen, och för kvinnans del är det rollen som mor som är bidraget till fosterlandet, helt i linje med Tornbjers resonemang. Detta resonemang återfinns även i en skrivning från en flickskola, med ett fokus på kvinnans kroppsliga förutsättningar för föräldraskap och att föra vissa ideal vidare till kommande generationer:

Man ha alltmera börjat inse, att även kvinnans fysiska fostran kan vara av betydelse. Numera anses det ej opassande för en kvinna att deltaga i sportslivet och detta har haft till följd att den nutida kvinnan har en kraftigare kroppskonstitution är friskare och mera arbetsduglig vilket naturligtvis är av stor betydelse vid fostrandet av ett friskt och kraftigt släkte som med ära kan bära det svenska namnet vidare genom historien.⁴¹

Den stereotypa modern skiljer sig alltså åt från den stereotype fadern. Här ovan ser vi tre exempel på texter där moderns fysiska förutsättningar betonas. Hon skulle vara stark för att kunna föda barn och i och med det kunna bidra till fosterlandet och kommande generationer. Mannen skulle vara stark för att försvara sitt land – för faderskapet i sig krävdes ingen styrka. Det finns i mitt källmaterial inget exempel på hur mannens fysik är viktig just för fadersrollen. Detta understryker synen på mannens och kvinnans skilda livsuppgifter och de stereotyper som följer med detta avseende föräldraskap. Emellertid finns det ungdomar som betonar föräldraskapets betydelse för nationen utanför en snävt könsstereotyp uppdelning, som i följande citat:

Genom goda hem stärkes kärleken till hembygden och till fosterlandet. Från goda hem böra utgå goda söner och döttrar, och det är just sådana, en nation behöver för sitt beställande och framåtskridande. Ett gott hems betydelse är således att åstadkomma enighet, stärka kärleken till föräldrarna, syskon och till hembygden och så även till fosterlandet. Må därför varje nation, och i all synnerhet den, som ligger oss närmast om hjärtat, nämligen vårt eget fosterland Sverige, då många goda hem och

⁴⁰ UA, JoWo. (1909) ♂

⁴¹ UF, MaEn. (1915) ♀

sedan därifrån många goda söner och döttrar. Det skulle göra Sverige till en stark och enhetlig makt.⁴²

I detta stycke ur pojkens studentskrivning görs ingen skillnad på döttrar och söner, mödrar eller fäder i fråga om deras betydelse för fosterlandet. De är alla lika viktiga och delaktiga i processen att stärka fosterlandet och driva det framåt. I pojkarnas texter betonas oftast båda föräldrarnas betydelse för fosterlandet. Den stereotypa föräldern behöver i avseende på nationens välgång alltså inte nödvändigtvis vara en barnafödande kvinna. Faktum är att det i avseende på den nationsstärkande aspekten av föräldraskap till och med finns exempel på när föräldern är synonym med ett hem snarare än könspräglad mor eller far. En gosse menar i sin studentskrivning att det är i hemmet, med dess stora betydelse för "barnets sunda utveckling" som barnet lär sig älska sina föräldrar och därigenom ges en grund "till barnets uppfostran till en duktig medborgare".⁴³ En annan gosse menar vidare att "och för ett helt land är hemlifvet af vikt, ty i hemmets och föräldrarnas sköte ligga uppfostran och danandet af ett folk".⁴⁴

Den ömma modern

Moderns kärlek och omsorg har en särställning i ungdomarnas texter. I texterna som berör föräldrarnas känslomässiga band till barnen är det betydligt vanligare att det är modern som beskrivs än att fadern gör det. Ungdomarna skriver i allmänhet antingen om moderns omsorger eller om föräldrarnas – modern och fadern tillsammans. I de texter som särskilt berör moderskärleken är idealet konsekvent. Modern skulle vara mild, kärleksfull och tröstande, som i följande exempel från en studentskrivning:

En mor är det säkraste skydd och den trognaste vårdarinna, ett barn kan hafva under uppväxtåren. Hon gläds med sitt barn och lättar dess sorger. Hon rättar äfven dess fel, men detta på ett alldeles för henne säreget sätt, ej med vrede och hårda ord utan med mildhet och oppmuntrande förmaningar.⁴⁵

Förutom denna mildhet kan vi lägga omvårdande egenskaper till den kärleksfulla moderns karaktär. I en skoltidningsnovell som skildrar en förkyld pojke är det modern han väcker på natten: "Mamma, jag har

⁴² UA, AIOL. (1909) ♂

⁴³ UA, RuEr. (1909) ♂

⁴⁴ UA, HeWa. (1909) ♂

⁴⁵ UA, SvRi. (1909) ♂

ondt i halsen, gnällde Joakim en natt vid tolftiden. Mamma får visst vara snäll och värma lite gurgelvatten åt mig”.⁴⁶

Den kärleksfulla modern är en okomplicerad stereotyp – hennes egenskaper är allt igenom positivt tecknade. Lika mycket som modern älskar de små barnen älskar de henne. En pojke skriver i sin studentskrivning om hur de små barnen får sin ”nödtorft i hemmet och kunna vid en älskad moders barm gråta ut och få tröst och erhålla lösning på de många gåtor, som framställa sig”.⁴⁷ Det kärleksfulla förhållandet är ömsesidigt. En slags frigörelseprocess finns dock med i några av pojkarnas texter, vilket komplicerar förhållandet till den goda modern. En något melodramatisk skildring av en sådan frigörelse från föräldern finner vi i följande skildring:

Redan barnet i vaggan känner sitt beroende, och mot modern, den ständiga, outtröttliga givarinnan sträcker det med outsäglich tillit sina små händer. Ynglingen, som går ut att strida sin kamp för tillvaron, finner i sina minnen från hemmet sitt bästa stöd och värn mot frestelser. Han känner hemmets band, och än det honom, som om det vore sin moder, han skändade, när lustan vinkar, och frestelsen hotar att övervinna viljan, samvetet.⁴⁸

Detta exempel problematiserar pojkens förhållande till modern och hennes ideal, men inte modern själv. Modersgestalten är fortfarande symbol för godheten. Det förlåtande draget återfinns även i skildringar av föräldrapar (men – *nota bene* ej i skildringar av enbart fadern). Förlåtandet tecknas gång på gång som ett godhetsideal hos de ideala föräldrarna. I vissa skildringar tar språket en religiös underton, vilket ytterligare understryker kopplingen mellan total godhet och förlåtande, och ansluter till Berglund och Tornbjers slutsatser om kopplingen mellan föräldraskapet och de kristna idealen.⁴⁹

Det finnes äfven människor, som råkat illa ut på annat sätt! De hafva kanske begått något brott och blifvit straffade därför. Sådana personer känna sig betryckta och blygas kanske öfver att visa sig för människor. Hvilka äro då de närmaste, till hvilka sådana böra vända sig, om icke föräldrarna, som säkert förlåta en ångrande och om bättring lovande son. Föräldrarna äro de, som kunna trösta en botfärdig son. Genom att i hemmet se denna ömhet och mildhet fattar den felande nytt mod och

⁴⁶ Scholgrisen, (1903) ♂

⁴⁷ UA, OLA. (1909) ♂

⁴⁸ UA, GuLu. (1909), ♂

⁴⁹ Det är heller inte ovanligt att ungdomarna refererar till bibeln i sina studentskrivningar, ett exempel på detta är pojken som skriver om liknelsen med den förlorade sonen i sin studentskrivning. Se UA, ALi. (1897), ♂

känner sitt lif förspillt om han ej får arbeta och godtgöra det som han har felat.⁵⁰

Förlåtandet och tröstandet är här själva sinnebilden för Den goda föräldern, och hur förhållandet mellan förälder och pojke skulle se ut. En annan pojke skriver i en skrivning från samma år om hur föräldrarnas förlåtande av barnet gör att deras kärlek växer "på samma gång som barnets förtroende för sina föräldrar ökas" och att "detta är ett godt förhållande".⁵¹

Föräldrars förlåtande av syndiga pojkar får stå som ett exempel på den stora godheten hos den stereotypa goda föräldern. I flickornas skildringar finns förlåtandet inte med över huvud taget. Ytterligare ett exempel som understryker den totala godheten hos Den ideala föräldern är hens vilja att försaka saker och göra uppoffringar för barnets skull.

Även i fråga om den goda föräldrarnas självuppoffrande är det framför allt modern som statuerar exempel i texterna. I en novell från en skoltidning tar detta sig uttryck i att modern i den svältande familjen på julafton avstår från mat till förmån för barnens skull:

Så kom julafton. Till dess hade mor spart den sista kakan av något så när oblandat mjöl. Lika delade hon den i 9 delar. Den nionde, som hon själv skulle ha, delade hon emellan de tre minsta. Ja, sådan var mor.⁵²

Barnens hunger sätts i första rummet av modern. I novellen citerad här ovan förekommer också en far och en äldre storebror, men deras bekymmer över den svältande familjens situation tar sig inte samma uttryck som moderns även om de också är oroade över situationen och "mörka och dystra" går omkring och "beskådar förödelsens styggelse".⁵³

I en annan, tidigare, novell möter vi också modern som gjort uppoffringar till förmån för barnet. De präglar hennes utseende, vilket visar på hur utseende och karaktär går hand i hand även i fråga om godheten hos Den ideala föräldern. I novellen skriver pojken Kalle ett brev till sin mor.

Kalle drömde under tiden om en viss moder, som satt och spann. Om försaker talade hennes färade anlete. Blicken ljusnade, då en man inträdde med ett bref i handen. Hennes ende son, som hon med största svårighet höll i skolan, äftersom alla sade, att han hade så godt hufvud, skref, huru hans värdinnas spinnrock kommit honom att tänka på sin goda moder, som satt och sträfvade för hans skull. Modern fälde glädje-

⁵⁰ UA, EvGr. (1909), ♂

⁵¹ UA, BjSa. (1909), ♂

⁵² Heimdallisten, (1917), ♂

⁵³ Heimdallisten, (1917), ♂

tårar då hon läste detta, och ett återsken af den innerligaste ömhet hvilade öfver hennes ansigte.⁵⁴

I detta exempel är det ekonomiska försaker som modern ”med största svårighet” fått göra, för sin sons skull.⁵⁵ Hon arbetar som spinnerska för att ha råd att låta sonen gå i skolan. I novellen är sonens omtanke om modern i form av ett brev hennes belöning, det som får henne att röra till tårar.

Liksom i fråga om den goda förlåtande föräldern är det alltså framför allt modern som statuerar exempel som försakande och självuppgiffrande. En pojke betonar detta särskilt i sin studentskrivning: ”Af hvilken stor betydelse är ej föräldrarnas kärlek till barnen och i all synnerhet moderskärleken för den uppväxande individen. Med hvilken omsorg och ömhet vakar ej modern öfver sitt barn. För dess skull kan hon försaka allt”.⁵⁶

Några liknande beskrivningar finns inte över en far. Inte någon enskild far skildras som självuppgiffrande. Däremot möter vi alltså föräldrar som tillsammans gjort uppgifter för barnet skull, föräldrar som i ”någon fattig familj” har ”försakat allt, svultit, frusit, för att kunna om möjligt lindra barnets hunger och nöd”.⁵⁷ Intressant att märka är även att flickorna inte i lika stor grad som pojarna uppehåller sig vid de mer uppgiffrande aspekterna av föräldraskapet. En flicka skriver visserligen om föräldrar som ”slösa all tanke och omsorg” på barnet och ”många gånger skola göra stora uppgifter för att tillfredsställa det”⁵⁸, men i övrigt finns inte alls samma fokus som hos pojarna. Kanske kan en förklaring finnas i att i takt med kvinnors inträde på arbetsmarknaden under perioden för min undersökning blev den mer självutplånande delen av moderskapet omodernt hos flickorna. Det skulle kunna styrkas av följande citat från en flickas studentskrivning, där hon visserligen idealiserar kvinnan som maka och mor men samtidigt placerar denna stereotyp i det förgångna.

Ända till fram på mitten av 1800-talet var hemmet kvinnans enda verksamhetsområde. Där är naturligtvis hennes förnämsta plats, och säkert kan hon just där framträda allra vackrast. Kvinnan skulle vara en god och trogen maka, en öm och uppgiffrande mor. Hon skulle arbeta i det tysta, som Malmström säger i Segrarinna.⁵⁹

⁵⁴ Skoltomten, (1878, N:r 4,5), ♂

⁵⁵ Skoltomten, (1878, N:r 4,5), ♂

⁵⁶ UA, MaKa. (1909), ♂

⁵⁷ UA, BjSa. (1909). ♂

⁵⁸ LY, NaÅk. (1909), ♀

⁵⁹ UF, RuKj. (1928), ♀ Dikten ”Segrarinna” som flickan hänvisar till återfinns Malmström, B. E. (1880), *Dikter*, s. 301.

Godheten och uppoftandet kommer vi alltså inte ifrån när det gäller Den ideala föräldern, men i denna skrivning betonas ändå en progression i fråga om kvinnorollen.

Ytterligare ett sätt att framhålla föräldrarnas godhet hittar vi i ett par skildringar av en moders respektive faders möte med pojks genom jakt dödade fågelbyten. Här finns två nästan identiska scener från två olika pojkskolettidningar, skillnaden är enbart föräldrarnas kön:

[O]ch i dörren står mor och ler mot oss. Då lyfte jag den lilla slankiga fågelkroppen upp mot henne och mor stryker sorgset smekande över de glänsande, mjuka fjädrarna. Mor är allt för blid och vän att älska jaktlivet.⁶⁰

På gården möter jag far. Stolt visar jag honom mitt byte. Men då han får se de små vackra fåglarna, som slappt hänga ned, kommer det en viss vemodig glans i hans ögon. »Så synd, var allt, vad han sade, i det han sakta strök över de glänsande fjädrarna.»⁶¹

Moderns respektive faders omtanke och godhet sträcker sig här så långt att de ser det oskyldiga av sonen dödade djuret med vemod och sorg. Till den stereotypa goda föräldern kan vi alltså lägga omtanke om livet, empati för djur och känslsamhet.

Den frånvarande föräldern

Till synes verkar läroverksungdomarna inte heller haft några problem att beskriva dåliga föräldrar, vilka karaktärsbrister de kunde tänkas ha och vilka följder dessa brister förde med sig. Den allra vanligaste stereotypen i gruppen av dåliga föräldrar är Den frånvarande föräldern. Det är dock problematiskt att kalla Den frånvarande föräldern för en pejorativ stereotyp, eftersom det är just frånvarandet som utmärker typen, och det i övrigt inte finns några karaktärsegenskaper som definierar hen. I detta avseende görs ingen eller liten skillnad på modern eller fadern; Det är frånvaron av föräldern/föräldrarna som är det av ungdomarna identifierade problemet: "Den, som är utan hem redan i barndomen, går miste om all den kärleksfulla omvårdnad, som endast föräldrar kunna gifva, får gå ut i lifvet utan sin fars eller mors goda och välmenande råd".⁶² Att gå ut i livet utan far och mor i ryggen kunde förstås vara nog så illa, men vi hittar i studentskrivningarna också exempel på mer svartmålande scenarier:

⁶⁰ Gymnasisten, (1914), ♂

⁶¹ Hammarstag, (1919, N:r 1), ♂

⁶² UA, AnBr. (1909), ♂

Men det finnes ju många unga människor, vilkas föräldrar äro döda. Dessa unga människor äro således utan goda råd, och de få därför för det mesta råda sig själva. En del av dem kunna på detta sätt utbildas till dugande, karaktärsfasta män, men en stor del av dem duka under för frestelser och genom inverkan och dåliga kamrater, vilka förleda dem.⁶³

I detta stycke är det alltså underförstått att ungdomar som växer upp utan föräldrar löper en risk att rent av "duka under" eftersom de i högre grad än andra skulle ha svårt att stå emot frestelser. Ett liknande resonemang finns i en annan studentskrivning, från 1925, där en pojke skriver att en ung man som lämnas vind för våg i sin uppfostran kan komma i dåligt sällskap och går "helt säkert under".⁶⁴ Fosterföräldrar eller andra vuxna verkar inte duga som substitut i de fall då de biologiska föräldrarna är döda, även dessa löper en risk att "duka under" och på vägen dit dessutom leva ett beklagansvärt liv:

En person (nämligen) som under sin uppväxt-tid stått under andra än föräldrarnas uppsikt, får ett visst egendomligt sätt. Han blir inbunden och får en dyster blick på lifvet. Han har ingen aning om det sanna familjelifvet och ingen, som han riktigt förtroligt kan säga sina innersta tankar åt. En sådan person är verkligen att beklaga.⁶⁵

I och med betonandet av de risker det medför att växa upp utan förälder kan vi se att den ideale stereotyp föräldern dessutom är en biologisk förälder och att avsaknaden av en sådan kunde få konsekvenser inte bara för det uppväxande barnets liv och hemförhållanden, utan även för hela hans personlighet och även hans framtidsutsikter. Tiden runt sekelskiftet 1900 var speciell då kvinnoemancipationen var en rörelse som fick stort utrymme i den offentliga debatten – och självklart debatterades de följder kvinnans inträde på arbetsmarknaden kunde få för hennes roll som moder. Här framkommer således ett emancipatoriskt klassperspektiv till ungdomarnas syn på det frånvarande föräldraskapet. En pojke för i sin studentskrivning ett längre resonemang kring detta. Han menar att då modern, vilken beskrivs som "hemmets egentliga pelare", dras in i grottekvarnen rasar hela hemmet. Barnen lämnas vind för våg och när de inte får någon ledning i livet blir de ohyfsade och förlorar all känsla för "det rätta". Utöver deras brist på karaktär drabbas de även fysiskt av att inte ha någon mor i hemmet. De blir mer mottagliga för sjukdomar. Andlig såväl som kroppslig sjukdom blir konsekvenserna av att modern är indragen i grottekvarnen.⁶⁶

⁶³ UA, AIOL. (1909), ♂

⁶⁴ UA, PeKn. (1925), ♂

⁶⁵ UA, MaKa. (1909), ♂

⁶⁶ UA, GuLu. (1909), ♂

Dessa konsekvenser av moderns förvärvsarbete beskrivs alltså mer utförligt, mer långtgående och mer ödesdigra än vad de gör i den uppsats där föräldrarna är döda. Värre än att ha döda föräldrar var det alltså att växa upp i arbetarklassen med en förvärvsarbete mor. Bandet mellan mor och barn var en central fråga i debatten om arbetande kvinnor och barnomsorg under 1800-talet och det tidiga 1900-talet. En viktig del den återkommande kritiken mot samtida förskolor var att de skulle slita sönder familjeband och i förlängningen demoralisera befolkningen, med oerhörda skador för samhället som följd.⁶⁷

Det råder inga tvivel om att pojken som författat skrivningen här ovan tar avstånd från de konsekvenser kvinnligt förvärvsarbete skulle kunna föra med sig för en familj med barn. Värt att notera är dock att han i sin skrivning diskuterar även faderns och skolans roll i detta haveri. När mor sugs in i grottekvarnen misslyckas far med att hålla samman familjen, och det blir mor och far tillsammans som mot bakgrund av hennes arbetande inte kunnat ge barnen rätt uppfostran. Även skolan går bet. Inget gott kommer av att mor arbetar i denna pojkes studentskrivning. Ett än mer tydligt politiskt ställningstagande finner vi på samma ämne i en annan studentskrivning från samma år, vilken rör sig inom samma tema:

Orden moderskärlek, modersmål höra samman med begreppet hem. De peka också på den främst i ögonen fallande betydelsen af ett eget hem. Huru afskyvärd ter sig icke mot denna ljufva bakgrund den kommunistiska tanken på gemensamma uppfostringsanstalter för alla människor! Nej, uppfostran hör mödrar och fäder till i hemmets sköte.⁶⁸

Denna skrivning saknar den föregående textens tydlighet beträffande riskerna med kvinnans förvärvsarbete, men en rimlig tolkning är ändå att det var denna för tiden progressiva politiska idé som gossen hade i åtanke när han i så starka ordalag kritiserar "den kommunistiska tanken". I det exempel som målas upp här finns dock inte något skräckscenario uppmålat, vi kan i och med detta inte föreställa oss varför det för författaren är avskyvärt, mer än att mödrar och fäder skall uppfostra i hemmet och att uppfostran inte skall förläggas till någon kommunistisk uppfostringsanstalt. Tydlig är han dock med att det främst är moderskärleken som hänger ihop med hemmet, vilket leder oss mot att det är den frånvarande arbetande kvinnan som medför det "avskyvärda" i uppfostringsanstalterna.

Båda dessa uppsatser är exempel på när skolungdomen tar avstånd från arbetarklassen – dels från arbetarklassens individuella förutsättningar med förvärvsarbete kvinnor, och dels från ideologiska tankar om

⁶⁷ Westberg, J. (2008), *Förskolepedagogikens framväxt*, ss. 44–46.

⁶⁸ UA, JoWo. (1909), ♂

arbete och jämställdhet. Det förekommer också att överklassen används som avskräckande exempel, om än inte lika tydligt som ovan. En pojke skriver helt kortfattat att "[b]land de högsta klasserna är bandet mellan föräldrar och barn så löst, att deras samliv knappast kan få namn av hemliv".⁶⁹ Pojken skriver inte uttryckligen om mödrar eller fäder, utan denna generalisering verkar ha gällt för föräldrar av båda könen.

Drinkaren

Till listan över mindre lyckade föräldrar kan vi även föra Drinkaren. Drinkaren är en i tidigare forskning identifierad manlig kontratyp. Till exempel har David Tjeder beskrivit hur Drinkaren kan ses som ett exempel på hur medelklassen tog avstånd från överdrifter och i och med detta underströk en viss typ av manlighet.⁷⁰ I detta kapitel framträder Drinkaren dock i första hand i sin roll som förälder. Om denna negativa stereotyp kan vi läsa i studentskrivningar med ämnet "Bruket av alkohol ur hygienisk och social synpunkt" från 1913.⁷¹ En flicka konstaterar krasst att "[e]rfarenheten visar, att de flesta fysiskt eller psykiskt vanlottade människobarn härstamma från föräldrar, av vilka antingen den ene eller bägge varit drinkare".⁷²

Konsekvenserna av dryckenskap skulle enligt denna elev alltså kunna visa sig som fysiska eller psykiska handikapp hos den kommande generationen. I övriga skrivningar betonas snarare den sociala misären som Drinkaren och hans föräldraskap förde med sig. I exemplet här ovan är den ena eller bägge föräldrarna alkoholiserade, och även i en annan skrivning finns ett antagande om att både fäder och mödrar kunde vara Drinkare, då flickan skriver om hur alkoholen "förstör husfadern, kanske också husmodern".⁷³ I de mer ingående exemplen på vilka sociala följder den alkoholiserade föräldern för med sig för barnens uppväxt och familjen i stort skildras emellertid Drinkaren som en exklusivt manlig föräldrastereotyp, med en tydlig koppling till arbetarklassen. Ett exempel härpå finns vi i följande dystra skildring av ett hem med en alkoholiserad fader:

En hustru sitter med sina barn och väntar på att mannen skall komma hem med mat och ved åt dem. De vänta och vänta på att mannen skall

⁶⁹ UA, AxMa. (1909), ♂

⁷⁰ Tjeder, D. (2003), *The power of character*, ss. 65–96.

⁷¹ Skrivningarna från HAL Uppsala är förkomna från 1913, därav att endast skrivningar från flickskolor finns representerade i detta ämne.

⁷² LY, EdWe. (1913), ♀

⁷³ LY, AnBe. (1913), ♀

komma hem med mat och vet åt dem. De vänta och vänta, och till slut höra de honom komma, men ej få de någon mat. Han kommer istället hem full och har varit på krogen och supit upp de pengar, för vilka han skulle köpa mat. Säger då barnen att de frysa och hungra och att de vilja ha mat, då slår han dem kanske rent av.⁷⁴

Denna text har en tydlig klassmarkör i och med att bristen på pengar, mat och ved är påtalig för familjen. Modern är mer passiv än barnen. Barnen frågar om mat, men modern varken frågar eller agerar i den uppmålade scenen. Förutom att vara passiv har hon heller inte inflytande över vad pengarna används till; det är mannen som missbrukar det ansvaret. I detta exempel ser vi också en våldsskildring där våldet inte uttalat är i uppfostringssyfte. Kopplingen alkohol – våld återkommer då skribenten fördjupar beskrivningen av alkoholens följder: ”En fader t.ex. slår hustru och barn; ett barn slår sina gamla föräldrar, eller också råka några personer i slagsmål och misshandla varandra, – och allt detta sker under spritens inflytande”.⁷⁵ Konsekvenserna av en alkoholiserad fader överensstämmer med hur de beskrivs i en annan skrivning från samma år:

Än är det en man, som tagit sin veckolöning för att köpa brännvin för och lämnat sitt hem, kanske utan att giva sin hustru ett enda öre till barnens uppehälle. Än är det en husfader, som genom sin omåttliga förtäring av alkohol mistats [sic] sin plats och nu bragt familjen på bar backe. En annan gång är det ett mord, som blivit begånget under rusets inverkan.⁷⁶

Även här är kvinnan passiv och har inget inflytande över ekonomi eller mannens dryckesvanor. Hon och barnen blir ett offer för bristerna i mannens faderskap. Faderns dryckenskap kopplas samman med social misär och våld; medan den könsneutrala föräldrarnas eventuella drickande ger konsekvenser i form av handikappade barn. Någon skildring av en drinkande moder finns inte i någon av skrivningarna.

Den misslyckade föräldern

Föräldrar kunde vara dåliga förebilder eller misslyckas på andra sätt än genom att vara allt för begivna på alkohol. Om föräldern eller föräldrarna inte skötte sig fanns också en risk att barnet blev en drinkare eller en dålig människa:

⁷⁴ LY, ToAr. (1913), ☐

⁷⁵ LY, ToAr. (1913), ☐☐

⁷⁶ LY, GrSp. (1913), ☐

Barnet kanske till och med har dåligt föredöme i sina föräldrar. Ty det gifves verkligen föräldrar, som icke hafva mera samvete och känsla af sin plikt, än, att de kunna förleda sina barn till allehanda luster och brott, såsom dryckenskap, stöld m.m. Dessa barn utveckla sig vanligtvis till samhällets sämre individer, och många af dem sluta olyckligt, i allmänhet på fängelse. Men lika väl som en mänska (sic), som haft ett verkligt godt hem, kan falla till samma nivå, som samhällets olycksbarn, lika väl kan en och annan från ett dåligt hem bli en duglig och hederlig medborgare.⁷⁷

Förutom att barnen alltså rent handgripligen kunde råka illa ut av att ha en mindre lämplig förälder, med exempelvis aga och fattigdom, kunde resultatet också bli att barnet som växte upp hamnade på en brottslig bana. I texten här ovan är det lite oklart exakt vad som definierar Den misslyckade föräldern förutom att hen har lett in sitt barn på fel väg och varit en dålig förebild. Klart står dock att konsekvenserna var förödande. Ett än mer drastiskt exempel finns i en annan skrivning, där den författande pojken skriver: "En mördare yttrade strax innan han beträdde afrättningsplatsen: 'Det är ingen, som gjort mig så mycket ont som min mor, ty hon har ej lärt mig något godt!'"⁷⁸ Såväl fäder som mödrar kunde i ungdomarnas ögon alltså misslyckas å det grövsta med att fostra sina avkommor, så till den milda grad att resultatet blev kriminalitet och mord.

Ett återkommande inslag i ungdomarnas texter är alltså att hemmets beskaffenhet präglar de uppväxande barnen, och att ett dåligt hem får konsekvenser för barnen. En pojke konstaterar till exempel att "[...] tyvärr härskar inte ordentlighet och renhet i alla hem, utan det finnes äfven många där motsatta grundlater tillämpas, och barnen i detta hem erhålla vanligtvis sådana egenskaper".⁷⁹ En flicka är inne på liknande tankegångar i sin studentskrivning från år 1909. Hon menar att de hem där människor lever så tätt inpå varandra att "man lefver i andedräkts närhet till [...] ger karaktären fula märken af bitterhet och misstro och köld – märken, som aldrig fullständigt försvinna".⁸⁰

Förutom risken att avkomman kunde bli smutsig, kriminell eller drinkare om föräldrarnas fostransarbete saknades eller var undermåligt fanns också en risk att allt för stora omsorger skämde bort barnen i fråga. Här kan vi också se ett klassperspektiv, då detta förknippas med samhället övre skikt:

Stockholmsbarnen från de burgnare hemmen få vanligen en fullkomligt felaktig uppfostran. Deras uppfostran må anföras såsom exempel på huru ett barn icke får uppfostras. Innan barnet uppnått skolåldern får

⁷⁷ UA HaNy. (1909), ♂

⁷⁸ UA, BjSa. (1909), ♂

⁷⁹ UA, NiLa. (1909), ♂

⁸⁰ ÅF, SiGi. (1909), ♀

det aldrig gå ut ensamt och leka med sina kamrater. Ungefär en timme om dagen får det i sällskap med en barnjungfru ta en promenad. Ovanligt är icke att före denna promenad barnjungfrun dagligen får följande order: "Sök reda på solsidan av en lugn gata, där det icke blåser och akta barnet så att det icke väter ner sig!". Då de uppnått 15–16 års ålder, gå deras föräldrar till motsatt ytterlighet. Barnen få sköta sig fullkomligt självständigt. De gå på baler, spelpartier och dylikt och tänka sällan på annat än sina nöjen.⁸¹

Detta är ytterligare ett utmärkt exempel på hur ungdomarna resonerar kring faran med överdrifter, först och främst beträffande barnavård och –uppfostran och därefter med föräldrarnas förhållningssätt till ungdomarna. Beträffande det lilla barnets vård är ovan citerade skrivningsförfattare mycket ingående i sin beskrivning i vad som är fel med en allt för omsorgsfull skötsel, då han även skriver om mödrar som låter sina barn vara i allt för varma rum och allt för omstoppade av filter och täcken. Att ge det späda barnet en från födseln "allt för omsorgsfull vård" kan leda till att barnet blir en "klen stackare", menar han.⁸² Notera också att det i denna gosses skrivning är modern som tar hand om det lilla barnet och jungfrun som – på uppdrag av föräldrarna – tar hand om det lite större barnet. Fadern är i dessa exempel inte aktivt närvarande i det lilla barnets uppfostran. I detta fall och i de tidigare beskrivna fallen av misslyckade föräldrar är det främst ett individ- och familjeperspektiv på konsekvenserna av en misslyckad uppfostran som lyfts fram. Det finns dock även exempel på att ett undermåligt föräldraskap kan få konsekvenser för nationen i stort:

Men återigen från dåliga hem, där det alltid varit tvistigheter och oenighet, utgå i de flesta fall ungdom, som redan från barnaåren varit vana vid lathet och brott, och som sedan, då de komma ut i livet, fortsätta därmed. Dylika hem bringa ett land till undergång.⁸³

På samma sätt som det goda föräldraskapet bidrog till nationens välgång kunde alltså ett dåligt hem och brister i föräldraskapet bidra till nationens undergång. Sammanfattningsvis kan vi alltså se att ett i ungdomarnas ögon misslyckat föräldraskap kunde resultera i drycken-skap, kriminalitet, handikapp och landets undergång.

⁸¹ UA, GöSt. (1915), ♂

⁸² Pojken fortsätter med att beskriva en idealisk spädbarnsvård:

"Tag bort dessa filter, svep om barnet ett täcke, låt det dagligen få en promenad i sin vagn, låt det hållas i rum med frisk temperatur (16–17 grader), och ingen kan säga, att icke föräldrarna gjort vad de kunnat för att lägga grunden till barnets hälsa. När barnet växer upp bör det – icke allt för "ombonat" – få vistas mycket i det fria."

UA, GöSt. (1915), ♂

⁸³ UA, AIOL. (1909), ♂

Slutsatser

I detta kapitel har vi kunnat se hur Den ideala föräldern i mångt och mycket är synonym med det goda hemmet, och i och med detta verkar ha setts som en självklart vuxen stereotyp. Skolgossarna i min undersökning skriver i högre grad än flickorna om vikten av familjebildandet, och hur föräldraskapet var särskilt vikt åt kvinnan. Motsvarande återfinns inte i flickornas skrivningar eller tidningar. Däremot problematiseras och ifrågasätts den traditionella kvinnorollen, där rollen som maka och mor var den viktigaste. Pojkarna problematiserar inte detta. Den traditionella kvinnorollen – Den ömma modern – där flickans väg är förutbestämd till barnafödande, är alltså betydligt mer nyanserad i flickornas texter kring familjebildande.

Föräldrars fostransuppgifter betonas särskilt av både flickor och pojkar, och den fostran för livet som föräldrar har till uppgift att ge sina barn tillskrivs både modern och fadern. På det stora hela betonas ungdomarna föräldrarna som par snarare än som moder och fader med skilda uppgifter.

Några skillnader går dock att hitta; till exempel står fadern för disciplinerandet av barnen. Fadern var den strängare av de två föräldrarna, så som han skildras i ungdomarnas texter. Fadern tillskrivs också ett större ansvar för barnens utbildning än modern. Modern å sin sida har i ungdomarnas skrivningar och tidningar en särställning beträffande de mer omvårdande aspekterna av föräldraskapet, och i fråga om den villkorslösa moderskärleken. I och med att moderns mildhet och godhet betonas i en sådan hög grad blir hon en symbol för godheten, vilket ytterligare förstärks av hur hennes förlåtande karaktär framhålls.

Faderns förlåtande karaktär ges inte samma utrymme, även om det finns exempel på hur föräldrapar kan inneha denna egenskap. De ungdomar som resonerar kring den förlåtande modern eller de förlåtande föräldrarna är skolpojkar. Skolflickorna verkar inte haft samma behov av diskutera detta i skrift.

Även i fråga om den självuppoftande ömma modern är det pojkarna som står för beskrivningarna – detta ideal hos den goda modern är inte definierat av flickorna. Däremot finner vi återigen exempel på hur en flicka problematiserat sådana aspekter av den traditionella kvinno- och modersrollen. Det förlåtande i Den goda föräldern understryker kopplingen till kristna ideal om godhet och barmhärtighet, vilket föräldrarnas självuppoftningar till förmån för barnen också gör. I fråga om att vara uppoftande tar den stereotypa modern priset som mest utplånande.

Nationalistiska aspekter finns också i materialet. Föräldraskapets betydelse för nationen synes framför allt ha gällt mödrarna. Livsuppgifterna för kvinnan och mannen i nationens tjänst var förutbestämda. Kvinnan skulle föda barn och fostra kommande generationer, sådan

var hennes plikt mot fosterlandet. I och med detta kom ett särskilt fokus på hennes kropp. Mannen bidrog däremot inte till nationsbyggandet genom sitt föräldraskap.

Negativa stereotyper tecknas också i fråga om föräldraskap med all önskvärd tydlighet. Den sämsta av dåliga föräldrar var i ungdomarnas texter Den frånvarande, då detta innebar stora risker för den uppväxande individen. I och med att även fosterföräldrar kunde ställa till det för en ung person kan vi konstatera att den stereotypa dåliga föräldern hjälper oss ytterligare i att identifiera Den ideala föräldern – hen skulle vara biologisk.

En tydlig klass- och könsaspekt rörande Den frånvarande föräldern står att finna i särskilt skolgossarnas beskrivning av den förvärvsarbetande modern. Hon är en starkt negativt färgad stereotyp som förde med sig risker inte bara för det uppväxande barnet, utan också för hela samhället. Skolpojkar tar i och med detta avstånd från arbetarklassen genom att fördöma förvärvsarbetande kvinnor och de konsekvenser denna samhällsutveckling för med sig. Flickorna däremot fördömer inte de arbetande kvinnorna.

Båda könen fördömer dock Den drickande fadern, och även här kan vi notera ett klassperspektiv. Den drickande fadern är en tydlig negativ stereotyp, vilken för med sig dramatiska konsekvenser för individer och samhälle. På samma sätt som Den goda föräldern kunde bidra till fosterlandets välgång och uppbyggnad kunde Den dåliga föräldern bidra till samhällets degenerering.

Även överklassens föräldraskap kritiseras, med anledning av allt för lösa band till sina barn, eller för att barnen klemades bort med en felaktig uppfostran. Sammanfattningsvis kan vi alltså se att Den ideala föräldern, oavsett om det är en moder eller en fader, bekräftar det borgerliga hemmet som en fostrande institution.

Arbetsliv och yrkeskarriär

1800-talets andra hälft och det tidiga 1900-talet var en omvälvande tid inte minst beträffande de stora förändringar som skedde på arbetsmarknaden. I detta kapitel undersöker jag hur stereotypa bilder av arbetande kvinnor och män kom till uttryck i elevernas texter. Det är också här som klassperspektivet blir tydligast. Att klassamhället var en del av elevernas verklighet märks i elevernas diskussion av människor i olika sociala positioner. Frånvaron av stereotypt skildrade ämbets- och tjänstemän och representanter för överklassen i elevernas texter är påtaglig, vilket gör att det blir arbetarklassen och yrkeskvinnan som får mest utrymme i detta kapitel.

Som nämnts var tiden runt sekelskiftet 1900 omvälvande – industrialiseringen och urbaniseringen var inne i en expansiv fas. I takt med att arbetarklassens ökade numerärt och med städernas tillväxt, ökade också nöjeslivet och konsumtionen. Dessa genomgripande förändringar av samhället förde även med sig en ny syn på mindre privilegierade grupperna i samhället. Det sena 1800-talet var en period då arbetarklassen fick nya förutsättningar – det var en växande grupp vars formering blev mer och mer inflytelserik. Medel- och överklassens växande oro kring det upplevda hotet från arbetarklassen kulminerade efter sekelskiftet 1900, vilket påvisats av flera tidigare forskare.¹

Denna oro tog sig bland annat uttryck i ett bekämpande av ”osedlighet” – vilket var synonymt med arbetarklassens upplevda bristande moral. Bekämpandet av osedligheten skedde inom ramen för debatter, kommittéer och förbund vilka alla verkade för att komma till rätta med det växande problemet med de lägre samhällsgruppernas bristande moral. Konsekvenserna av denna rörelse mot omoral kan ses i hur till exempel Nick Carter-böckerna, det vill säga ungdomslitteratur riktad till arbetarklassens ungdomar, förbjöds helt.² Det upplevda hotet från arbetarklassen var högst närvarande i den offentliga debatten vid denna tid.

Även kvinnornas inträde på arbetsmarknaden var en närvarande fråga i debatten runt sekelskiftet 1900. Giftermålstalen sjönk under

¹ Frykman, J. & Löfgren, O. (1979), *Den kultiverade människan*; Boëthius, U. (1989), *När Nick Carter drevs på flykten*; Hällgren, A.-M. (2013), *Skåda all världens uselhet*.

² Boëthius, U. (1989), *När Nick Carter drevs på flykten*.

början av 1900-talet, vilket kom att påverka arbetsmarknaden. Att kvinnorna fick rätt att avlägga studentexamen vid de högre läroverken 1870 påverkade inte bara flickskolorna, utan ändrade också förutsättningarna för läroverken som tidigare helt varit männens och pojknarnas område. Förutsättningarna för denna utveckling var många. Utöver kvinnornas förändrade sociala situation – ett kvinnoöverskott kombinerat med låg giftemålsfrekvens och den förändrade arbetsmarknad som skolväsendets expansion innebar – fanns förstås också ideologiska förändringar.³ Detta kom till uttryck i de borgerliga könsidealerna.

Dessa blev synliga i diskussionen kring arbetsmarknaden. Synen på kvinnors livsuppgift som omvårdande mor och behagande maka blev applicerbart även på de kvinnor som gick in i förvärvsarbete. De ideala egenskaper som förknippades med kvinnlighet var de kärleksfulla, de fostrande och de omvårdande. Barnomsorg, utbildning och sjukvård blev alltså de yrken där kvinnor i mindre grad sågs som ett hot. Blev de inte gifta kunde de istället följa ett kall som ändå inte ifrågasatte deras ideala kvinnlighet.⁴

Man började tala om kvinnors rättigheter på ett annat sätt, vilket kan illustreras av ett citat ur bondeståndets Carl Johan Svensén motion i läroverksfrågan. Svensén yrkade på att kvinnor skulle få rätt att examineras inte bara med studentexamen utan att de även skulle få möjlighet att avlägga examen vid universitetet.

Vid de tvänne föregående riksdagarne har jag väckt förslag om utvidgande af kvinnans medborgerliga rättigheter, om frigörande ur den tvångströja, hvari trångbröstade fördomar hållit henne bunden, så att hon måtte blifva i tillfälle att, ärligt och sedligt samt, i öfverensstämmelse med sin natur, förtjena sitt ekonomiska oberoende.⁵

Den första kvinnan att avlägga studentexamen och inskrivas på universitet var gotländskan Betty Pettersson. Hon var den enda kvinna gjorde detta under år 1870. Antalet kvinnor som tog studentexamen var mycket litet de första åren – sällan mer än en handfull kvinnor per år under hela 1870-talet.

Mäns reaktioner och syn på kvinnans inträde i högre utbildning och arbetsmarknad är omskriven av ett flertal forskare. Christina Florin och Ulla Johansson har i en genomgång av kvinnliga akade-

³ De samhälleliga och ekonomiska förutsättningarna finns beskrivet i t.ex. Schånberg, I. (2001), *Genus och utbildning*; Hedenborg, S. & Wikander, U. (2003), *Makt och försörjning*.

⁴ Sjuksköterskeyrket är ett gott exempel på hur 1800-talets kvinnoideal tar sig uttryck i yrkesliv och yrkeskall. Detta finns beskrivet i: Andersson, Å. (2002), *Ett högt och ädelt kall*, ss. 135–152; Westberg, J. (2011), Hur förskolläraryrket gått hand i hand med borgerlighetens kvinnliga ideal och även det beskrivits som ett kall finns beskrivit i: *Förskolans aktörer*, ss. 197–222.

⁵ Svensén, C. J. (1865), "Motion N:o 313".

mikers professionella strategier och männens motstrategier, med särskilt fokus på lärarna, visat att kvinnors inträde på arbetsmarknaden inledningsvis inte sågs som något direkt hot av männen, i och med att kvinnorna var så få.⁶ Först under början av 1900-talet när kvinnor i större utsträckning började utbilda sig och i högre grad träda in på arbetsmarknaden blev motståndet från männen mer kraftfullt. Kvinnornas organiserade jämställdhetsarbete bemöttes med en manlig motrörelse vilken syftade till att bevaka de manliga intressena, och Florin och Johansson sammanfattar detta till att röra sig om "en maktkamp mellan könen inom bildningsborgerskapet".⁷

Denna maktkamp beskrivs även av Hanna Markusson Winkvist, som i sin avhandling *Som isolerade* öar särskilt har studerat kvinnor i akademien under 1900-talets första hälft.⁸ Ytterligare en avhandling som berör kvinnor i akademien är Tord Rönnkvists *Kunskapens kvinnor*, i vilken han kartlägger de genuskonstruktioner som förekom i akademien under tiden runt sekelskiftet 1900.⁹ Gemensamt för dessa två såväl som för Florin och Johansson är att de betonar hur inflytelserik synen på kvinnan som mest lämpad för arbete i hemmet var i debatter rörande kvinnors emancipation.

Som vi ska se i detta kapitel präglade denna syn även ungdomarnas uppfattningar om manligt och kvinnligt och vilken roll män och kvinnor kunde tänkas ta i ett jämställdhetssträvande samhälle. I kapitlet presenteras först den stereotypa arbetarklassen – både Arbetare och Arbeterskor. Därefter analyseras Den yrkesarbetande kvinnan, hon som träder in på männens arbetsmarknad. Tjänstemannen och Ämbetsmannen är nästa kategori i kapitlet; de innehar yrken som är potentiella framtidsvägar för läroverksungdomen. Avslutningsvis ägnas även den stereotypa Läraren utrymme.

Arbetare och Arbeterskor

Beskrivningarna av arbetarklassen¹⁰ sker ofta i form av kåserier och skämtteckningar. Framför allt i skoltidningarna är arbetarklassen ofta föremål för drifter eller hån.

⁶ Florin, C. & Johansson, U. (1993), "Där de härliga lagrarna gro...", s. 183.

⁷ Florin, C. & Johansson, U. (1993), "Där de härliga lagrarna gro...", s. 190.

⁸ Markusson Winkvist, H. (2003), *Som isolerade* öar.

⁹ Rönnholm, T. (1999), *Kunskapens kvinnor*.

¹⁰ Begreppet "arbetare" och "arbetarklass" är inte okomplicerat och några av de yrken jag här omnämner skulle kunna hamna i en annan social kategori beroende på vilka urvalsprinciper som används i den sociala klassificeringen. I detta kapitel får "arbetare" dock vara synonymt med yrkesutövare från de lägre sociala klasserna, det vill säga de som enligt Sten Carlssons klassificering hamnar främst i gruppen "Arbetarklass", men

I skildringarna av tjänstefolket är det i första hand kvinnorna som skildras på ett löjeväckande sätt, och särskilt då det är skolpojkar som författat porträttet. Driften med de lägre klassernas språkbruk är synnerligen framträdande i dessa, vilket gör att slang och ovärdat språk kan sägas vara utmärkande för den stereotypa skildringen av såväl Arbetaren som Arbeterskan. I en pojkskoletidning får en städerska, "madam Svensson" komma till tals, och hennes talspråk är målande återgivet:

Fy vali, så simpelt han skrifver, med respekt till sägandes. Jag kommer väl ihåg tattarns tittskåp igår. Genraler utan påletter och kurpraler med plymascher, si det ä' ju utan räson!¹¹

Att låta arbetarklassen komma till tals genom talspråk återkommer på flera ställen i humoristiska skildringar av såväl kvinnor som män,¹² och kan ses som ett sätt att skildra dem som mindre bildade och därigenom underlägsna. Ytterligare ett exempel på detta finner vi i hur en jungfru skildras i en novell från ett pojkläroverk. Jungfrun presenteras som den som "lagar maten, tömmer vår slaskhink och sällan borstar sina tänder och inte alls skulle reda sig i ett resonemang om Ibsen".¹³ I denna novell är det inte bara jungfrun själv som på detta sätt förlöjligas genom att skildras som obildad, utan även hennes friare – vilka också de är representanter för arbetarklassen.

Även i skildrandet av en arbetarklassens politiska rörelse används språket för att förlöjliga. I följande dikt får de med intresse för ett socialistiskt första maj-firande representeras av en skrikande "tändsticksjänta", en flämtande gumma och två brännvinsgubbar:

En tändsticksjänta, så tunn och blek,
På Fiskartorget stod och skrek:
"Nej hör ni bönder, ni ä' ej sluga;
Ni ha ej själva mat, det våga ni att
Ljuga.
Men vänta ni till första maj. Den
Da'n
Då ska vi leva av bara f-n!"

En gumma stanna att pusta ut,
Hon flämta; "Nej, nu ä' jag slut.
Jag sprungit hela dan omkring,

även i grupperna "jordbrukets nederklass" samt "industriarbetarklassen". Se vidare Carlsson, S. (1950), *Svensk ståndscirkulation 1680-1950*, ss. 114-115.

¹¹ Skoltomten, (1877, Nr 1), ♂

¹² Att driva med arbetarklassens språkbruk förekommer på flera ställen. I en skoltidning finns till exempel en hel krönika skriven på en talspråk, undertecknad "Anners i Törpet". Denna krönika har rubriken "Va ja töcker um Lunsbärj." Anners, (1910), ♂

¹³ Scholgrisen, (1903), ♂

Och vad jag fått – jo, ingenting.
Men första maj då får den hära
Livsmedelsnämnden ge oss våra pära!”

Två brännvinsgubbar på gatan vankar.
De gå och tala om brännvinstankar:
”Om också bylingen oss toge,
Och om vi va’ så fulla att vi
doge,
vad gjorde det för oss båda två,
om blott en stund vi riktigt kunde må.”
Och båda slicka sej om munnen
Och tänka sorgset på den stunden:
”Men vänta ni till första maj,
Då blir nog bylingen fasligt skraj!”¹⁴
(...)

I denna dikt blir språket, uttryckt med talspråk, svordom och med slangord ett sätt att förlöjliga såväl dessa karaktärer som engagemanget i första maj-rörelsen.

Förutom att arbetarklassens språk kan sägas bidra till en stereotyp humoristisk bild av desamma finns även ett exempel på hur just språkbruket lyfts fram i ett resonemang om övergripande samhällsliga klassfrågor. I en studentskrivning från 1909 skriver en flicka om de lägre samhällsskicken och hur hon har sett ”små hungriga flickungar, hvilka talat om saker de inte borde haft en tanke på, och det i ordalag så fräna och ilskna och smutsaktiga att det kväljt mig att höra dem”.¹⁵ Denna flickas skrivning är det enda exempel jag funnit på hur en skolungdom uttryckligen tar avstånd från arbetarklassens språkbruk; det vanligare är att språket används som ett sätt att förlöjliga dem.

¹⁴ Unitas, (1918, N:o 2), ♀♂

¹⁵ UF, NaBe. (1909), ♀

Bild 13. Ungdomarna drev med både arbetare och bönder. Brage, (odat. 1890-tal), ♂

Inte bara arbetarklassens språk förlöjligades, utan även deras kärleksliv kunde skildras på ett löjväckande sätt. Det mest uttalade exemplet är den tidigare nämna novellen om jungfrun som inte förstod Ibsen, och hennes många friare.¹⁶ Att kvinnligt tjänstefolk skulle vara mer intresserade av flirt än av att sköta sitt jobb finner vi exempel på även i en skämtannons i en skoltidning. I denna annons är köksan som annonserar mindre intresserad av att tjäna pengar, viktigare är att det finns en "sympatiserande gårdsdräng". Annonsen avslutas med uppmaningen att "Härå reflekterande torde godhetsfullt inlemna uppgift på löneförmåner samt drängens porträtt till portvakten i huset n:o 3 Klockskojargränd". Annonsen undertecknades sedan "Svärmisk köksa".¹⁷ Mot bakgrund av detta framstår den stereotypa Arbeterskan inte i första hand som arbetsam.

I ett antal noveller i skoltidningarna uttrycker även pojkarna ett visst romantiskt intresse för unga kvinnor ur de lägre samhällsklasserna. Intresset kan å ena sidan bara antydast, som i en reseskildring där en servitris kallas "täck dryad",¹⁸ eller å andra sidan vara mer uttalat, som i no-

¹⁶ Scholgrisen, (1903), ♂

¹⁷ Nya Gymnasisten, (1887, december), ♂

¹⁸ K.N.L:s medlemsblad, (1923), ♂ En dryad är en skogsnyf.

vellen där en löjtnant vid Svea Livgarde uppvaktar en kontorsflicka, men sedermera lämnar henne för en flicka med adligt efternamn.¹⁹

I skildringarna av den manlige Arbetaren finns inget romantiskt intresse från varken flickor eller pojkar. Inte i någon novell eller dikt från en skoltidning förekommer att en man ur arbetarklassen är föremål för svärmerier eller har en romantisk relation till någon. En viss sympati för de lägsta samhällsskiktens män som råkat illa ut kan emellertid skönjas. I en dikt och sedan en novell från en och samma skoltidning betonas sympatin för manliga tiggare. Dessa tiggare får till och med komma till tals själva och får dela med sig av sina livshistorier. I dikten berättas hur berättarjaget ger av sin mat till tiggaren och låter honom berätta om sitt liv och om det bemötande han får: "Nu går jag kring på vägarna och tigger, // Ibland fördriven och ibland fördragen, // Och hånas, sparkas som den sämsta nigger". Sympatin för tiggaren är i denna dikt påtaglig framför allt genom att den tragiska levnadshistorien berättas av tiggaren själv.

I det andra exemplet, från samma tidning, är tiggaren en krigsinvalid som berättar sin historia för novellens protagonist – en förbipasserande ung man som väljer att bjuda tiggaren på cigarr och bjuda hem honom. Den unge mannen blir i så hög grad rörd av historien att han faller i gråt: "Jag, som inte gråtit sedan mina tidigaste pojkar, satt där med ansiktet lutat i mina händer och grät bittert".²⁰ Vikten av ödmjukhet inför de mindre bemedlade betonas även i skrivningar från 1897 på ämnet "Rikedomens ansvar".²¹

Att arbetarklassens män kunde väcka sympati understryks även av en skoltidningsdikt i vilken det är en man ur arbetarklassen, Alf Allvarson, som innehar huvudrollen. Hans erfarenheter av staden och arbetet i industrin är mörka och han lämnar dem bakom sig för att söka sig till landsbygden:

Alf Allvarson höjer sina händer mot himmelen. Han skådar ut öfver vidderna: allt är hans, här är han kung. Minnena från penningens och det gråa dammets stad skymta för honom som hemska nattdrömmar. Nu jublar han som ett barn, som efter en natt af skrämmande fasor vaknar upp och ser solen skina. – Här är Alf Allvarson kung.²²

Även om Alf Allvarson alltså lämnar arbetet i industrin bakom sig är hans klasstillhörighet klar. Det anmärkningsvärda i denna novell är emellertid att han, som industriarbetare, får rollen som novellens protagonist. Detta är ovanligt, då novellernas huvudpersoner, i de fall

¹⁹ Unitas, (1919, N:r 3), ♀♂

²⁰ Mimer, (1923), ♂

²¹ UA, ALi. (1897), ♂, UA vEs. (1897), ♂

²² Lördags-Nisses fästnummer, (1906), ♂

klasstillhörighet går att läsa sig till, oftast kommer från borgarklassen. Även detta kan ses som ett exempel på hur läroverksundomarna är mer benägna till medkänsla med Arbetaren än Arbeterskan. I kartläggningen av den stereotype Arbetaren finns alltså även utrymme för att han ska väcka sympati. Medkänsla med de lägre samhällsklassernas kvinnor – Arbeterskorna – förekommer inte på samma sätt.

I ovan nämnda novell om Alf Allvarson och hans erfarenheter av industriarbete är också dikotomin stad–land tydlig, där staden blir synonym med industrin och de vedermödor Allvarson får utstå. Industrin skildras som en mardröm, och de plågor arbetarna inom den får utstå är svåra. Alf Allvarson lider både fysiskt och psykiskt och han tycker att hans kläder är en ”äro en tvångströja”, huset han vistas i ”ett fängelse” och hans liv ”är ett fånglif”. När han på väg från staden och industrin tänker på vad han där fått utstå är det en mörk bild som målas upp:

Hans håg är mörk; han minnes den svarta röken, de mörka, kvavva hallarna, de bullrande, fräsande, hvinande maskinerna, han minnes det rasande arbetet, svetten, hungern, törsten, den hårda bädden – hatet. Och han ledes.²³

Industriarbete får här stå som exempel på något odelat negativt, vilket också i hög grad präglar personerna som arbetar här. De fysiska prövningar Allvarson får utstå ger avtryck i hans personlighet: han känner rent av hat och hans håg är mörk. Hunger och törst nämns också i novellen som något som drabbat Allvarson. I en annan tidning går man längre i beskrivningarna av hur industriarbetarnas fysik påverkas av det tunga arbetet. I dikten ”Grottefolk” nämns förvisso aldrig industriarbetet eller staden på samma sätt som i novellen om Alf Allvarsson, men det torde stå bortom allt rimligt tvivel att dikten är i direkt dialog med Viktor Rydbergs diktsvit ”Den nya Grottesången”²⁴, från 1891, vilken har beskrivits som en ”rasande protest mot industrikapitalismens hänsynslösa förbrukande av mänsklig arbetskraft”.²⁵ Skolpojknas dikt ”Grottefolk” publicerades i tidningen Mimer nästan 30 år senare och återges här i sin helhet:

Grottefolk
Kom, se, hur solen strålande
Förgyller bergets kam!...
Så kom, om också krypande,
Ur grottemörkret fram!

Vår ludna hud och böjda rygg

²³ Lördags-Nisses fästnummer, (1906), ♂

²⁴ Rydberg, V. (1891), *Dikter. Andra samlingen*.

²⁵ Nyblom, A. (2010707), ”Viktor Rydberg ett barn av sin moderna tid”.

Är skepnad, grottan gav.
Kom därför ej med blicken skygg;
Vi kasta hamnen av.

Så vandra vi mot höjderna
Från dalens dunkla djup.
Re'n färg åt kind ge fröjderna
Att äntra branta stup.

De bleka små med stoj och lust
Ses mäta fädrens fjät.
Och sjukt insjunkna kvinnobröst
Ej förr som nu sig hävt.

Vad nu vi se från höjd nivå
Var djärv en tanke, närd...
Vi hava bott i grottevrå,
Vårt hem är nu en värld.²⁶

I denna dikt har "grottemörkret" vanställt människorna så till den grad att deras kroppar blivit böjda och insjunkna, men på samma sätt som Alf Allvarson i ovan nämnda novell finner räddningen i naturen blir det för detta grottefolk möjligheten att få slippa grottemörkret som får dem att räta på sig och kunna ha "en värld" som hem istället för "grottan".

Att de lägre samhällsklassernas fysik var undermålig och starkt påverkad av det hårda fysiska arbete de tvingades utstå återkommer även i studentskrivningar, särskilt de på ämnet "Om fysisk fostran" från år 1915.

Mycket viktiga faktorer äro helt naturligt frisk luft och sol. För att kunna behålla lungorna friska, vilket kanske är den viktigaste betingelsen för kroppens sunda utveckling, måste man åtnjuta den förmånen att få inandas frisk och hög luft. Vi se bara t.ex. på människorna och i synlighet på arbetarna i en stor fabriksstad! De äro bleka i ansigtet och se mycket sjukliga ut. Där frisk luft kanske skulle kunna göra undervärk, där inandas istället dag efter dag dålig luft, tills de, såsom ofta är fallet, dö i lungsot.²⁷

När denna student beskriver städernas arbetarklass som "bleka i ansigtet" och hur de ser "mycket sjukliga ut" bidrar han till att skapa en stereotyp arbetarklass, en stereotyp där arbetarnas förutsättningar för frisk luft påverkat hälsa och utseende. Denna bild stärks också av en flicka som i sin studentskrivning beskriver stadsbarnens situation. Hon menar att dessa barn antingen utför allt för tungt arbete, eller att de är

²⁶ Mimer, (1920), ♂

²⁷ UA, MaHä. (1915), ♂

för mycket stillasittande. Deras krökta ryggar kan emellertid rätas och deras kinder få färg med hjälp av skolgymnastiken.²⁸

Den stereotypa skildringen av arbetarklassen kan framför allt sammanfattas i deras osundhet. Att arbetarklassen med sin osedlighet på något sätt skulle vara ett hot mot den etablerade medelklassens etablerade livsstil eller mot samhällsordningen ser vi inga utslag av i de stereotyper den borgerliga ungdomen använder sig av i skoltidningar och studentskrivningar, och detta trots att sådana tankar var en högst närvarande fråga i samhällsdebatten vid tiden.

Yrkeskvinnan

Yrkeskvinnan är en stereotyp som fångar den förvärvsarbetande borgarklasskvinnan och hon har få likheter med den tidigare beskrivna Arbeterskan. Den vanligast förekommande Yrkeskvinnan är lärarinnan. Hon förekommer i tidningar från både flick- och pojkskolor.²⁹ I skoltidningar där eleverna kåserar kring tänkbara yrken i sin framtid återkommer lärarinneyrket,³⁰ vilket förstås är nära sammankopplat med att många unga kvinnor som gått i flickskola sedermera utbildade sig till och även arbetade som lärarinnor.³¹

I de kåserier som behandlar elevernas framtidsutsikter utifrån ett yrkesperspektiv tillåter sig eleverna vid flick- och samskolor även att fantisera fritt utan att vara bundna till konventioner och den krassa verkligheten. I en tidning från en flickskola finns en novell där en av skolans elever figurerar som vuxen, och i vilken hon har blivit statsminister: "Intervju hos hennes excellens Walborg Thomas Petherzen".³² I denna novell kan vi också läsa om de karriärvägar några av klasskamraterna har tagit: "På skrivbordet stod en hel del porträtt av hennes ungdomsvänner, den ryktbara socialistledaren Eva Hoffsten, bankdirektören Nelly Bork och en rad andra inhemska och utländska storheter".³³

Även om det vid tiden för novellens uppkomst knappast var ett trovärdigt alternativ att en kvinna skulle bli bankdirektör eller statsminister är den nedskrivna fantasin ändå talande – i den stereotypa bilden av (framtidens) Yrkeskvinnan finns emellertid dessa yrken som förknippas med extrema maktpositioner med. Bara det att kvinnorna här omnämns som yrkeskvinnor istället för som mödrar eller hustrur, vil-

²⁸ UF, SiEr. (1915), ♀

²⁹ Lärarinnor finns ibland annat Runa (1903, 1914) ♀; K.N.L:s medlemsblad, (1923), ♂; Anmärkningsboken, (1909), ♀♂

³⁰ Se till exempel samtliga nummer av Anmärkningsboken, (1907–1909), ♀♂

³¹ Ursing, A. M. (2004), *Fantastiska fröknar*, ss. 92–95.

³² Runa, (1918), ♀

³³ Runa, (1918), ♀

ket är vanligare i pojkarnas tidningar och skrivningar, nyanserar bilden av den stereotypa kvinnan.

I en tidning från en samskola finns en längre dikt som även den handlar om elevernas framtid. I denna figurerar både flickor och pojkar, men det är framför allt ett porträtt av en flicka och hennes eventuella framtidsbana som sticker ut. I den strof som handlar om denna flickas framtid är tonen poetisk snarare än kåserande:

Uti en talgdanks sken sitter du inemot natt
 I en kammare trång, slukande bok på bok
 Osläcklig är din törst, törst efter kunskap och ljus,
 Aldrig söker du ro, sänkt i Morfei farm.
 Ej har du dock för sed, att som man dig förtjäljt,
 Lik en historisk person slunga den bok du läst
 Ned uti grändens smuts, utan med varsam hand
 Ordnar du, rad efter rad, böckers ofantliga mängd.
 Du tenterar med fart, vinner de lärdes beröm
 Snart i de lärdas flock skrider du lagerkrönt
 Fram under kyrkans valv vid kanonernas dån.
 Men ej njuter du blott andras dikter och verk
 Själv av Äpollo du fått lyran klingande ren,
 Och på Pegasens rygg skrittat du, travat du fram.
 Stundom och i galopp rasar du likt en baccant
 Djärva trotsiga mö! Aldrig skall dock ditt namn,
 Kämt av all jordens krets, glömmas och med ditt stoft
 Stoppas i mulen ned. Nej, ty det leva skall
 Minst intill världens slut, ja kanske längre ändå.³⁴

I denna dikt är framtidsutsikten för den här ej namngivna flickan en karriär inom akademien och som författare. Hon läser böcker i "ofantlig mängd" inom ramen för sina universitetsstudier. "Snart i de lärdas flock skrider du lagerkrönt // Fram under kyrkans valv vid kanonernas dån" är en strof som beskriver hur flickan i fråga promoveras till filosofie doktor. Under 1900-talets första årtionden var kvinnor i akademien ovanliga, det var ytterst få som promoverades och ännu färre kunde stanna kvar som lärare på universitetet.³⁵ Att kvinnor som promoverades var så ovanligt understryker det progressiva i denna skoltidningsdikt. Förutom framgången inom akademien når flickan i dikten också stora framgångar som författare och blir världsberömd. Som det beskrivs i denna dikt är det flickans osläckliga törst efter kunskap som är hennes främsta drivkraft. Detta kan jämföras med en formulering i en flicktidning, där en flicka själv uttrycker att hon "vill bli en lärd och mäktig kvinna".³⁶

³⁴ Anmärkningsboken, (1909), ♀♂

³⁵ Markussön Winkvist, H. (2003), *Som isolerade öar*, s. 93 f.

³⁶ Runa, (1918), ♀

I ovan nämnda samskoletidning finns ett ytterligare kåseri om elevernas framtid. Detta är mer humoristiskt skrivet än ovan nämnda dikt, och variationen på elevernas tänkta framtida yrken är stor. Här förekommer såväl för kvinnor vid tiden sannolika yrken som för kvinnor mindre sannolika yrken. Till de mindre sannolika yrkena kan jägmästare föras, då den första kvinnliga jägmästaren utexaminerades först 1967. Likväl skriver man i kåseriet att eleven Selma Vesterlund som vuxen är just jägmästare och att hon "är sig lik trots alla de strapatser och äventyr hon som jägmästare fått utstå".³⁷ Vidare finns i detta kåseri också såväl nobelpristagaren och "vår främsta författare" Henny Falck och professorn Helene Wånell, som ligger bakom "epokgörande litterära verk". Valborg Svensson är i denna framtidsvision folkskoleinspektör. Utöver dessa yrken finns även några vid tiden mer traditionellt kvinnliga, så som lärarinna och diakonissa. Av totalt 17 omnämnda kvinnor har 15 ett yrke. Övriga två är "gift med en musiklärare" respektive "prästfru". I tidningarna från pojkskolorna förekommer inte yrkeskvinnor på samma sätt. Den stereotypa Yrkeskvinnan skiljer sig alltså åt något mellan flick- och samskolorna och pojkskolorna på det sätt att utbildning och yrke är vanligare i skildringarna från skolor där flickor gick.

Dock förekommer Yrkeskvinnor även i pojkmans tidningar och skrivningar, om än inte i samma utsträckning. Att lärarinnan var närvarande har vi redan kunnat konstatera, och likaså tjänstekvinnor. I övrigt är Yrkeskvinnan representerad i förhållandevis liten utsträckning. Ett undantag finner vi i en reseskildring från 1923, där det berättas hur några gossar besöker fabriken i Huskvarna. En av pojkmans får reda på att "all arbetskraft är manlig" men "bland kontorspersonalen finnes en del kvinnor".³⁸ Arbetarna i fabriken beskrivs som tysta och flitiga, de är "en elitkår" och deras yrkesskicklighet betonas särskilt. I denna text blir alltså yrkesskicklighet i fabriksarbete synonymt med manlig arbetare. De kvinnliga kontoristernas eventuella skicklighet kommenteras över huvud taget inte. Ändå konstaterar författaren till en studentskrivning att det visat sig att "kvinnans arbete på t.ex. ett kontor är fullt jämbördigt med mannens både kvalitativt och kvantitativt".³⁹

I några av studentskrivningarna från 1928 med rubriken "Kvinnorörelsen i Sverige" står tydliga besked om vilka yrken som passar för kvinnor och vilka som inte gör det. En pojke skriver om kvinnors ämbeten:

Det kan tyckas vara endast rätt och billigt, att kvinnan skall ha rätt att beklåda ämbeten i samma utsträckning som mannen. Teoretiskt sett är det nog också så, om man frånser präst- och domarämbetena. För dessa

³⁷ Anmärkningsboken, (1909), ♀♂

³⁸ K.N.L:s medlemsblad, (1923), ♂

³⁹ UA, FrWi. (1928), ♂

är kvinnan av psykiska skäl icke lämpad. Men fransätt dessa två yrken borde hon få bli vad hon vill.⁴⁰

År 1928 var ännu inte alla yrken tillgängliga för kvinnor. Pojken som författat citatet här ovan betonar att det beror på "psykiska skäl" och verkar ansluta till den åsikten. En flicka som skriver om kvinnors begränsningar i fråga om val av ämbete har en annan formulering:

Så är det männen förbehållet att bli präster och militärer, och från vissa andra ämbeten uteslutes även kvinnan, emedan de anses oförenliga med hennes natur. Polis- och tull kårerna, fängvårds- och sinnesslöanstalterna samt skogsförvaltningen äro således förbjudna områden för den verksamhetshägrande unga damen av idag.

Notera skillnaden i pojken "är inte psykiskt lämpad" och flickans "anses oförenliga". I jämförelse mellan dessa två citat ger pojken uttryck för en mer rigid och reaktionär bild av kvinnans möjligheter som ämbetsutövare. I en annan flickas uppsats hittar vi också en mer optimistisk syn på kvinnors tillträde till arbetsmarknaden, när flickan skriver att "Prästämberet är ännu förbehållet männen men det lär nog bara vara en tidsfråga innan Sverige får en kvinnlig präst".⁴¹ I denna uppsats fortsätter resonemanget kring kvinnans emancipation i en framåtblick och en reflektion kring "kvinnorörelsen i våra dagar" vilken säges vara "nästan mer livskraftig än den någonsin varit".⁴² Flickan som skrivit detta ger inte uttryck för någon negativ kritik av kvinnorörelsen.

Pojken som författat den ovan citerade skrivningen tror även han att det kommer dröja länge innan även kvinnor får rätt till att inneha prästämberet eller rent av bli regent. Till skillnad från flickans mer optimistiska anslag är detta något som pojken problematiserar. Hans raljerande ton i beskrivningen av kvinnors jämställdhetssträvanden kan ses som en bekräftelse på att det är en stereotyp kvinna han beskriver:

Kvinnan är alltså, som synes, nu för tiden praktiskt taget likställd med mannen. Frågan är nu bara, om detta är till gagn eller skada för samhället i dess helhet.

På denna fråga svara de flesta kvinnor obetingat: "Naturligtvis e' de' bra!

En så'n ryslitt dum fråga!" Men hur ställer sig saken, om man i olikhet med kvinnorna roar sig med att tänka innan man svarar?

Att kvinnan har rösträtt betyder egentligen ingenting. Med den kan hon inte skada någon – åtminstone har hon inte gjort det hittills. För övrigt är det ju så, att kvinnorna, sedan de nu efter mycket om och men äntligen ha fått rösträtt, i de flesta fall inte bryr sig om att använda den.⁴³

⁴⁰ UA, CaRe. (1928), ♂

⁴¹ ÅH, BrEd. (1928), ♀

⁴² ÅH, BrEd. (1928), ♀

⁴³ UA, CaRe. (1928), ♂

I denna skrivning skildras kvinnan som lite korkad. Både det att hennes citat är talspråkligt återgivet – vilket vi annars sett exempel på i de stereotypa skildringarna av arbetarklassen – och betonandet av att kvinnor inte tänker efter innan de pratar och heller inte är intresserade av politiska frågor placerar kvinnan i en position som är klart underlägsen mannens. Betydelsen av hennes rösträtt nedvärderas, och att hennes rättigheter åtminstone inte hittills har "skadat någon" antyder ett potentiellt framtida hot. Denna hotbild utvecklas ytterligare av pojken:

Då kvinnan tränger sig in på mannens verksamhetsfält, blir konkurrensen där givetvis hårdare. Utsikterna till befordran och högre löner bli mindre och den ålder, vid vilken mannen kan ingå äktenskap, blir allt högre. Därigenom bli allt flera kvinnor tvingade att söka uppehälle på mannens verksamhetsområden och så blir konkurrensen där ännu hårdare. Äktenskapen avtaga i antal, prostitutionen ökas och nativiteten minskas. Om kvinnan i stället hölle sig på sin plats i hemmet, så kunde allt detta undvikas. Men det vill hon inte. Hon har fått för sig, att det är finare att sitta på ett kontor än att gifta sig. Och vad kvinnan vill ...⁴⁴

Den emanciperade kvinnan beskrivs här som ett genuint hot mot samhällets utveckling. Att hon skulle få samma rättigheter på arbetsmarknaden som män får kan få allvarliga konsekvenser. Dessa åsikter kommer till uttryck även i en annan skrivning. Denna pojke har samma syn på de risker den kvinnliga emancipationen och framför allt kvinnans inträde på arbetsmarknaden för med sig:

Om man nu skulle gå in på några reflektioner om kvinnorörelsen, så måste man medgiva, att den är fullkomligt berättigad inom vissa gränser. Men jag anser, att den numera har gått nästan för långt och har fått farliga konsekvenser. "Ingenting gott, som inte har något ont med sig!" Ty det är ett faktum, att nutidens skärpta kamp för tillvaron blivit ännu hårdare genom kvinnornas konkurrens. Den kvinnliga arbetskraften är billigare än den manliga. Många kvinnor föredraga arbete framför giftermål, varför äktenskapsfrekvensen minskar, och moralen ofta sjunker. Kvinnans rätta plats är ändå hemmet. Visserligen kan man mot detta invända, att icke alla kvinnor kunna bli gifta, men för dessa som äro ett fåtal, finnes det alltid arbete. Men som förhållandet nu är, skall varje flicka "bli någonting", fastän hon i vanliga fall snart gifter sig. Under den tid, då mannen fullgör sin värnplikt, hinner kvinnan få ett stort förspång. Om både mannen och hustrun hava plats, något som ofta förekommer numera, blir hemmet oftast försummat.⁴⁵

I dessa båda citat ger de båda pojkarna uttryck för en likartad syn på kvinnans emancipation i yrkeslivet: den är ett hot mot samhället.

⁴⁴ UA, CaRe. (1928), ♂

⁴⁵ UA, BiWe. (1928), ♂

Framför allt är det kvinnans potentiella nonchalerande av hem och familj som är det stora hotet, och detta finns det även flickor som uttrycker en viss oro kring. Bakgrunden torde finnas i övertygelsen att kvinnans naturgivna plats finns inom hemmets fyra väggar, vilken upprätthålls av både flickor och pojkar. En flicka skriver att "Kvinnan kan inte nå fullkomlig jämlikhet med mannen, kvinnans plats har av naturen alltid varit och kommer alltid att bli i hemmet".⁴⁶

Vidare ger även några av flickorna i sina uppsatser uttryck för farhågor över vilka konsekvenser en mer jämställd arbetsmarknad skulle kunna leda till. Om de ovan citerade pojkarnas oro rörde hela samhället är flickornas oro snarare begränsad till ett familjeperspektiv, som i citatet nedan:

Det enda rätta är väl också, att friska dugliga flickor, som ej ha arbete i föräldrahemmet, få förtjäna sitt uppehälle genom ett hederligt yrke. Men det är inte rätt, att gifta kvinnor, vilkas män ha goda inkomster, söka sig platser och ofta försumma sina hem för en inkomst som andra skulle behöva bättre än de. Slutligen är det inte heller rätt, att kvinnor glömma hem och allt för att, kanske mest av ärelystnad giva sig in på politiska frågor och sociala spörsmål. Vi skola se upp till dem, som givit oss vår frihet, och rätt begagna de gåvor, som blivit oss beskärda! Frihet förpliktar!⁴⁷

Flickan som skriver denna studentskrivning fokuserar alltså framför allt på individernas ansvar för familjerna. Hon ser också en koppling mellan emancipationsivrande kvinnors ärelystnad och hur de försummar familjen. Försummandet av hemmet är det icke önskvärda, vilket gör att kvinnosakskvinnan som gör just detta skulle kunna klassas som en pejorativ stereotyp. En annan flicka skriver samma år om de risker som kan förknippas med den allt för engagerade kvinnosakskvinnan och drar resonemanget ännu längre då hon tar upp skilsmässa som en tänkbar följd av att kvinnan försummar sin familj:

Och dock måste man ovillkorligen fråga sig: "Göra kvinnorna rätt, då de på detta sätt armbåga sig fram, och göra de därmed sina medmänniskor och samhället någon nytta?" Att kvinnan har rätt, kan väl knappast betvivlas, men hur långt har hon rätt att gå? Då föras vi omedelbart in på den andra frågan. Hon har rätt, så länge hon ej överträder gränserna för måttan. Men kvinn- (an) glömma så lätt sin ursprungliga uppgift, att vara hemmets vårdarinna. Det är en helig plikt kvinnan här har att uppfylla. Men att hon ej alltid tänker därpå, därom vittna de nu för tiden så vanliga skilsmässorna. Orsaken till dessa kan åtminstone vara den, att kvinna just genom emancipationstanken vill hävda sin personlighet

⁴⁶ UF, KaWe. (1928), ♀

⁴⁷ UF, RuKj. (1928), ♀

mer, än hon borde. Vi få helt enkelt ej hängiva oss åt en sträva att hävda vår egen personlighet, även om vi anse det innebära framgång och lycka för oss själva.⁴⁸

I båda skrivningarna kan vi för det första notera att flickorna skriver om hur kvinnans främsta uppgift är att vara i hemmet, och – följaktligen – för det andra hur det är kvinnan som individ som kan lastas för försummandet av hemmet, i de fall då hennes "ärelystnad" och emancipationssträvande börjar inskränka på familjelivet. I båda dessa skrivingar menar flickorna på att det finns en gräns för hur långt kvinnor skall gå i sin jämlikhetssträvan, att det finns en slags måttfullhet som sätter ramarna. Synen på måttfullheten känns igen från tidigare kapitel – rädslan för överdrifter åt endera hållet verkar prägla de åsikter som kommer till uttryck i ungdomarnas skrivingar och tidningar. Denna oro för överdrifter blir även synlig i fråga om hur en flicka skriver om kvinnornas uppträdande i ett mer jämlikt samhälle:

1900-talet är emellertid mer än något annat århundrade "kvinnans århundrade". Kvinnorörelsen vinner för varje år, som går, allt mer och mer terräng. Kvinnorna är nu männens jämlikar på så gott som alla områden. Framgångarna och de nyvunna rättigheterna ha likväl berusat och bländat dem och föranlett dem till överdrifter. Många ha blivit "emanciperade" i detta ord fulaste bemärkelse d.v.s de söka i klädsel och uppträdande likna och härma sina manliga kamrater och jämnlikar. Mannen har blivit bäge könens beundrade och förträffliga mästare! Att röka, dricka och svära är icke längre mannens privilegium.⁴⁹

Att kvinnor i och med ett mer jämställt samhälle skulle vilja bli mer liknande män i utseende och uppträdande framställs negativt och som en följd av kvinnors önskan av att vara lik mannen. Nidbilden av den emanciperade kvinnosakskvinnan som androgyn framträder som en tydlig stereotyp. Denna stereotyp var ett tacksamt motiv även i skämtteckningar. Från de första åren av 1900-talets början finner vi skämtbilder från två olika skoltidningar, där det i båda fallen är en studentska som får representera den emanciperade stereotypa kvinnan. Dessa två studentskor är påfallande lika varandra: de har kort hår, byxor och glasögon. Den ena av de två röker, och den andra har kutryggig hållning. Båda av dessa studentskor får ses som raka motsatsen till pojkarernas ideala kvinnobild.⁵⁰

Dessa skämtteckningar anknyter direkt till det som Markusson-Winkvist i sin avhandling kallar "ifrågasättandet av den kvinnliga akade-

⁴⁸ UF, BeHo. (1928), ♀

⁴⁹ LF, UIWo. (1928), ♀

⁵⁰ Se kapitel 3.

mikerns kvinnlighet”.⁵¹ Markusson menar att ”denna jargong innebär både en nedvärdering av och på ett sätt också en negativ förklaring till hennes verksamhet vid akademien”.⁵² I skoltidningarna kan vi alltså se att denna jargong och dessa stereotyper odlades redan på pojkläroverk. Flickornas syn på kvinnor i akademien var, som vi tidigare konstaterat, mer nyanserad och inte lika stereotyp. Dessa bilder blir extra flagranti när man jämför dem med en bild på en studentska från en flickskola. I illustrationen i flickskoletidningen finns det ingenting androgynt över den unga studentskan, och hon lyfts upp av andra kvinnor i pastellfärger.

Bild 14. Studentskan som en karikatyr. Brage, (1910, nr 4), ♂

⁵¹ Markusson Winkvist, H. (2003), *Som isolerade öar*, s. 193.

⁵² Markusson Winkvist, H. (2003), *Som isolerade öar*, s. 193.

Bild 15. Studentskan skildrad i en flicktidning. Runa, (1919), ♀

Farorna med ett från kvinnor allt för manligt beteende skulle emellertid kunna vara ett övergående problem: "dessa överdrifter i kvinnans jämlikhetssträvanden är säkerligen endast tillfälliga. De tillhöra övergångsåren".⁵³ Denna formulering förstärker visserligen den stereotypa bilden av den emancipationsivrande kvinnan som "en överdrift", men är likväl också ett bra exempel på flickornas mer positiva inställning till de problem som skulle kunna följa av ett mer jämlikt samhälle. I en annan studentskrivning är uppmaningen till måttfullhet klart uttalad: "Alltså låtom oss, då det gäller kvinnorörelsens utveckling liksom i allt annat, hålla måtta! Först då kan samstämmigheten mellan individerna i samhället bli den bästa".⁵⁴ Flickorna som formulerat problem med jämställdhetsrörelsen är alltså något mer positivt framåtblickande än pojkar. Avslutningsorden i en pojkes studentskrivning illustrerar detta:

⁵³ LF, UIWo. (1928), ♀

⁵⁴ UF, BeHo. (1928), ♀

Mina farhågor äro måhända överdrivna, men säkert är, att kvinnorörelsen i Sverige numera i viss mån har ändrat karaktär och fördjupats. Den har förvandlats från en socialt betonad "rättighetsfråga" till ett svårlöst socialt problem av stor betydelse.⁵⁵

I anslutning till detta bör vi även nämna något kort om hur männen skildras i förhållande till de emanciperade kvinnorna. En i andra medier förekommande stereotyp var den feminiserade eller hunsade mannen,⁵⁶ men honom hittar vi inte i elevernas material, annat än i en antydning där en pojke diskuterar varför kvinnorörelsen inte vunnit mark förrän under 1800-talet. Tidigare i historien hade den ingen framgång, menar han, och skriver sedan att: "Kanske berodde det på att männen förr i tiden ännu voro karlar".⁵⁷ På vilket sätt de med pojken samtida männen inte var karlar framgår dock inte av hans skrivning. Till och med i en sakligare beskrivning av kvinnans inträde på arbetsmarknaden går det att finna värdeladdade ord som beskriver männens förhållande till den nya samhällsordningen. En pojke skriver att "[m]ännen måste om icke precis retirera dock finna sig i att se kvinnan undan för undan inkräkta på parter, som mannen sedan gammalt beklätt [...]".⁵⁸ Att kvinnan "inkräktar" och att mannen får "finna sig" i detta kan inte tolkas på annat sätt än att emancipationsfrågan drevs av kvinnor.

Likväl får vi inte åsidosätta de flickor och pojkar som var positiva till kvinnorörelsen och de samhälleliga framsteg den inneburit. En pojke skriver om hur kvinnorörelsen "har gjort kvinnan jämställd med mannen, givit henne rättighet att få samma utbildning, som mannen får, och att verka i samhällets tjänst inom de områden där hon ensam eller tillsammans med mannen kan göra sig gällande".⁵⁹ Pojkarna var emellertid inte särskilt optimistiska i sitt framåtblickande beträffande kvinnans ställning, vilket kan jämföras med flickornas uttryckta åsikter.

En flicka skriver om kvinnorörelsens framtid och om kvinnoförbundens uppgift att åt kvinnan "bevara den frihet, hon redan tillägnat sig och dels att åt henne giva en ännu större frihet".⁶⁰ En annan flicka skriver om det jämställdhetsarbete som komma skall när hon diskuterar kvinnans tillträde till olika yrken.⁶¹ Ytterligare en flicka sammanfattar sin diskussion om kvinnorörelsen genom betonandet av att "Kvinnorörelsen

⁵⁵ UA, BiWe. (1928), ♂

⁵⁶ Denna stereotyp användes under det tidiga 1900-talet ofta för att visa på riskerna med en kvinnorörelse som gått för långt. Se till exempel: Palczewski, C. H. (2005), "The Male Madonna and the Feminine Uncle Sam".

⁵⁷ UA, CaRe. (1928), ♂

⁵⁸ UA, FrWi. (1928), ♂

⁵⁹ UA, HoNy. (1928), ♂

⁶⁰ ÅH, BrEd. (1928), ♀

⁶¹ LF, UIWh. (1928), ♀

emancipationen kommer säkerligen att utvecklas mer och mer".⁶² Den typen av framtåblickande reflexioner saknas hos pojkarna.

Tjänstemannen/Ämbetsmannen

Tidigare forskning om läroverk och läroverkselever har i hög utsträckning uppehållit sig vid hur läroverken förberedde och fostrade eleverna för de roller de sedermera skulle ha i samhället – det vill säga hur skolan fostrade pojkarna för att träda in i offentligheten.⁶³ Även om den sociala rekryteringen till läroverken breddades under perioden för min undersökning var målet för de ungdomar, och särskilt pojkarna, som tagit studentexamen att tjäna samhället som ämbetsman eller tjänsteman.⁶⁴ Pojkarna från läroverken förväntades studera vidare vid universitet för att få ett ämbete, och läroverken förberedde dem för detta.

Detta akademiker- eller ämbetsmannaidéal präglade alltså läroverken och förstås även hur eleverna själva såg på sin framtid. Med detta som utgångspunkt blir det anmärkningsvärt att ungdomarna i så väldigt liten utsträckning uppehåller sig vid stereotypa skildringar av Ämbets- och tjänstemän, och särskilt anmärkningsvärd där frånvaron av idealiserade bilder av personer med akademisk utbildning. I noveller och dikter är protagonisterna aldrig akademiker, och akademiker är aldrig unga. Däremot förekommer ett antal exempel på när en Ämbetsman är en far eller fadersgestalt. I en novell är protagonistens svärfar in spe bokförläggare (och den dyrkade flickan blir vägen till att få en diktsamling utgiven)⁶⁵ och i en annan novell har en grosshandlare rollen som filantrop och räddare av en fattig familj.⁶⁶ Att ha ett ämbete verkar av ungdomarna alltså i högre utsträckning ha förknippats med föräldragenerationen än med den egna.⁶⁷

Några enstaka läkare och präster förekommer i ungdomarnas texter, men inte i så hög utsträckning att särskilda ideal kan identifieras. Exempel på när en präst omnämns finns i den kåserande versen om "Prosten"

⁶² UF, KaWe. (1928), ♀

⁶³ Florin, C. & Johansson, U. (1993), *"Där de härliga lagarna gro..."*; Norlin, B. (2010), *Bildning i skuggan av läroverket*, s. 62 f.

⁶⁴ Här används tjänsteman och ämbetsman ofta synonymt för att beskriva en yrkeskategori med förvaltande och/eller arbetsledande uppgifter. I samtiden drogs dock gränsen mellan ämbetsmän och tjänstemän mellan de som var och de som inte var tillsatta av Kungl. Maj:t genom fullmakt och därigenom hade en mer självständig ställning. Se uppslagsordet "Ämbete" i (1922), *Nordisk familjebok*.

⁶⁵ Humor och rumor, (1920), ♂

⁶⁶ Heimdallisten, (1917), ♂

⁶⁷ Fler exempel på ämbetsmannen i fadersgestalt finns i t.ex. Pegasen, (1929), ♂, Unitas, (1919, N:r 3), ♀♂.

i en dikt från en pojkskoletidning.⁶⁸ I denna kan man läsa om "Prostens istermage" och prostens skenhelighet i fråga om vin, kvinnor och kollekt. Detta är alltså i allra högsta grad en pejorativ stereotyp, och kan inte på något sätt ses som ett framtida yrkesideal för ungdomarna.

I skoltidningarna finns också några beskrivningar av män i tjänstemannaklassen, och här är det framförallt deras noggrannhet i tjänsten som utmärker dem. I ett kåseri kan vi läsa om spårvagnskontrollören⁶⁹ och dennes nit: "Vid äventyr av ögonblicklig häktning, är man skyldig lämna denna person alla upplysningar, han begär: när man steg på vagnen, var man bor, huru gammal man är samt när man tänker stiga av o.s.v."⁷⁰ Detta är en typisk skildring av en man i tjänstemannaklassen: han är samvetsgrann och hängiven sitt gebit. Ett av de i skoltidningarna vanligast förekommande yrkena ur de lägre samhällsklasserna är vaktmästare⁷¹, och i redogörelserna av vaktmästarna kan vi notera att han i första hand skildras som hängiven sitt yrke.⁷² Några direkta kvinnliga motsvarigheter finns inte i materialet.

Lärare

Den oftast förekommande yrkesskildringen i fråga om yrken från ämbets- och tjänstemannaklassen är, kanske föga förvånande, Läraren. Rena hyllningar av lärare är sällsynta, även om det förekommer.⁷³ I skoltidningarna är det istället karikatyrerna som duggar tätt. Dessa är porträtt av verkliga lärare, men eftersom de är så uppenbara karikatyrer kan de klassas som stereotyper. Till exempel hånas lärarnas språk på samma sätt som ungdomarna hånat arbetarklassens talspråk. I en kåserande novell finns följande monolog från lektor Spröt återgiven:

– Sover du på mine timmer, lömmel, skrek Spröt och rusade ner från katedern och tog Lindblom, som stirrade fånigt framför sig, i örat.

⁶⁸ Qvasten, (1904), ♂

⁶⁹ Spårvagnskontrollör hör enligt Carlsson till tjänstemannaklassen. Se Carlsson, S. (1950), *Svensk ståndscirkulation 1680-1950*, s. 114.

⁷⁰ K.N.L:s medlemsblad, (1923), ♂

⁷¹ Vaktmästare var vad vi idag kallar hovmästare eller servitör.

⁷² Exempel på vaktmästare i tjänsten finns i t.ex.: K.N.L:s medlemsblad (1923), ♂; Pegasen, (1930), ♂; samt i Anmärkningsboken, (1909), ♀♂

⁷³ Ett skolrektor beskrivs till exempel med följande vers: "Liksom liljan stolt sina kalkar höjer // över blommor, blad, över andra // örter // som hon ville stolt över allt befalla, // blott med sin åsyn, // så står rektorn höjd över alla andra, // styrer alla, förer och leder alla // lugn och tålig, även i vrede stund-// -dom, // alltid med fasthet.// Altså höjom högt våra djupa drick-// kärl // fyllda ej med gammal och het faler-// ner, // men med nektar, ungdomens eviga // trolldryck, // honom till ära. – Sanningen, (1911), ♀♂,

– Ja' ska läre dig sôve, ja, – va ä de där för nåe. Klåttre du på dine böcker än fast ja sagt te dej att du inte får'et, ditt elänne. Ut me dej, ditt kräk. Du har anmärkning och nedsatt seder, förstår du de.⁷⁴

I de stereotypa skildringarna av arbetarklassen är återgivandet av tal-språket ett sätt att göra sig lustig över deras brist på bildning, medan det i fråga om lärarnas språk kan ses som ett sätt att underminera en auktoritet då maktperspektivet i lärare – elevrelationen är så tongivande. I exemplet här ovan med lektor Spröt gör återgivningen av hans dialekt att han närmast framstår som lite korkad, något som ungdomarna verkar ha varit förtjusta i att betona i lärararkikatyterna. I en annan novell finns en lärarmonolog där just detta betonas, vilket understryks i detta korta utdrag ur monologen: "Människan innehåller 93 % vatten. (En röst: Det var saftigt.) Nej, vad är det jag säger, jag menar naturligtvis 3 %. Vad är skillnaden mellan ett äpple och en påtatis? Lät ni det gå er spårlöst förbi?"⁷⁵ I ungdomarnas ögon dumma lärare fick sig alltså en känga i skoltidningarna. Det dras till sin yttersta spets i Tidningen Hej från 1930, där lärare från hela landet hängs ut vid namn. Rubriken på första sidan sätter tonen: "Olämplig lärares oavsättlighet" är en text som med hårda ordalag kräver adjunkt Sjömans avgång. Sjöman är enligt beskrivningen alkoholist och skuldsatt, vilket påverkar hans lärargärning. Han är vidare "så olämplig till att undervisa och uppfostra ungdom, som en människa kan vara, och det förvånar inte alls, att många föräldrar känner sig högst olyckliga och oroliga över att behöva släppa iväg sina barn till en skola med en dylik lärare".⁷⁶ Detta porträtt över adjunkten skiljer sig från övriga lärarskildringar, men säger ändå något om hur eleverna inte drog sig för att skildra lärares negativa sidor.⁷⁷

⁷⁴ Hammarslag, (1919, höstnummer), ♂

⁷⁵ Anmärkningsboken, (1907), ♀♂

⁷⁶ Hej, (1925), ♀♂

⁷⁷ I en annan tidning är skildringen av en (gissningsvis) mindre populär lärare mer kåserande; I tidningen finns ett "huvudbry" där man skall räkna ut "hårfästeshållbarhetskoefficienten" hos en pojke som "upphänges fritt svävande i en lärares hand". Se Anners, (1910), ♂

Bild 16. Karikatyrer av lärare var vanliga. Här syns hela lärarkollegiet vid läroverket. Pax et Concordia, (1919), ♂

Det var emellertid inte enbart de manliga Lärarna som ungdomarna hånade. I tidningen *Hej* finns även ett exempel på en skildring av en lärarinna, vilken kallas Petissan. Eleven som skrivit texten menar att mycket i Petissans uppträdande ger associationer till en valkyria, även om hennes utseende inte i första hand ger det intrycket. Det som främst triggat Petissan att utstötta "skjöldbuller och härskri" värdigt en valkyria är elevernas "lathet, sturskhet och omoral".⁷⁸ Beskrivningen av "Petissan" avviker från den ideala kvinnlighet som tidigare skildrats i denna avhandling. Karikatyren påminner om hur manliga Lärare skildrats. I fråga om lärarskildringar verkar eleverna alltså inte ha gjort någon större skillnad på manliga och kvinnliga Lärare.

Läraryrket beskrivs återkommande som ett yrke tänkbart för ungdomarna själva i framtiden. I dessa framtidsvisioner ryms både mardrömsscenarier⁷⁹ och romantiska skildringar av hur den unge informatorn flirtar med en guvernant.⁸⁰ I beskrivningarna av flickornas eventuella framtidsplaner återkommer också lärarinna som en tänkbar karriärväg. I en tidning från en samskola finns följande dikt som fantiserar om eleverna i klassen och deras framtid. I nedanstående strof beskrivs framtiden för en av flickorna:

Du uppå landet skall finna
Frid och en egen hård,
När du som skollärarinna
Lämnat lärdomens värld,
Då du ämnar försöka
Lära andra, vad du blivit lärd.

Smäktande börjar du drömma,
Stirrar i rymden ut,
Nuet lätt kan du glömma,
Timmen tager snart slut.
Då du äntligen vaknar
Häftigt väckt av ungarnas tjut.⁸¹

Detta är inte någon negativ bild av lärarinneyrket, tvärtom har flickan i dikten funnit "frid". Faktum är att just lärarinneyrket var ett av de yrken där kvinnor verkligen kunde etablera sig på arbetsmarknaden under det tidiga 1900-talet, vilket avspeglades i flickornas framtidsplaner.⁸²

⁷⁸ *Hej*, (1925), ♀♂

⁷⁹ Anmärkningsboken, (1908), ♀♂

⁸⁰ *Skoltomten*, (1877, N:r 2), ♂

⁸¹ Anmärkningsboken, (1909), ♀♂

⁸² Schånberg, I. (2001), *Genus och utbildning*, ss. 58–59.

Slutsatser

Som detta kapitel visat fanns det stereotypa föreställningar om såväl arbetsliv i allmänhet som elevernas egna framtida yrkeskarriärer. De stereotypa bilderna av Arbetaren och Arbeterskan visar på det sociala avståndet mellan den borgarklass som befolkade läroverken och de bredare befolkningslagren. De senare framställs som obildade och råbarkade, vilket särskilt kommer till uttryck i deras språk. Intressant spelar arbetarklassens kön en avgörande roll. Medan Arbetaren just var en person som utförde sitt arbete, var Arbeterskan i regel inte särdeles arbetsam. Dessa stereotyper blir därmed ett tydligt exempel på den dubbla underordning som ofta drabbar kvinnor ur lägre samhällsklass. De är inte bara underordnade såsom tillhörande en lägre samhällsklass, de är även underordnade i relation till män i samma sociala grupp.

Beträffande elevernas egna tänkta framtidskarriärer framkommer en tydlig skillnad mellan pojkarnas och flickornas texter, särskilt ifråga om den stereotypa Yrkeskvinnan, där flickorna åtminstone i tankevärlden kunde se kvinnor i en maktposition, medan pojkarna hade svårt att förlika sig med kvinnor ur den egna samhällsklassen såsom framtida kollegor. Dessa skillnader i synen på kvinnans plats i samhället kan med fördel ställas mot bilden av Den ömma modern som presenterades i föregående kapitel, en stereotyp som är särskilt framträdande i de texter som tillkom vid pojkläroverken.

I fråga om kvinnans emancipation och tillträde till arbetsmarknaden är flickorna över lag mindre reaktionära än pojkarna. Flickorna är också mer positiva till kvinnorörelsen och verkar ha varit mindre benägna att använda sig av stereotypa skildringar för att understryka kvinnans underlägsenhet gentemot mannen. Kvinnans emancipation blir i pojkarnas skildringar ett hot mot samhället. Även flickor uttryckte oro kring att emancipationsrörelsen kunde gå för långt, men flickornas oro uppehåll sig främst vid hur hem och familj riskerade att försummas, inte att hela samhället var i förfall. Oron över att emancipationen skulle gå för långt kan kopplas till den från ungdomarna ofta återkommande tanken om den gyllene medelvägen som ett ideal. Ungdomarna tog avstånd från alla typer av överdrifter, och i fråga om emancipation var det kvinnornas beteende och kanske även utseende som riskerade att gå till överdrift genom att bli för manligt konnoterat. Pojkarnas pejorativa stereotypa skildringar av kvinnor i emancipationssammanhang och flickornas avsaknad av sådana stereotyper understryker emellertid det hierarkiska i maktrelationen man–kvinna. När kvinnor utmanade samhällsordningen sågs de som ett hot av männen och männen blev mer benägna att skildra kvinnorna på ett negativt sätt.

Ämbets- eller tjänstemannaidealet som tidigare forskning om läroverken och dess fostrande funktion uppehållit sig vid framträder just

inte alls i min undersökning. Den oftast återkommande skildringen av en ämbetsman är Läraren. Ungdomarna behandlar lärarna förhållandevis respektlöst, och de hånas i karikatyrrer och kåserier. Lärarna kunde hånas på samma sätt som arbetarklassen hånades, men här rörde det sig förstås om ett annat maktperspektiv då ungdomarna var underordnade lärarna. I övrigt kan vi konstatera att ingen större skillnad gjordes mellan lärare och lärarinnor.

Läroverksungdomarnas ideal

I den här avhandlingen har jag undersökt hur ungdomar i en borgerlig skolmiljö har konstruerat bilder av kvinnligt och manligt runt sekelskiftet 1900 – en tid kännetecknad av omvälvande sociala samhällsförändringar. Syftet har varit att analysera könsideal och förhållanden mellan könen så som de uttrycktes av borgerlighetens döttrar och söner. Studien har utgått från texter skapade i flickskolor och pojkskolor. Genom att analysera de stereotyper som ungdomarna använt sig av har jag kunnat beskriva skillnader och likheter i hur flickor och pojkar i olika skolformer konstruerade kön. Texterna som legat till grund för analysen är skapade av elever i en borgerlig skolmiljö och kan därigenom sägas representera och visa på hur de borgerliga idealen har traderats av ungdomarna. Som framgått av de presenterade delstudierna finns det många likheter mellan hur flickor respektive pojkar konstruerade kön, men också en del intressanta skillnader. Stereotyperna har visat sig vara ett bra verktyg för att belysa detta och särskilt betecknande är de skillnader som framträder i jämförelsen mellan hur flickor och pojkar använder sig av stereotyper.

Perioden för min undersökning är vald med avseende på de stora samhällsförändringar som under denna tid kom att förändra villkoren för kvinnor och män i samhället. Detta var en tid då emancipationsrörelsen framgångsrikt skapade nya vägar för kvinnor. Efterfrågan på utbildad arbetskraft ökade och skapade nya karriärs- och utbildningsvägar för såväl män som kvinnor. Kvinnors tillträde till högre utbildning och arbetsmarknad kom att förändra hennes ställning i samhället såväl som i familjelivet. Mot bakgrund av detta har jag studerat hur läroverksungdomens konstruerade kvinnligt och manligt samt förhållandet mellan könen i en föränderlig tid.

Fem olika områden har undersökts i lika många kapitel. Det första empiriska kapitlet, kapitel 2, har fokuserat på ungdom och ungdomstid. Runt sekelskiftet 1900 växte en mer uttalad och organiserad ungdomskultur fram och ett ökat intresse för ungdomens roll kom att prägla samhället. I detta kapitel analyseras stereotyperna Den lyckliga ungdomen, Den vemodiga ungdomen, Den nöjeslystna ungdomen, Den fosterlandstjänande ungdomen, Kamraten samt Väninnan.

I kapitel 3 har elevernas föreställningar om kärleksliv och kärleksrelationer undersökts mot bakgrund av tanken om kärleken som ett borgerligt ideal under 1800-talet. Perioden präglades också av ett ökat intresse för kropp och sexualitet. I detta kapitel analyseras stereotyperna Den späda flickan, Den starke pojken, Den attraktiva flickan, Gentlemannen, Förförerskan samt Erövraren eller Kvinnotjusaren.

I kapitel 4 har ungdomarnas texter om kropp och aktivitet analyserats. Perioden för min undersökning präglades av ett stort intresse för kroppen och fysisk fostran, och innebar också en fokusering på ungdomars hälsa. I kapitlet har stereotyperna Kämpen, Idrottsutövaren, Plugghästen, Sportfånen samt Den klene analyserats.

I kapitel 5 är det elevernas texter om föräldrar och föräldraskap som stått i fokus. I och med kvinnans inträde på arbetsmarknaden förändrades förutsättningarna för enskilda familjer, och mot bakgrund av detta har analysen av föräldrabilden skett. De stereotyper som analyserats är den ideala föräldern, Den nationsbyggande modern, Den ömma modern, Den frånvarande föräldern, Drinkaren samt Den misslyckade föräldern.

I kapitel 6, det avslutande empiriska kapitlet, har elevernas texter om arbetslivet undersökts, kopplade till de genomgripande förändringarna av mäns och kvinnors förvärvsarbete runt sekelskiftet 1900. I detta kapitel har stereotyperna Arbetaren, Arbeterskan, Yrkeskvinnan, Ämbets- och Tjänstemannen samt Läraren analyserats.

Analyserna av dessa fem undersökningsområden har syftat till att svara på den övergripande frågan: vilka könsstereotyper finns i läroverksungdomens texter runt sekelskiftet 1900.

För att tydliggöra de likheter och skillnader som finns i flickornas och pojkarnas konstruktioner av kvinnligt och manligt samt hur de förhållit sig till andra sociala klasser kommer jag här nedan att sammanfatta ungdomarnas kvinnoideal och mansideal. Detta genom att belysa de olika könsens sätt att konstruera kvinnligt och manligt var för sig, samt sammanfatta deras sätt att konstruera klass. Avslutningsvis karaktäriseras flickornas och pojkarnas olika könskonstruktioner.

Kvinnoideal

Tidigare forskning om borgerlighetens könsideal har, som konstaterades i avhandlingens inledande kapitel, till stor del uppehållit sig vid kopplingen mellan livsuppgift och ideala karaktärsegenskaper. Det dominerande kvinnoidealet var under 1800-talet nära sammanlänkat med synen på kvinnan som underordnad mannen. Att hon skulle vara behagande, undergiven och lydig har konstaterats bland annat av

Lundbergh och Kolbe.¹ Även i fråga om kvinnans kropp fokuserades under 1800-talet på hennes underlägsenhet. Kvinnan – och flickan – var klen och blev lätt överansträngd. Hennes kropp var underordnad mannens.² Under det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet började kvinnorollen emellertid förändras. Kvinnans emancipation gjorde att hon fick möjlighet att genom utbildning skapa sig ett mer självständigt liv, inte nödvändigtvis i relation till en överordnad man. Med denna frigörelseprocess följde också en förändrad syn på kvinnan; redan under det sena 1800-talet betonades hennes självständighet och de möjligheter hon hade.³ Flickskolan spelade förmodligen inte en oviktig roll för borgerlighetens döttrar, då de här fick utbildade progressiva kvinnliga lärarinnor som förebilder.⁴ Även synen på kvinnans kropp förändrades i takt med hennes emancipation. Idrottsrörelsen växte fram och började mer och mer inkludera flickor och kvinnor. Även flickans sundhet hamnade i fokus.⁵

Konstruerat av flickor

Mot bakgrund av de förändrade kvinnoidealen i samhället kan man fråga sig: vilket kvinnoideal konstrueras av flickorna själva under denna omvälvande period? Vi kan konstatera att flickornas beskrivningar av det egna könet varierar mycket, dock framträder vissa mönster i dessa skildringar som tydligare än andra. När skolflickorna skriver om kvinnor och flickor i kärleksrelationer bekräftade de till exempel med sina stereotyper i många avseenden samma skönhetsideal som pojkarna. Däremot uppehåller de sig inte alls vid kvinnans fysiska underlägsenhet. I fråga om skönhetsidealet var svallande hår och vackra ögon något som hörde till bilden av Den attraktiva kvinnan så som hon skildrades i flick- och samskoletidningar. Flickans ögon var inte bara en del av skönhetsidealet så som det skildrades i dessa tidningar, de kom även att bli synonyma med uppmuntran till flirt. De av flickorna beskrivna attraktiva flickorna kunde vara glada och behagfulla, men variationerna i skildringarna av hennes humör och personlighet var betydliga. I flickskoletidningarna kunde även flickor i romantiska noveller vara begivna på rackartyg och retsamheter. Flickornas berättelser om kvinnor i romantiska situationer ger alltså en ganska bred och tillåtande bild.

Även i fråga om fysisk aktivitet är flickornas skildringar av det egna könet mer diversifierade och tillåtande; de fysiskt aktiva flickorna kan

¹ Lundbergh, B. (1986), *Kom ihåg att du är underlägsen!*; Kolbe, G. (2001), *Om konsten att konstruera en kvinna*.

² Frih, A.-K. (2007), *Flickan i medicinen*.

³ Dyhouse, C. (2013), *Girl trouble*.

⁴ Kyle, G. (1987), *Handbok i svensk kvinnohistoria*.

⁵ Olofsson, E. (1989), *Har kvinnorna en sportslig chans?*.

skildras både som bråkstakar och sportintresserade. Flickornas beskrivningar av det egna könets fysiska fostran knyter också an till en mer övergripande samhällelig utveckling och kvinnans emancipation, vilket understryker flickornas engagemang i emancipationsfrågan. Den starka kvinnan kunde också skildras som moder Svea – ointresserad av romantik och med nationens bästa för ögonen.

I beskrivningarna av ungdom och ungdomstid är de stereotyper som används i mångt och mycket könsöverskridande – både flickorna och pojkarna skriver om "ungdom" och "vi" utan att könsklassificera ungdomen närmare. Dessa stereotyper är sålunda inte könsbundna på samma sätt som övriga stereotyper. Undantaget är texterna om kamratskap där könsuppdelningen är tydlig. I fråga om kvinnligt kamratskap är stereotypen närvarande i flickornas texter, men med stora variationer. Det finns inte några tydligt definierade ideala egenskaper i flickornas beskrivningar av väninnor. Beskrivningarna av kvinnors vänskap skildrar snarare vardagliga situationer.

I flickornas skildringar av föräldraskap problematiseras den traditionella kvinnorollen. Även här visas alltså på ett engagemang i emancipationsfrågan. Trots detta ansluter sig flickorna i vissa avseenden till en tämligen traditionell kvinnoroll när det handlar just om moderskapet. Modern skulle vara omvårdande och fostra sina avkommor till goda medborgare. I andra avseenden kan man skönja en mer progressiv linje där den uppoffrande modersrollen snarare hör till forna tiders kvinnoideal.

Flickornas skildringar av yrkeskvinnan är de som i högst utsträckning visar på flickornas progressivitet och emancipationsivrande. Flickorna är anmärkningsvärt visionära i fråga om vilka sysselsättningar som en vuxen kvinna kan ägna sig åt. Jägmästare, nobelpristagare eller bankdirektör – i flickornas texter fanns inga begränsningar på grund av kön. Vi kan också se att flickorna är mer optimistiska i fråga om emancipationsrörelsen än vad pojkarna är, även om det också finns flickor som ser risker med att kvinnorörelsen skulle "gå för långt".

Sammanfattningsvis får vi alltså en bild av flickornas skildringar av det egna könet som visar på att flickorna beskrev sig själva på ett vardagligt och tillåtande sätt, att de var engagerade i emancipationstanken och att de i vissa avseenden till och med var progressiva i fråga om kvinnans ställning i samhället. I relation till tidigare forskning kan vi konstatera att flick- och samskolans elever omfamnat den moderna tidens kvinnoideal. Det kvinnoideal som under 1800-talet framför allt betonat kvinnas underordning hade begränsat inflytande på dessa flickor.

Konstruerat av pojkar

I pojkarnas skildringar av det motsatta könet är stereotyperna relativt konsekventa. Detta blir särskilt tydligt i de av pojkarnas texter som handlar om kärleksrelationer. Den ideala kvinnan i detta sammanhang följer ett tydligt ideal. För det första skildras den stereotypa kvinnan som underlägsen mannen. Denna underordning tar sig uttryck både i de fysiska företräden som tillskrivs kvinnan och i hennes personlighetsdrag. Förutom att vara späd eller klen, var hon även rädd eller passiv. Det finns från pojkarnas sida alltså en tydlig hierarkisering mellan könen. Pojkarna uppehåller sig även vid Den attraktiva flickans långa lockande hår i så stor utsträckning att det tveklöst kan sägas symbolisera ett skönhetsideal. Utöver detta kan vi till pojkarnas bild av Den attraktiva kvinnan föra behagfullhet och ett gott humör. Skildringarna av attraktiva flickor är tämligen avsexualiserade. Först i framställningar av vad som beskrivs som zigenarkvinnor förs sexualitet till stereotypen. Zigenarkvinnor kunde alltså vara sexuellt tillgängliga, men flickor från den egna klassen var det inte.

Även i fråga om den starka för fosterlandet kämpande kvinnan tenderar pojkarna att betona kvinnans underordning. En kvinnlig fosterlandsförening beskrivs i ett kåseri på ett närmast överseende sätt, något som bekräftar den hierarkisering mellan män och kvinnor som pojkarna verkar mer benägna att hemfalla åt, och där kvinnan är underordnad mannen. I de fall då kvinnor har rollen som fosterlandsförsvarande går detta ändå hand i hand med att vara behagfull för mannen. Flickors idrottsutövande uppehåller sig pojkarna inte närmare vid, undantaget beskrivningar när flickornas aktivitet syftade till behagande umgänge med gossarna själva. Bland dessa undantag återfinns dans, kälkpartier eller när pojkarna på ett voyeuristiskt sätt får möjlighet att "se på" när flickorna hade skolidrott. Flickorna är alltså i pojkarnas texter till största del passiva.

I pojkarnas skildringar av den idealiserade lyckliga ungdomen uppehåller sig pojkarna över huvud taget inte vid flickor. Liksom i flickornas beskrivningar av ungdom är emellertid många texter skrivna utan uttalat genus; ungdomen är "vi" och skulle alltså även kunna innefatta det motsatta könet. I skildringarna av den olyckliga ungdomen finns dock en pojkes beskrivning av hur en ung flicka tar livet av sig efter att ha blivit sviken i kärlek. I pojkarnas texter som rörde Den nöjeslystna ungdomen figurerar däremot flickor, och här finns till och med ett exempel på hur en pojke tycker att flickor som är allt för nöjeslystna blir ett hot mot samhället. Detta blir också ett tydligt exempel på avståndstagandet från överdrifter: unga flickor fick inte bli för "lössläppta". Pojkarna uppehåller sig just inte heller vid kvinn-

lig vänskap, med några få undantag när vänskapen blir en potentiell kapp i hjulet för den heterosexuella kärleken.

När pojkar skriver om hemmet och föräldrarna träder bilden av den stereotypa modern fram som mycket tydlig. I pojkarnas beskrivningar är kvinnans band till hemmet stark och hon drivs av sina modersinstinkter. I många avseenden görs i övrigt ingen skillnad på mödrar och fäder, men i de fall skillnader skrivs fram betonas att kvinnans kropp skulle vara stark för att genom barnafödande och fostran av kommande generation stärka fosterlandet. I övrigt finns i pojkarnas texter en tydlig och allt igenom positiv stereotyp bild av modern, som med sina omsorger och kärlek är allt igenom goda. Denna kvinnliga stereotyp utmärks också av ett självuppoftande drag.

Pojkarnas texter om yrkeskvinnor har en särställning i detta material, då de i väldigt liten utsträckning skriver om just yrkesutövande kvinnor – lärarinnor undantaget. Däremot finns en påtaglig bekymmersamhet inför den arbetande kvinnan och vilka följder kvinnoemancipationen får för samhället. Den emanciperade kvinnan blir i pojkarnas texter ett potentiellt hot mot samhället, och hon skildras som en pejorativ stereotyp. Att kvinnan skulle försumma hem och familj är den stora faran, vilken även skulle kunna riskera att medföra negativa följder för samhället.

Sammantaget ger detta oss en entydig bild av pojkarnas skildringar av kvinnor – de stereotyper de använder är ofta sådana som understryker kvinnans underordning gentemot mannen. Kvinnans uppgift så som den skildras i pojkarnas texter var till stor del koncentrerad till att behaga männen. Den emanciperade kvinnan, vilken alltså riskerar att glömma bort sin behagande och självuppoftande roll, blir i och med detta ett hot mot hela samhället. Pojkarna ansluter alltså i mycket hög utsträckning till ett mer reaktionärt kvinnoideal; det kvinnoideal som formades under 1800-talet, innan kvinnans emancipation inleddes på allvar. Ett ideal som grundlade kvinnans underordning gentemot mannen.

Mansideal

Även det mansideal som tidigare forskning uppehållit sig vid är tätt förbundet med 1800-talets syn på mäns livsuppgifter. Pojkar och unga män ur borgarklassen förväntades växa upp till att bli goda ämbetsmän. Ett ämbetsmannideal var alltså närvarande under uppväxten för borgerlighetens söner. De fostrades till en självklar roll som överordnade både kvinnor och personer ur lägre samhällsklasser.⁶ För detta krävdes att egenskaper som självständighet, ledarskap och styrka odlades, och läro-

⁶ Tjeder, D. (2003), *The power of character*.

verket blev miljön för denna manlighetsfostran.⁷ Såväl skolan i sig som de informella bildningsmiljöerna, i form av till exempel gymnasistföreningarna, vid den hade som mål att bidra till pojkarnas manlighetsblivande.⁸ Detta skedde även genom inskolningen i ett manligt aggressivt beteende, och syftet med denna och annan manlighetsfostran var att stärka den manliga maktens legitimitet.⁹ Även kroppens ideal stod i fokus under tiden, och att stärka kroppen var en del i manlighetsblivandet. Pojkar gjordes till män genom fysisk fostran.¹⁰

Konstruerat av pojkar

I beskrivningarna av det egna könet är pojkarnas ideal tydliga. I de texter som uppehåller sig vid romantik och kärleksliv är den stereotype mannen starkt idealiserad. Han skildras som överordnad kvinnan både i fråga om fysik och sinnelag. Pojkarna är detaljerade i de stereotyper de använder, inte minst i fråga om vilka manliga attribut som förknippas med det maskulina idealet. Deras uppehållande vid mannens utseende bekräftar ett ideal som alltså i hög grad upprätthölls av dem själva.

Även i fråga om mannens uppträdande i förhållande till kvinnan blir ett tydligt maskulint ideal framträdande genom pojkarnas stereotyper. Stereotypen bekräftar ett gentlemannaideal, där pojkar och män förväntades uppvakta och vara artiga mot flickor. Detta av stereotypen definierade ideal verkar dock ha stått i konflikt med verkligheten, då det i tidningar diskuterades hur pojkar skulle ha råd att uppvakta flickor. Den blyghet och tafatthet inför flickor som omnämns står också i kontrast med idealet. I beskrivningen av dessa konflikter mellan ideal och verklighet kan vi snarast skönja en underlägsenhet gentemot kvinnan. En humoristiskt, delvis pejorativt framställd stereotyp i pojkarnas texter om kärleksrelationer är Kvinnotjusaren. Mannen eller pojken som intresserar sig för allt för många kvinnor på en och samma gång skildras på ett icke smickrande sätt. Detta bekräftar att idealet var att hålla sig till en flicka som sitt hjärtas utvalda.

I pojkarnas texter om kroppen idealiseras den manliga kroppen ytterligare, och kopplingarna mellan utseende och karaktärsegenskaper är ofta tydliga. Den stereotype Kämpan beskrivs av pojkarna som stark och tapper och kämpande för fosterlandet. Detta är en enbart positivt skildrad stereotyp som kan sägas bidra till ett av pojkarna befast mansideal. I kontrast till den fysiskt sunda och starke gossen står två tydliga motbilder – å ena sidan Plugghästen och å andra sidan Sportfånen.

⁷ Florin, C. & Johansson, U. (1993), *"Där de härliga lagrarna gro..."*

⁸ Norlin, B. (2010), *Bildning i skuggan av läroverket*.

⁹ Florin, C. & Johansson, U. (1993), *"Där de härliga lagrarna gro..."*

¹⁰ Ljunggren, J. (1999), *Kroppens bildning*.

Idealet var en sund och frisk pojke som varken negligerade sin fysiska fostran eller lät den gå till överdrift. Detta tydliga avståndstagande från överdrifter bidrar till att synliggöra det "lagoma" mansidealet så som det konstruerades i användandet av pojkarnas ideala stereotyper.

Som tidigare konstaterats var beskrivningarna av ungdomstiden tämligen könsneutrala särskilt i fråga om Den lyckliga ungdomen. I texterna om Den fosterlandstjänande ungdomen träder emellertid en uttalat manlig stereotyp fram. Den unge mannen som vill tjäna fosterlandet blir en symbol för vuxenblivandet – pojken blir man när han tjänar sitt fosterland.

Även i fråga om kamratskap finns ett framträdande ideal i pojkarnas texter vilket kommer till uttryck i den stereotypa bilden av den gode Kamraten. Kamraten är hederlig, trofast och hjälpsam. Den ideale Kamraten har stort inflytande på vännerna och bidrar till gossarnas karaktärsdanande. Detta ideala kamratskap står i en viss kontrast till det vardagliga kamratskapet som skildras (på samma sätt som den ideale kavaljeren står i kontrast till den mer tafatta vardagliga uppvaktningen i fråga om kärleksrelationerna). Det vardagliga kamratskapet som skildras saknar inslag av idealiserande. Denna diskrepans mellan ideal och vardag är värd att uppmärksamma – de manliga ideal som formuleras genom stereotyperna verkar onekligen ha varit svåra att upprätthållas i praktiken. En egenskap som emellertid återkommer både i de mer högtravande och i de vardagliga skildringarna av kamratskap är lojaliteten. Pojkars lojalitet gentemot varandra är ett uttalat ideal som genomsyrar den stereotypa Kamraten.

När pojkarna skriver om föräldern görs i vissa avseenden ingen större skillnad på modern och fadern. Båda föräldrarna har ett fostransansvar och stort inflytande över den uppväxande ungdomen. Fadern är i pojkarnas texter dock mer disciplinerande och tar ett större ansvar för barnens uppfostran. I övrigt slås man av att pojkarna uppehåller sig avsevärt mycket mindre vid bilden av fadern som godhjärtad och kärleksfull, i de fall då förälderns kön är definierat.

Ett ämbetsmannaideal är påtagligt frånvarande i pojkarnas texter, något som går tvärt emot tidigare forsknings betoning av hur detta ideal skall ha präglat läroverken. Ämbetsmän skildras flyktigt som hörande till föräldragenerationen. Det yrke som lämnas mest utrymme är lärarens. Skildringarna av lärare är emellanåt hånfulla och karikatyrerna duggar tätt. Hyllningar av lärare var mer ovanliga. Här görs av pojkarna ingen större skillnad på manliga och kvinnliga lärare.

Sammanfattningsvis används pojkarnas stereotyper alltså i hög grad för att förstärka den manliga överordningen, helt i linje med vad tidigare forskning konstaterat om pojkars vuxenblivande vid tiden. Den idealiserade manligheten avviker dock något från den mer var-

dagliga manligheten i pojkarnas texter. Detta kan tolkas som att ideallet antingen var svåruppnåeligt eller hade lite att göra med pojkarnas faktiska vardag.

Konstruerat av flickor

De stereotyper som hierarkiserar könen är inte särskilt framträdande i flickornas texter som handlar om kärlek och romantik. Att mannen till exempel skulle vara överordnad kvinnan framträder inte alls i samma utsträckning i flickornas texter som i pojkarnas. Gentlemannaidealet, med den uppvaktande och artiga pojken, ansluter sig emellertid även flickorna till. Kvinnotjusaren förekommer ett par gånger i tidningar från en samskola, men i övrigt är också han frånvarande. Överlag skriver flickorna inte särskilt mycket alls om romantiska relationer i sina tidningar.

I flickornas beskrivningar av den manlige Kämpen bekräftas samma stereotyp som hos pojkarna – han skulle vara stark och intresserad av kroppsarbete. Den framtida utvecklingen av detta manliga ideal är dock något som problematiseras av flickor; det uttrycks en oro över att detta ideal skulle vara på väg bort. Flickor tog också tydligt avstånd från pojkars och mäns överdrifter i fråga om såväl allt för engagerat sportfäneri och å andra sidan överdrivet nöjesliv. Åter igen ser vi den gyllene medelvägen som ett klart identifierat ideal.

I de texter som berör ungdomstiden saknas flickornas skildringar av uttalat manlig ungdom eller manligt kamratskap. Flickorna kunde skriva om ungdom och kamratskap i allmänna ordalag, men inte alls om enbart män. I detta avseende kan vi inte tala om att mannen skulle vara normen.

Ett liknande mönster står även att finna i de texter flickorna författat om föräldraskap. Där är både modern och fadern närvarande och vi kan inte se någon av flickorna särskilt definierad manlig stereotyp. Föräldern är i dessa texter en könsneutral uppfostrare. Den enda skillnaden är den att fadern har ett mer framträdande ansvar för barnens utbildning.

Liksom i pojkarnas texter saknas i flickornas beskrivningar av ämbetsmannaidealet. De vanligt förekommande skildringarna av lärare gör ingen skillnad på lärare utifrån kön.

Detta ger oss en sammanfattande bild som visar på att flickorna i väldigt liten utsträckning förhåller sig till mannens som överordnad. Detta mansideal är nästan inte alls närvarande i flickornas texter. De mansideal som går att identifiera i flickornas texter är det sunda, kroppsliga. Vidare kan konstateras att män och manlighet inte har någon direkt central plats i flickornas texter, något som konstaterats även av Henriksson i hennes undersökning av flickors poesialbum.¹¹

¹¹ Henriksson, B. (2007), *Var trogen i allt*.

De andra samhällsklasserna

Utöver kön har denna avhandling också tagit upp läroverksungdomens relation till andra sociala klasser i samhället. När ungdomarna skriver om andra samhällsklasser än den borgerliga är det ofta förknippat med ett avståndstagande. I texter om kärleksrelationer blir stereotyperna av arbetarklassens kvinnor nedlåtande. Dessa sexuellt aktiva kvinnor är föremål för ungdomarnas hån – de är korkade och okunniga och saknar dessutom de fysiska attribut som annars gör kvinnan tilldragande.

Även i skildringarna av kropp och aktivitet finns en klassaspekt. De pejorativa stereotyperna som ungdomarna använder sig av uppehåller sig emellertid inte enbart vid arbetarklassens misslyckanden i fråga om fysisk fostran, utan här seglar även överklassen upp som potentiellt hot mot den goda fysiken. Bortklemmande och allt för mycket omhuldande av uppväxande barn innebär en risk för barnets fysiska utveckling, och är direkt kopplat till överklassen. Dock kan även arbetarklassens barn vara utsatta för felaktig fysisk fostran, om än inte bortklemmande sådan. Här är det snarare fråga om det motsatta, i form av bristande renhet och möjlighet att erbjuda en god uppväxtmiljö. Vi ser här också hur ungdomarna tog avstånd från överdrifter åt något håll och att såväl högre som lägre samhällsklasser blev representanter för dessa överdrifter.

Den frånvarande föräldern är ytterligare en pejorativ stereotyp där klassaspekten är framträdande. I beskrivningarna av Den frånvarande modern är det hennes förvärvsarbetande som genom stereotypen döms hårdast. En förvärvsarbetande kvinna som försummar sina barn är ett hot mot samhället. Resonemanget är även politiskt – tanken på barnomsorg och arbetande föräldrar förknippas med kommunismen. På detta tydliga sätt tar ungdomarna alltså avstånd från arbetarklassen och de mer progressiva politiska idéer som fanns beträffande familj och arbete under det tidiga 1900-talet. Klassaspekten är påtaglig i skildringarna av de misslyckade föräldrarna.

Även den pejorativa stereotypen Drinkaren har en tydlig koppling till arbetarklassen. Här finns också ett samband med våldsamhet mot fru och barn. Drinkaren är en man, men även hans hustru skildras på ett pejorativt sätt som passiv och inflytelselös. Konsekvenserna av denna typ av föräldraskap blir i ungdomarnas texter högst reella. Barnen till sådana föräldrar riskerar handikapp och misär.

Förutom att arbetarklassen får stå som exempel på dåliga barnuppfostrare är de också utsatta för allmänt hån och förlöjligande av skolungdomarna. Såväl språk och utseende som deras kärleksliv och politiska engagemang hånas. Arbetaren är en pejorativ stereotyp i ungdomarnas texter, med undantag för ett par skildringar av män längst ner på samhällets botten. Den manliga tiggaren väcker sympati hos skolpojkar. Socialt utsatta kvinnor väcker dock ingen medkänsla, varken hos

pojkar eller hos flickorna. I övrigt är det dock svårt att se några skillnader i hur flickor och pojkar beskriver andra samhällsklasser.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att både arbetarklassen och överklassen används som avskräckande exempel på överdrifter. Åter igen träder ungdomarnas ideala lagomhet fram som ett genomgående tema. Utöver detta är det också noterbart att de nedlåtande skildringarna av arbetarklassen är så konsekventa att i stort sett alla aspekter av deras privatliv kan hänas.

Tidsandan och idealens stabilitet

Inledningsvis ställdes frågan om hur och i vilken utsträckning ungdomarnas stereotypa bilder av sin det egna och det motsatta könet förändrades över tid. Svaret är att mycket få förändringar syns över tid. Idealen såväl som motidealen synes vara stabila föreställningar som traderas från generation till generation, särskilt inom pojkläroverken. Enstaka tidsmarkörer fladdrar förbi i framställningarna av kvinnor och män, manligt och kvinnligt men de överordnade mönstren visar på en påfallande rigiditet, trots de genomgripande förändringar som samhället genomgick under perioden för min undersökning.

Könsstereotyperna är relativt konstanta, men inflytandet från omvärlden speglas emellanåt genom stereotyperna som används i ungdomarnas texter. Ett av de tydligaste exemplen på detta ser vi vid tiden runt första världskriget. Förutom ett ökat intresse för nationalism och idealiserande av fosterlandet blir skildringarna av svenskens bidrag till fosterlandet vid denna tid mer allvarliga och mindre glättiga än tidigare. Detta allvar avspeglas även i skolungdomarnas syn på ungdom och ungdomstid. Under den senare delen av perioden för min undersökning skildras ungdomen som mindre sorglös än under de tidigare åren. Vemod och depression förekommer i större utsträckning i texterna från 1910- och 1920-talen. Under denna period verkar ungdomarna också ha influerats av debatten om ungdomens bristande moral och senare "dansbaneeländet". I synen på sig själva verkar ungdomen både ha anslutit till borgerlighetens ungdomsvurm och så småningom också anammat synen på ungdom som ett potentiellt hot.

Även hotet från den emanciperade moderna kvinnan växer sig större med tiden, ur pojkarnas synvinkel. Arbetarklassen verkar emellertid inte utgöra något större hot, trots att denna samhällsgrupp – liksom kvinnorna – kom att etablera sig och få större och större inflytande i samhället. Riskerna med arbetarklassens frammarsch i samhället verkar av läroverksungdomen, och särskilt pojkarna, har koncentrerats till problemet med att kvinnor skulle lämna familj och hus till förmån för förvärvsarbete. Periodens samhällsförändringar verkar sålunda ha haft

lite inflytande på ideala könsstereotyper, men i fråga om emancipation ha gjort pojkarna mer reaktionära än flickorna.

Framåtsträvande flickor och bakåtsträvande pojkar

Så hur konstruerades borgerlighetens kvinnliga och manliga ideal i flickskolor och pojkskolor? Det mest slående är kanske de skillnader i flickornas och pojkarnas föreställningar, vilka framträder genom stereotyperna. Kvinnor i heterosociala relationer skildras i regel som underordnade männen. Denna underordning upprätthålls dock i högre utsträckning av pojkarna än av flickorna. Kopplingen mellan kvinnans underordning och hennes utseende är också som mest framträdande i pojkarnas texter. Även dikotomin aktiv – passiv mellan män och kvinnor upprätthölls i högre grad av pojkar. Pojkarnas texter som skildrar kvinnor och kvinnlighet präglas också av ett större sexuellt intresse för kvinnor än vad som går att hitta i flickornas texter. En heterosexuell hegemoni upprätthålls konsekvent genom såväl flickors och pojkars texter.

Pojkarnas bilder av kvinnor och kvinnlighet är tämligen snäv. Pojkar beskriver kvinnor framför allt i roller där hon har någon typ av relation till män. Flickorna däremot diskuterar obehindrat pojkar även utifrån andra förutsättningar. I pojkarnas texter är den stereotypa kvinnan ofta skildrad som antingen för män behagande eller löjeväckande. När flickorna däremot skildrar stereotypa kvinnor är bilden avsevärt mer nyanserad – en kvinna kunde i flickornas texter vara djärv, aktiv, avfärdande och stark. Flickorna var i betydligt större grad än pojkarna angelägna om att problematisera kvinnors traditionella roll i samhället.

Detta utmanar bilder av kvinnan som delaktig i sin egen underordning något. Tvärtom verkar flickorna inte bara ha varit medvetna om sin underordning utan också ha varit mer emancipationssträvande än pojkarna. Pojkar problematiserade inte sin roll i samhället i särskilt stor utsträckning, förutom i fråga om hur han skulle förhålla sig till det uppväktande gentlemannaidealet. Vad gäller pojkarnas konstruktioner av manlighet är det dock värt att framhålla att de i högre grad än flickorna konstruerar denna i texter präglade av homosocialitet.

Ett återkommande tema är ett avståndstagande från överdrifter åt något håll. Vi ser också att ungdomarna i hög utsträckning fokuserar på dessa ytterligheter i fråga om skilda teman och stereotyper. Oavsett om det var fråga om kroppsbyggande i förhållande till studier eller om bortklemmande föräldrar i förhållande till ointresserade sådana var det just överdriften som betonades som negativ. Detta kan även kopplas till ett klassperspektiv. Då måttlighet i så många frågor beskrevs som

ett ideal kan vi konstatera att dess motsatser – omåttligheterna – ofta förknippades med annan klasstillhörighet än den borgerliga.

Som till exempel Florin och Johansson tidigare poängterat präglades det tidiga 1900-talets läroverk av en borgerlig kultur, även då den sociala rekryteringen breddades avsevärt. Det denna avhandling kunnat visa är att de borgerliga idealen med dess ängslan för överdrifter och avståndstagande gentemot såväl arbetarklass som överklassen också genomsyrade läroverksungdomarnas egna texter.

Vidare är det nationalistiska inslaget återkommande i många texter av ungdomarna och dessa är på det stora hela kopplade till dåtidens förväntningar på flickors respektive pojkars kommande livsuppgifter. Flickor skulle växa upp och bidra till fosterlandet genom att antingen stötta männen eller uppfostrare kommande generationer, medan pojkarnas bidrag snarare handlade om att med fysisk styrka försvara landet.

Sammanfattningsvis bidrar denna undersökning till att både bekräfta och nyansera tidigare forsknings slutsatser om ungdomar runt sekelskiftet 1900. Att analysera ungdomarnas stereotypa bilder av kön och klass har visat sig särskilt framgångsrikt då kontinuiteten i ungdomarnas beskrivningar av kvinnligt och manligt i många avseenden har visat på rigida köns- och klassideal.

De borgerliga idealen präglade onekligen mycket av deras världsbild, men ungdomarna, och särskilt flickorna, hade också en förmåga att problematisera och nyansera dessa ideal. De progressiva tankarna om emancipation och samhälle återfinns nästan uteslutande hos flickorna. Pojkarna är betydligt mer reaktionära och också mer benägna att använda sig av cementserande könsstereotyper över hela perioden.

Pojkarnas föreställningar om kvinnligt och manligt visar överhuvudtaget liten förändring över tid, medan flickornas föreställningar är mer föränderliga och i större utsträckning verkar ha påverkats av samhällets omvälvningar. De skolor vilka hade flickor som elever framträder genom mitt material i vissa avseenden som en progressiv tillåtande fristad, ett undantag från den tidens misogyna mansdominans. En progressiv emanciperad skolform verkar ha gynnat progressiva tankar hos eleverna medan den traditionella manligt dominerade skolformen befäste rigida uppfattningar om könen. Borgerlighetens döttrar strävade framåt; borgerlighetens söner sneglade bakåt.

Summary

Daughters and Sons of the Bourgeoisie Femininity and Masculinity – Ideals of Upper Secondary School Youth 1880–1930

In this doctoral dissertation, I examine how the daughters and sons of the Bourgeois construed gender in the period 1880–1930 – a period characterised by transformative social changes in society. The overall intention of the dissertation is to analyse the gender ideals that are found in texts written by girls and boys in a bourgeois school environment. By analysing the stereotypes that young people make use of, I can describe similarities and differences in how girls and boys in different types of schools construct gender. Considering the sweeping social changes that society has experienced during the period, it becomes of interest to examine more closely how and to what extent young people's stereotypical descriptions of their own and the opposite sex have changed over time. The perspective of social class is also present in my analysis; in addition to tying in with the bourgeois ideals of the time, I also look at how the youth depicted other social classes in society.

Theoretically, I largely align myself with Stuart Hall and his theories about stereotypes. Hall argues that stereotypes reduce a group of people to a few, simple, essential characteristics and creates a simplified representation of them. In addition, Hall further believes that stereotyping also leads divisions into binary opposites: normal and abnormal, us and them. Moreover Hall raises to the forefront the aspect that stereotyping in and of itself is exclusionary. Any characteristic that does not fit into the given template as a certain stereotype results in an exclusion. Thus, a stereotype, according to Hall, is thus rather fixed. In my theoretical reasoning concerning stereotypes, I also adopt from Tessa Perkins, who has a more expanded argument concerning aspects of stereotyping. Perkins disagrees with the previously familiar perceptions about stereotypes and suggests that stereotypes do not necessarily need to be quite as narrow as many before her have stated. Her approach contributes to a yet broader definition of the term. In my own analysis, I agree in part to Perkins's perspective concerning stereo-

types, but supplement this with Hall's perspective. In my opinion, I think that stereotypes are not necessarily pejorative; nonetheless they may make the power relationships between, say, men and women and between different social groups, more clearly visible. Stereotypes can be an exceptionally useful tool in order to illuminate this and particularly characteristic is the differences that emerge in the comparison between how girls and boys make use of stereotypes.

My source material is school magazines and student essays authored by youth in upper secondary boys' schools, secondary girls' schools, and co-educational schools. The texts that formed the basis for the analysis were created by students in a bourgeois school environment and thus can be said to represent and show how the bourgeois ideals have been handed down and passed on by the young people. The school magazines which were studied in this dissertation consists, in terms of contents, of short stories, poems, causerie and illustrations. They were produced by students with other students as their target audience. The student essays in Swedish language I have examined were written with teachers as recipients who evaluated and critiqued them. There was a certain freedom to the choice of subject, in the sense that it was not directly tied to any particular school subject, but was governed by a heading that was provided. These two types of source materials with different recipients complement each other while they illuminate and highlight different parts of the same gender constructing process.

The time period for my study was chosen with respect to the major social changes occurring in the society, which during this time eventually came to change the conditions of women and men in the society. This was a time when the emancipation movement successfully created new paths for women. The demand for skilled labour increased and created new career and educational pathways, for both men and women as well. Women's access to higher education and the labour market eventually resulted in a change in her position in the society as well as in family life. Against this background, I have studied how upper secondary school youth imagined femininity and masculinity, as well as the relationship between the genders in a time of significant change.

Five different areas are examined in as many chapters. The first, Chapter 2, focuses on youth and adolescence. Around the turn of the twentieth century, a more pronounced and organised youth culture developed, and an increased interest in the role of youth came to characterise the society. This chapter examines and analyses the stereotypes of the happy youth, the pensive youth, the pleasure-loving youth, the youth serving the fatherland, and the friend and the companion.

Chapter 3 examines the students' conceptions of love life and romantic relationships against the background of the idea of love as a bourgeois ideal during the 1800s. The period was also characterised by an increased interest in the human body and sexuality. In this chapter, the stereotypes of the delicate girl, the strong boy, the attractive girl, the gentleman, the temptress, and the conqueror (or womaniser), are analysed.

In Chapter 4, the young people's texts about the body and the activity are analysed. The period my study focuses on was characterised by a great interest in the body and physical education, and which also meant a focus on young people's health and well-being. The chapter analyses the stereotypes of the fighter, the athlete, the grind (or bookworm), the sportsperson, and the weak.

In Chapter 5, it is the students' texts about parents and parenting that constitutes the material for the examination. With women entering the labour market, the conditions for individual families were changed, and against this background, the analysis of the parental image has been made. The stereotypes that have been analysed are the ideal parent(s), the nation-building mother, the doting mother, the absent parent, the drinking father, and the failed parent.

In Chapter 6, the concluding chapter, the students' conception about the working life, linked to the fundamental changes in men's and women's occupations and work taking place around the turn of the twentieth century are examined. In this chapter, the stereotypes of the typical worker, working-class women, professional women, and civil servants, along with teachers, is analysed.

The analyses of these five areas of study have the intention of providing an answer to the overarching question: how were gender ideals and ideal gender relationships of girls and boys in a bourgeois upper secondary school environment around the turn of twentieth century constructed.

In order to clarify the similarities and differences found in the girls' and the boys' constructions of femininity and masculinity, and how they reacted vis-à-vis the other social classes, I will summarise below the different ways the genders construct femininity and masculinity respectively, and summarise their way of constructing social classes. Finally, an attempt is also made to characterise the girls' and the boys' different gender constructions.

Girls on women and femininity

The girls use of female stereotypes varies a lot, although certain features in the depictions appears more regularly than others. When the schoolgirls write about women and girls in love relationships, with their stereotypical depictions they confirmed, for example, in many

other respects the same ideal of beauty as the boys depicted. However they did not dwell at all on the woman's physical inferiority. In terms of ideal of beauty, flowing hair and beautiful eyes was something that belonged to the image of the attractive woman as she was depicted in girls' school and co-ed school magazines. The girl's eyes were not just part of the ideal of beauty as it was portrayed in these magazines, they even came to be synonymous with encouragement to flirt. Those of the girls who were depicted as attractive girls could be happy and graceful, but the variations in the depictions of her mood and personality were significant. In the girls' school magazines, even girls in romance short stories could to be fond of mischievousness and teasing.

Also in terms of physical activity, the girls' descriptions of their own gender are more diverse and tolerant. There is not some elemental stereotype that can be discerned, but rather the physically active girls can be depicted both as rowdy and as fans of sports. The girls' descriptions of their own gender's physical education are thereby linked to more overall social development and emancipation of women, which underlines the girls' commitment to the emancipation issue. The strong woman could also be depicted as the mother Svea – uninterested in romance and with the nation's best interests in mind.

In the descriptions of youth and adolescence, the stereotypes that are used in many respects are not constricted to a specific gender – both the girls and the boys write about “youth” and use the term “we” without specifically classifying the youth's gender. These stereotypes are thus not gendered in the same way as other stereotypes. The exception is the texts about companionship and close friendships, where the division into genders is clear. I have not been able to find any clearly defined ideal characteristics in the girls' descriptions of their female friends. The descriptions of the women's friendship depict everyday situations and non-stereotypical girls.

In the girls' depictions of parenthood, the traditional female role was problematised. Even here, a commitment to the emancipation issue is shown. Despite this, the girls align themselves in certain respects to a fairly traditional female role when it specifically concerns motherhood. The mother must be caring and raise their offspring to be good citizens. In other respects, one can discern a more progressive line where the sacrificial role of mother belongs instead to the women's ideal of bygone days.

The girls' depictions of professional women are those which display to the highest degree the girls' progressiveness and attitudes towards the emancipation movement. The girls' depictions of working women are remarkably visionary in terms of the activities that an adult woman can engage themselves with. Forest officer (jägmästare), Nobel Prize

laureates, or bank manager – in the girls' texts, there were no limitations based on gender. We can also see that the girls are more optimistic about the emancipation movement than the boys are, even if there are of course also girls who see the risks in the women's movement "going too far."

In summary, we gain a picture of the girls' descriptions of their own gender which shows that girls described themselves in an colloquial and tolerant manner, that they were committed to the emancipation of thought, and that in some respects was even progressive in terms of women's status in the society at large.

Boys on women and femininity

In the boys' depictions of the opposite sex, the usage of stereotypes is commonly occurring. This becomes even more evident in the boys' texts dealing with love relationships. The ideal woman in this context follows a clearly definite ideal. To begin with, the stereotypical woman is portrayed as inferior to the man. This subordination is expressed both in the physical qualities attributed to the woman, and in her personality traits. In addition to being delicate or weak, she was also afraid or passive. Hence from the perspective of the boys, there is a clear hierarchisation between the sexes. The boys dwell upon the attractive girl's long hair to such an extreme extent that it without doubt can be said to symbolise the ideal of beauty. In addition to this, to the boys' picture of attractive the woman we can add gracefulness and good humour. The depictions of attractive girls are relatively desexualised; it is not until the description of what is described as gypsy women does sexuality meet a stereotype. Gypsy women could thus be sexually available, but the girls from their own social class were not.

Even in the case of the woman fiercely fighting for the fatherland, boys tend to make use of stereotypes that confirms the hierarchisation between men and women, where the woman is subordinate to the man. In cases where women have the role of defending the fatherland, for the man this still goes hand in hand with being graceful. The sporting activities of girls does not interest the boys at all, with the exception of descriptions where the girls' activity was aimed at pleasant social interchange with the guys themselves. Among these exceptions one finds dance, sledging parties, or when the boys availed themselves of the opportunity, in a voyeuristic manner, to "look on" when the girls had school sports. The girls, then, in the boys' texts, are for the most part passive.

In the boys' depictions of the idealised happy youth, the boys don't at all dwell on girls. Similar to the girls' descriptions of youth, however, many texts written are without gender being explicit; the youth is writ-

ten as “we” and therefore would even be able to include the possibility of being the opposite sex. In depictions of the unhappy or unfortunate youth, there is however a boy’s description of how a young girl takes her own life after being betrayed in love. There is not however any directly expressed female stereotype. On the other hand, in the boys’ texts concerning to the pleasure-seeking youth, girls figure into the picture, and there is even an example here of how a boy thinks that girls who are all too pleasure seeking become a threat to the society. This also becomes a clear example of the distancing rejection of excessiveness: young girls were not allowed to become too “permissive.” Nor do the boys dwell on female friendship, with a few exceptions, such as when the friendship becomes a potential spanner in the works for the heterosexual love.

When the boys write about the home and the parents, the image of the stereotypical mother comes in to play very clearly. In the boys’ descriptions, a woman’s tie to the home is strong and she is driven by her maternal instincts. In many respects no difference is otherwise made between mothers and fathers, but in cases where differences are written about, it is emphasised that the woman’s body must be strong so that via bearing children and bringing them up, the next generation will strengthen the homeland. Generally in the boys’ texts there is a clear and entirely positive stereotype image of the mother, who with her motherly care and love is uncompromisingly good. This female stereotype is also characterised by an altruistic character.

The boys’ texts dealing with professional women have a special position in this material, as they lack the obvious stereotypes. The fact is that the boys write particularly about professional women to a very limited extent – female teachers being the exception. However on the other hand, there is a palpable concern about the working woman and the implications and consequences that women’s emancipation will mean for the society at large. The emancipated woman in the boys’ texts becomes a potential threat to the society, and she is portrayed as a pejorative stereotype. That the woman would neglect home and family is the great danger, which might also risk causing adverse consequences for the society.

In summary, this gives us a clear picture of the boys’ depictions of women – they are prone to use stereotypes that emphasise the subordination of women vis-a-vis men. The woman’s role as it is portrayed in the boys’ texts was largely concentrated on pleasing and serving the man. The emancipated woman, which therefore risks forgetting her pleasuring and self-sacrificing role, with this thus becomes a threat to the entire society.

Boys on men and masculinity

In the descriptions of their own gender, the boys tend to use stereotypes that confirm men as superior to women. In the texts that dwell on romance and love life, the stereotypical man is highly idealised. He is depicted as superior to the woman, both in terms of physique and disposition. The boys place much detail in the stereotypes they use, not least in terms of which male attributes are associated with the masculine ideal. Their continual adherence to the man's expected appearance confirms an ideal which is also maintained by themselves to a significant degree.

Even concerning the issue of the man's behaviour in relation to the woman, a distinct masculine ideal appears through the stereotypes the boys use. The stereotypes confirm a gentlemanly ideal, where boys and men are expected to court and be polite to girls. These elements of the stereotype defined ideal seem however to have been in conflict with the reality, as it was discussed in the magazines of how was it possible for boys to be able to afford to court girls. The shyness and awkwardness which the boy experienced when approaching girls, which was mentioned, also stands in direct contrast with the ideal. In the description of these conflicts between the ideal and the reality, we can quickly discern a sense of inferiority vis-à-vis the woman. One humorous, somewhat pejorative, stereotype that appeared in the boys' texts about love relationships is the womaniser. The man, or the male youth, who is interested in far too many women all at the same time is depicted in an unflattering and uncomplimentary manner. This confirms that the ideal was to stick to *one* girl as one's sweetheart.

When the body was discussed in the boys' texts, the male body and form is idealised further, and the connection between appearance and qualities of character are often clearly evident. The stereotypical fighter as described by the boys is strong and brave, and is fighting for the fatherland. This is a singularly positively depicted stereotype which can be said to contribute to one of the boys' entrenched male ideals. In contrast to the physically healthy and strong young man, there are two distinctly contrasting images – on the one hand, the grind or bookworm, and on the other hand, the sportsperson. The ideal was a sound and healthy boy who neither neglected their physical training nor let it go to extremes. This clear rejection of extremes contributes to clarify the male ideal of “in moderation,” as it was constructed in the usage of the boys' stereotypes of the ideal.

As stated previously, the descriptions of adolescence were quite gender neutral, especially so in terms of the happy youth. In the texts of the fatherland serving youth however, a pronounced male stereotype enters into the picture. The young man who wants to serve his

country becomes a symbol of the "becoming an adult" – the boy becomes a man when he serves his country.

Also in terms of camaraderie and friendship there is a prominent ideal in the boys' texts which is expressed in the stereotypical depiction of the good comrade. The friend is honest, faithful and helpful. The ideal friend has great influence on the female friends and contributes to the young man's building of his character. This ideal friendship stands in some contrast to the depiction of the everyday friendship (in the same way as the ideal admirer stands in contrast to the more awkward everyday courtship in respect to love relationships). The everyday friendship which is depicted lacks any element of idealising. This discrepancy between the ideal and the actual every-day reality is worth paying attention to – the male ideal which is formulated via the stereotypes certainly seems to have been difficult to maintain in practice. Meanwhile, one characteristic which continually reappears both in the more grandiloquent as well as in the everyday depictions of friendship, is loyalty. Boys' loyalty to each other is a clearly expressed ideal that permeates the stereotypical friend.

When the boys write about parents, in some respects there is not much difference between the mother and the father. Both parents have an upbringing responsibility and great influence over the youth while growing up. The father in the boys' texts, is however more disciplined and takes greater responsibility for the growing up children. In general, one is struck the fact by that the boys dwell significantly less upon the image of the father as kind-hearted and loving, in cases where the parent's gender is explicitly defined.

A civil servant ideal is markedly absent in the boys' texts. The profession which is given the most room is that of the teacher. The depictions of teachers are sometimes mocking and derisive, and caricatures appear frequently. Accolades and tributes of teachers were more uncommon. Here, the boys do not discriminate much between male and female teachers.

In summary, the boys' usage of stereotypes is thus prominent and is widely used in order to reinforce male dominance. The idealised masculinity, however, differs somewhat from the more mundane masculinity in the boys' texts. This can be interpreted as either the ideal was elusive and difficult to attain, or it had little to do with the boys' actual every-day life.

Girls on men and masculinity

In similarity with the girls' image of women, they are not particularly inclined to use stereotypes confirming a hierarchisation between the

sexes when it comes to the descriptions of the boy or the man. In the texts which deal with love and romance, superior men are not very prominent. However even the girls join in with the gentleman ideal, with the courting and polite boy. The womaniser appears a few of times in magazines from a co-ed secondary school, but in general he is also absent. Overall, the girls do not write very much at all about romantic relationships in their magazines.

In the girls' descriptions of the male fighter, the same stereotype which is present with the boys is confirmed – he should be strong and interested in developing his body. The future development of this masculine ideal is however something which is problematised by girls; a concern is expressed that this ideal might be on its way out. Girls also prominently distanced themselves from boys' and men's excesses both in terms of excessive participation in sports and on the other hand, an excessive social life. Again we see the golden middle way as a clearly identified ideal.

In the texts concerning youth and adolescence, the girls' depictions of explicit male youth or male camaraderie are missing. The girls could write about youth and friendship in broad terms, but never exclusively male. In this regard, we cannot speak about that the man should be the norm.

A similar pattern can also be found in the texts the girls have written about parenting. There is both a mother and a father present, and we cannot see any of the girls' stereotypes being specifically male defined. The parent in these texts are a gender neutral upbringers of children. The only difference is that the father has a more pronounced responsibility for their children's education.

As in the boys' texts, in the girls' descriptions of the civil servant ideal are missing. The commonly occurring depictions of teachers do not differentiate teachers by gender.

This provides us an overall picture which shows that girls hardly at all make use of the gendered stereotypes of men – neither positively nor pejoratively. Furthermore, it can be stated that men and masculinity do not have a central place in the girls' texts.

The other social classes

In addition to gender, this dissertation also addresses the *läroverk* (upper secondary school) youth's relationship to other social classes within the society. When young people write about social classes other than the bourgeois, it is often associated with a distancing and rejection. In texts about love relationships, the stereotypes of working class women become disparaging and patronising. These sexually active women are the object of the young people's derision and mockery –

they are clueless and ignorant, and additionally lack the physical attributes that otherwise makes women attractive and engaging.

Even in the depictions of the body and the activity, there is a class aspect. The pejorative stereotypes that young people make use of are however not confined to the working class' failures in the area of physical education and training, but here even the upper class rises up as a potential threat to the good physique. Pampering and spoiling, and far too much cherishing of growing up children pose a risk to the child's physical development, and this is directly linked to the upper class. However even the working class's children can be exposed to deficient or improper physical education, even if not the pampering and spoiling kind. The matter here is rather the opposite, in the form of insufficient cleanliness and the possibility to provide a good environment for growing up. We see here how the youth distanced themselves from excesses from or towards any direction, and that both the higher and the lower social classes became representatives of these excesses.

The absent parent is yet another pejorative stereotype where the aspect of class is prominent. In the descriptions of the absent mother, it is the fact of her being gainfully employed which, via the stereotype, is judged the harshest. A working woman who neglects her children is a threat to the society. The reasoning is also has a political aspect to it – the idea of childcare and working parents is associated with communism. In this way, the youth thus clearly distances themselves from the working class and the more progressive political ideas that existed in the early 1900s regarding family and work. The class aspect is clearly evident in the depictions of the failure of the parents. Even the pejorative stereotype of "the Drinker" has a clear association to the working class. Here we find there is also a connexion between with the violence against their wives and children. The Drinker is a man, but even his wife is depicted in a pejorative manner as passive and without influence. The consequences of this type of parenting is in the young people's texts very real. The children of such parents are at risk for handicaps and poverty.

In addition to the fact that the working class stands as examples of poor upbringers of children, they are also the subject of general scorn and ridicule by schoolchildren. Their language and appearance, as well as their love life and political involvement, are mocked. The worker is a pejorative stereotype in the young people's texts, with the exception of a couple of depictions of men at the very bottom of the bottom of the society. The male beggar arouses sympathy among schoolboys. Socially disadvantaged women however do not give rise empathy, neither from the boys nor from the girls. In general, it is difficult to see any differences in how girls and boys describe other social classes.

In summary, we can conclude that both the working class and the upper class are used as deterring examples of excess. Again, the young people's ideal of moderation emerges as a recurring theme. In addition, it is also notable that the condescending portrayals of the working class is so consistent that virtually all aspects of their private lives can be disparaged.

The zeitgeist and the stability of the ideals

Initially, the question was posed of how and to what extent young people's stereotypical images of their own and the opposite gender have changed over time. The answer is that very few changes can be seen over time. The ideal as well as the counter-ideal appears to be quite stable in depictions which are passed down from generation to generation, especially in the upper secondary boys' schools. The individual isolated time markers quickly pass by in the depictions of men and women, masculinity and femininity, but the overarching patterns show a remarkable rigidity, despite the radical changes which society has undergone during the period for my study.

Gender stereotyping is relatively constant, but the influence from the community in general is occasionally reflected via the stereotypes used in the young people's texts. We can see one of the clearest examples of this taking place around the time of WWI. In addition to an increased interest in nationalism and the idealisation of the fatherland, the depiction of the Swede's contribution to the fatherland at this time is more serious and less superficial than previously. This seriousness is also reflected in the schoolboys and schoolgirls' view of youth and adolescence. During the latter part of the period covered by my study, adolescence was depicted as less carefree than in the previous years. Pensiveness and depression are present to a greater extent in the texts from the 1910s and 1920s. During this period, the young people seem to have also been influenced by the debate concerning youth's lack of morals. In their view of themselves, the youth seems to have both joined the bourgeois youth craze mania and eventually also embraced the view of youth as a potential threat.

Even the threat from the emancipated modern woman grows greater and greater over time, from the boys' point of view. The working class did not appear to constitute a major threat, despite that this social group – like the women – eventually established themselves and gained more and more influence in the society. The risks associated with the rise of the working class in society seems, from the perspective of upper secondary school youth, particularly the boys, to have been concentrated on the problem that women might leave family and house in favour of gainful employment. The changes in society during

this period thus seems to have had little influence on the ideal gender stereotypes, but in terms of emancipation, appears have made the boys more reactionary than the girls.

Progressive girls and retrograde boys

We can ask, so how did the daughters and sons of the bourgeois construe gender and social class? The most striking aspect is perhaps the differences in the girls' and the boys' depictions, which emerges via looking at the stereotypes they use. Women in heterosocial (mixed-gender) social relationships were, as a rule, generally depicted as subordinate to men. This subordination was maintained, however, to a greater degree by boys than by girls. The connection between the woman's subordination and her appearance is also what is most prominent in the boys' texts. Although the "active – passive" dichotomy between men and women was maintained to a greater degree by the boys. The boys' texts which depict women and femininity can also be described as being characterised by a greater sexual interest in women than what can be found in the girls' texts. A heterosexual hegemony is maintained consistently through both the girls' as well as the boys' texts.

The boys' images of women and femininity are rather narrow. He describes her primarily in roles where she has some type of relationship to a man. On the other hand, the girls discuss boys in an unhindered manner, even using other presumptions. In the boys' texts, the stereotypical woman is often depicted as either pleasant and agreeable in the man's eyes, or causing ridicule by behaving ludicrously. When the girls, on the other hand, portray women in a stereotypical manner, the picture is far more nuanced – a woman in the girls' texts could be daring, active, dismissive and/or strong. The girls were also, to a significantly greater extent than the boys, keen to problematise women's traditional role in society. This challenges the images of women as complicit in their own subordination. On the contrary, it seems that the girls have not only been aware of their subordination, but also have been more inclined to strive for their emancipation. Boys did not problematise or question their role in the society to any great extent, except in terms of how he should personally behave vis-à-vis the courting gentlemanly ideal. In terms of what the boys' constructions of masculinity were however, it is worth stressing that in the boys' texts their constructions were markedly characterised by homosociality to a greater extent than in the girls' texts.

One recurring theme is a repudiation or censorship of excessiveness from any direction. We also see that the young people largely focus on these extremes in terms of different themes and stereotypes. Irrespec-

tive of whether it was a question of the development of one's physical body in relation to academic studies, or if indulgent and pampering parents in relation to disinterested ones, it was only the excessiveness which was stressed as being negative. This can also be connected to a class perspective. That the temperance or moderation with so many issues was described as an ideal, we can see that its opposite – immoderateness or excessiveness – is often associated with a social class other than the bourgeois.

As Florin and Johansson for instance pointed out earlier, the early 1900s upper secondary schools were characterised by a bourgeois culture, even when social recruitment was considerably widened. What this dissertation has been able to show is that the bourgeois ideals with its aversion to excesses and a rejection of and dissociation with both the working class as well as the upper class also permeated the youth of the upper secondary school's own texts.

Furthermore, the nationalist element can be seen recurring in many texts of the young people and these are by and large linked to the then-contemporary expectations of the girls, and the boys, approaching responsibilities in their life. Girls should grow up and contribute to the homeland via either supporting the men or raising generations; while the boys' contributions dealt with physically defending the country.

In summary, this study hopefully has contributed to both confirm and provide nuance to the previous research findings and conclusions concerning young people around the turn of the twentieth century. To analyse the youth's stereotypical images of gender and social class has proved to be particularly successful as the continuity of the young people's descriptions of femininity and masculinity have shown, in many respects, rigid gender and class ideals. The bourgeois ideals were undeniably characterised to a great extent by their worldview, but the young people, and especially the girls, also had an ability to formulate and problematise, as well as provide nuance to, these ideals. The progressive ideas concerning emancipation and society are found almost exclusively with the girls. The boys are significantly more reactionary and also more likely to make use over the entire period of perpetuating gender stereotypes. The boys' notions and perceptions of femininity and masculinity in general show little change over time, while the girls' perceptions and imagination are more changeable and to a greater extent appear to have been influenced by the social upheaval in the society. The schools which had girls as students appear, via my material, in some respects as a progressive permissive haven, an exception to the misogynistic male dominance of the time. A progressive emancipated form of schooling seems to have favoured the student's openness to progressive ideas and thinking, while the traditional male-dominated form of school

BORGERLIGHETENS DÖTTRAR OCH SÖNER

reinforced rigid notions of gender. The daughters of the bourgeois pressed forward; the sons of the bourgeois glanced backward.

Bilagor

Bilaga 1. Studentskrivningar

1883 – Ungdomen, livvets vår

Högre allmänna läroverket, Uppsala

Friesendorff, Reinhold

Hillström, Fingal

Wahlström, Wilhelm

Östenblad, Artur

1897 – Rikedomens ansvar

Högre allmänna läroverket, Uppsala

von Essen, Gustav Adolf

Lindberg, Allan Magnus

1909- Betydelse af att äga ett hem

Högre allmänna läroverket, Uppsala

Ander, Olof

Berglund, Adolf

Brillow, Anders

Ericson, Ruben

Gröndal, Evert

Karlsson, Martin

Lagerström, Nils

Lundbom, Gustaf Robert

Magnell, Axel

Nyqvist, Hans

Olsson, Alfons

Ringensson, Sven

Sandberg, Björn

Wallin, Herbert

Woxström, John

Lyceum för flickor, Stockholm

Thorell, Ruth

Åkfeldt, Naima

Åhlinska skolan, Stockholm

Bergström, Nanna

Gillberg, Signe

1912 Betydelsen av ett sunt idrottsliv

Uppsala högre elementarläroverk för flickor, Uppsala

Casparson, Ester

Lindroth, Lily

1913 – Bruket av alkohol ur hygienisk och social synpunkt

Lyceum för flickor, Stockholm

Arpi, Tora

Berglund, Anna

Sprengel, Greta

Wennerberg, Edith

1915 – Om fysisk fostran

Högre Allmänna läroverket, Uppsala

Dahlberg, Paul

Dubois, Eric

von Engeström, Stefan

Härdelin, Martin

Liljefors, Olle

Lindberg, Göran

Melchert, George

Meurling, Agathon

Ollander, Jonas

Oscarsson, Bernhard

Ringensson, Gösta

von Stedingtz, Gösta

Lyceum för flickor, Stockholm

Brodin, Greta

Hedlund, Mina

Uppsala högre elementarläroverk för flickor, Uppsala

von Engeström, Maja

Ericsson, Siri

1925 – Ungdomens själuppfostran

Högre allmänna läroverket, Uppsala

af Ekenstam, Krister August Wilhelm

Eklöf, Axel Reinhold

Fridolfsson Almgren, Gunnar Axel

Godberg, Gustav Albert Emanuel

Hjortsberg, Johan Alexius

Knutsson Öberg, Per

Lovén, Gösta Lorenz

Lundquist, Erik Gunnar

Mandorff, Torsten Fridolf

Nordin, Bror Åka Karl Wilhelm

Sandin, Gustav Folke

Uppsala högre elementarläroverk för flickor, Uppsala

Norenus, Karin

Åhlinska skolan, Stockholm

Moberg, Greta

Pettersson, Ingrid Märta

1928 – Kvinnorörelsen i Sverige

Högre allmänna läroverket, Uppsala

Nydahl, Holger

Renström, Carl

Werner, Birger

Wikström, Fredrik

Lyceum för flickor, Stockholm

Wohlin, Ulla

Uppsala högre elementarläroverk för flickor, Uppsala

von Holst, Beth

Kjellén, Rut

Weidenhagen, Karin

Åhlinska skolan, Stockholm

Edengren, Britta

Lundegren, Svea

Referenser

Otryckt material

Landsarkivet i Uppsala (ULA)

Högre allmänna läroverket i Uppsala med föregångare

F 5A Skriftliga prov vid avgångs- och studentexamina

Vol. 19 (1883)

Vol. 34 (1897)

Vol. 58 (1909)

Vol. 59 (1909)

Vol. 68 (1915)

Vol. 69 (1915)

Vol. 85 (1925)

Vol. 86 (1925)

Vol. 91 (1928)

Vol. 92 (1928)

Ö 4B Uppsala gymnasieförbund

Vol. 4 (1901–1912) Tidningen Brage

Stockholms stadsarkiv (SSA)

Lyceum för flickor

F 2A Studentexamensskrivningar

Vol. 4 (1908–1912)

Vol. 5 (1913–1917)

Vol. 8 (1926–1929)

Åhlinska skolan

E V Studentskrivningar

Vol. 5 (1909–1911)

Vol. 13 (1924–1925)

Vol. 14 (1926–1928)

Ö 1 Skolans föreningars handlingar

Vol. 1 (1901-1938, odat.) Gymnasieföreningen Runa

Uppsala stadsarkiv

Uppsala högre elementarläroverk för flickor

D 1a Liggare över elever, inskrivningsböcker

Vol. 1 (1884-1964)

F 1b Skriftliga prov i studentexamen

Vol. 2 (1916-1918)

Vol. 6 (1925-1926)

Vol. 7 (1927-1928)

Uppsala universitetsbibliotek (UUB)

Handskrifter, Uga 3-5

Pax et Concordia, Högra allmänna läroverket, Uppsala, 1919

Halmstad kommunarkiv

Föreningen Concordia

F1 Övriga ämnesordnade handlingar

Concordia, 1914, 1920, 1924

Tryckt material

Kungliga biblioteket

Småtryck, lärjungeföreningar

Amicitia, Beskowska skolan, Stockholm 1912

Anmärkningsboken, Privata Gymnasiet, 1907-1909

Anners, Lundsberg Storfors, 1910

Concordia, Högre allmänna läroverket, Halmstad, 1911

Gymnasist-Bladet, Helsingborg, 1893

Gymnasisten, Gymnasieförbundet, Västerås 1887-1893

Gymnasisten, Växjö, 1914

Gymnasisten, Halmstad, 1924

Hammarslag, Högre allmänna läroverket, Linköping, 1919

Heimdallisten, Högre allmänna läroverket, Växjö, 1917

Humor & Rumor, Högre allmänna läroverket, Linköping, 1920

Iduna, Högre allmänna läroverket, Helsingborg, 1896, 1899, 1902

KNL:s medlemsblad, Stockholm, 1923
 Lördags-Nisses fästnummer, Falun, 1906
 Qvasten, Kalmar, 1904
 Sanningen, Uppsala privata Gymnasium, Uppsala, 1911
 SVEA, Högre allmänna läroverket, Litterära föreningen, Lund,
 Tramsebyxan, Högre allmänna läroverket, Uppsala, 1914
 Unitas, Högre läroverket och flickskolan, Västervik, 1918-1919

Uppsala universitetsbibliotek (UUB)

Okatalogiserat, Skolväsende, skoltidningar
 Flickskolealbum, Realflickskolan, Härnösand, 1923
 Mimer, Lunds privata elementarläroverks litterära förening, Lund
 1915, 1920, 1923
 Nya Gymnasisten, Sundsvall, 1887
 Pegasen, Högre allmänna läroverket, Uppsala, 1928-1930
 Scholgrisen, Stockholm, 1903
 Skoltomten, Nordens ungdom och läroverkssamfund, Linköping
 1877-1878

Okatalogiserat, skolväsende, skoltidningar, kapsel
 Hej, Stockholm, 1925

Litteratur

Andersson, Åsa (2002), *Ett högt och ädelt kall : kalltankens betydelse för sjuksköterskeyrkets formering 1850-1933*. Skrifter från institutet för historiska studier, 1651-0046 ; 1. Umeå: Univ.
 Andræ, Marika (2001), *Rött eller grönt? : flicka blir kvinna och pojke blir man i B. Wahlströms ungdomsböcker 1914-1944*. Stockholm: B. Wahlström.
 Ariès, Philippe (1982), *Barndomens historia*. Stockholm: Gidlund.
 Backman Prytz (2011), "Utbildning och genus", i *Utbildningshistoria : en introduktion*, S. 307-324: Studentlitteratur.
 Bardi, Abigail R. (2007), *The Gypsy as Trope in Victorian and Modern British Literature*. ProQuest.
 Beetham, Margaret (1996), *A magazine of her own? : domesticity and desire in the woman's magazine, 1800-1914*. London ; Routledge.
 Berg, Charles Ramírez (2002), *Latino images in film : stereotypes, subversion, resistance*. Texas film and media studies series. Austin, Tex.: University of Texas Press.

- Berger, John (1972), *Ways of seeing : based on the BBC television series with John Berger*. London: British Broadcasting Corporation and Penguin books.
- Berggren, Henrik (1995), *Seklets ungdom : retorik, politik och modernitet 1900-1939*. Stockholm: Tiden.
- Berglund, Tomas (2007), *Det goda faderskapet : i svenskt 1800-tal*. Stockholm: Carlsson.
- Berling Åselius, Ebba (2005), *Rösträtt med förhinder : rösträttsstrecken i svensk politik 1900-1920*. Stockholm studies in history, 0491-0842 ; 82. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis : (1881), *Berättelse om det första allmänna flickskolmötet i Stockholm den 10, 11 och 12 juni 1879*. Stockholm.
- Bjurman, Eva Lis (1998), *Catrines intressanta blekhet : unga kvinnors möten med de nya kärlekskraven 1750-1830*. Eslöv: B. Östlings bokförl. Symposion.
- Boëthius, Ulf (1989), *När Nick Carter drevs på flykten : kampen mot "smutslitteraturen" i Sverige 1908-1909*. Stockholm: Gidlund.
- Butler, Judith (2006), *Gender trouble : feminism and the subversion of identity*. Routledge classics. New York ;, Routledge.
- Carlsson, Sten (1950), *Svensk ståndscirkulation 1680-1950*. Uppsala: J. A. Lindblads Förlag.
- Dillard, Dudley (1977), *Västeuropas och Förenta staternas ekonomiska historia*. Lund: LiberLäromedel.
- Drotner, Kirsten (1985), *More next week! : English children and their magazines, 1751-1945*. Aarhus: Univ.
- Dyer, Richard (1993), *The matter of images : essays on representations*. London: Routledge.
- Dyhouse, Carol (2013), *Girl trouble : panic and progress in the history of young women*. London: Zed Books.
- Edquist, Samuel (2001), *Nyktra svenskar : Godtemplarrörelsen och den nationella identiteten 1879-1918*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Ekenstam, Claes (1993), *Kroppens idéhistoria : disciplinering och karaktärsdanning i Sverige 1700-1950*. Hedemora: Gidlund.
- Elmgren, Ainur (2008), *Den allrakäraste fienden : svenska stereotyper i finländsk press 1918-1939*. Lund: Sekel.
- Enefalk, Hanna (2008), *En patriotisk drömvärld : musik, nationalism och genus under det långa 1800-talet*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis :
- Englund, Boel & Kåreland, Lena (2008), *Rätten till ordet : en kollektivbiografi över skrivande Stockholmskvinnor 1880-1920*. Stockholm: Carlsson.

- Engman, Max (1990), "Finlands tärnor : ett stycke manshistoria", i *Historisk tidskrift för Finland*, 75(1990):2, s. 264-297:
- Farnham, Christie (1994), *The education of the southern belle : higher education and student socialization in the antebellum South*. New York: New York Univ. Press.
- Fjelkestam, Kristina, Hill, Helena & Tjeder, David (2013), *Kvinnorna gör mannen : maskulinitetskonstruktioner i kvinnors text och bild 1500-2000*. Göteborg: Makadam.
- Florin, Christina & Johansson, Ulla (1993), "Där de härliga lagrarna gro..." : kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850-1914. Stockholm: Tiden.
- Florin, Christina (1987), *Kampen om katedern : feminiserings- och professionaliseringsprocessen inom den svenska folkskolans lärarkår 1860-1906*. Umeå studies in the humanities, 0345-0155 ; 82. Umeå : Univ.
- Formark, Bodil (2010), *Den välsituerade flickan : om den svenska flickscoutrörelsens historia 1910-1940*. Lund: Sekel Bokförlag.
- Foucault, Michel (1980), *Sexualitetens historia. 1, Viljan att veta*. Stockholm: Gidlund.
- Frih, Anna-Karin (2007), *Flickan i medicinen : ungdom, kön och sjuklighet 1870-1930*. Örebro: Örebro universitetsbibliotek.
- Frykman, Jonas (1988), *Dansbaneeländet : ungdomen, populärkulturen och opinionen*. Stockholm: Natur och kultur.
- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar (1979), *Den kultiverade människan*. Lund: LiberLäromedel.
- Gay, Peter (1984), *The Bourgeois Experience : Victoria to Freud. Vol. 1, Education of the senses*. New York: Oxford Univ. Press.
- Gilman, Sander L (1985), *Difference and pathology : stereotypes of sexuality, race, and madness*. Ithaca: Cornell University Press.
- Gilman, Sander L. (1982), *Seeing the insane : a cultural history of madness and art in the western world*. New York : John Wiley & Sons.
- Hall, G. Stanley (1904), *Adolescence : its psychology and its relations to physiology, anthropology, sociology, sex, crime, religion and education. Vol. 1*. New York: D. Appleton and company.
- Hall, Stuart (1997), *Representation : cultural representations and signifying practices*. London: Sage.
- Hedenborg, Susanna & Wikander, Ulla (2003), *Makt och försörjning*. Lund: Studentlitteratur.
- Hendrick, Harry (1990), *Images of youth : age, class, and the male youth problem, 1880-1920*. Oxford: Clarendon.

- Henriksson, Blanka (2007), *"Var trogen i allt" : den goda kvinnan som konstruktion i svenska och finlandssvenska minnesböcker 1800-1980*. Åbo: Åbo Akademi.
- Herrström, Gunnar (1966), *1927 års skolreform : en studie i svensk skolpolitik 1918-1927*. Stockholm: Svenska bokförlaget.
- Heywood, Colin (2005), *Barndomshistoria*. Lund: Studentlitteratur.
- Hirdman, Yvonne (2003), *Genus : om det stabila föränderliga former*. Malmö: Liber.
- (1988), "Genussystemet : reflexioner kring kvinnors sociala underordning", i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 1988:3 s. 49-63:
- (1979), *Vi bygger landet : den svenska arbetarrörelsens historia från Per Göttrik till Olof Palme*. Solna: Pogo press.
- Hobsbawm, E. J. (1989), *Imperiernas tidsålder*. Stockholm: Tiden.
- Hurtig, Lisbeth (2006), "Hönan Laura : en bildanalys av 1950-talets flickskolekultur i Linköping", i *Normalitetens förhandling och förvandling : en antologi om barn, skola och föräldraskap*, S. 165-195.
- Hällgren, Anna-Maria (2013), *Skåda all världens uselhet : visuell pedagogik och reformism i det sena 1800-talets populärkultur*. Möklinta: Gidlund.
- Jacobsson, Mats (2000), *"Att blifva sin egen" : ungdomars väg in i vuxenlivet i 1700- och 1800-talens övre Norrland*. Umeå: Univ.
- Jansson, Karin Hassan (2002), *Kvinnofrid : synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600-1800*. Studia historica Upsaliensia, 0081-6531 ; 205. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis :
- Johannisson, Karin (1994), *Den mörka kontinenten : kvinnan, medicinen och fin-de-siècle*. Stockholm: Norstedt.
- Johansen, Shawn (2001), *Family men : middle-class fatherhood in early industrializing America*. New York: Routledge.
- Johansson, Ulla & Florin, Christina (1996), "Tre kulturer - tre historier : disciplinering i läroverk, flickskolor och folkskolor under 1800-talets senare hälft", i *Utbildningshistoria*, 1996, s. 15-46: Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria.
- Kaplan, Louise J. & Hansson, Svante (1987), *Farväl till barndomen : en bok om adolescensen*. Stockholm: Natur och kultur.
- Kitch, Carolyn L. (2001), *The girl on the magazine cover : the origins of visual stereotypes in American mass media*. Chapel Hill, N.C.: University of North Carolina Press.
- Kocka, Jürgen (1987), *Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Kolbe, Gunlög (2001), *Om konsten att konstruera en kvinna : retoriska strategier i 1800-talets rådgivare och i Marie Sophie Schwartz' romaner*. Göteborg: Litteraturvetenskapliga institutionen, Univ.

- Kyle, Gunhild (1987), *Handbok i svensk kvinnohistoria*. Stockholm: Carlsson.
- (1972), *Svensk flickskola under 1800-talet*. Göteborg: Kvinnohistoriskt arkiv.
- Landahl, Joakim (2006), *Auktoritet och ansvar : lärares fostrans- och omsorgsarbete i historisk belysning*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Landquist, John (1959), *Så skriver man A i modersmålet : 50 A-uppsatser i studentexamen 1946-1958 med kommentarer och systematisk förteckning över ämnen för svensk uppsats 1864-1958*. Stockholm: Medén.
- Laqueur, Thomas (1994), *Om könens uppkomst : hur kroppen blev kvinnlig och manlig*. Stockholm ; B. Östlings bokförl. Symposion.
- Larsson [Bondestam], Maja (2002), *Den moraliska kroppen : tolkningar av kön och individualitet i 1800-talets populärmedicin*. Hedemora: Gidlund.
- Larsson, Esbjörn (2005), *Från adlig uppfostran till borgerlig utbildning : Kungl. krigsakademien mellan åren 1792 och 1866*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- (2009), "Från lärd skola till läroverk: Läroverksutbildningens utveckling i Sverige från rikets delning till 1878 års skollag.", i *Skolhistoriskt arkiv*. Svenska skolhistoriska föreningen i Finland 32. Helsingfors.
- Laskar, Pia (2005), *Ett bidrag till heterosexualitetens historia : kön, sexualitet och njutningsnormer i sexhandböcker 1800-1920*. Stockholm: Modernista.
- Levin, Hjärdis (1986), *Testiklarnas herravälde : sexualmoralens historia*. Stockholm: Akademilitteratur.
- Ljunggren, Jens (1999), *Kroppens bildning : Linggymnastikens manlighetsprojekt 1790-1914*. Eslöv: B. Östlings bokförl. Symposion.
- Lundbergh, Beate (1986), *Kom ihåg att du är underlägsen! : pedagogik för borgarflickor i 1880-talets Sverige*. Lund: Studentlitteratur.
- Lykke, Nina (2003), "Intersektionalitet - ett användbart begrepp för genusforskningen", i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 24(2003):1, s. 47-56.
- Lövheim, Daniel (2006), *Att inteckna framtiden : läroplansdebatter gällande naturvetenskap, matematik och teknik i svenska allmänna läroverk 1900-1965*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Macfarlane, Alan (1986), *Marriage and love in England : modes of reproduction 1300-1840*. Oxford: Blackwell.
- Magnusson, Lars (2002), *Sveriges ekonomiska historia*. Stockholm: Prisma.

- Malmström, Bernhard Elis (1880), *Dikter*. Stockholm: Beijer.
- Mannheim, Karl (1943), *Diagnosis of our time : wartime essays of a sociologist*. London: Kega Paul, Trench, Treubner.
- Markusson Winkvist, Hanna (2003), *Som isolerade öar : de lagerkransade kvinnorna och akademien under 1900-talets första hälft*. Eslöv: B. Östlings bokförl. Symposion.
- Meinander, Henrik (1994), *Towards a bourgeois manhood : boys' physical education in Nordic secondary schools 1880-1940*. Helsinki: Societas scientiarum Fennica.
- Mitterauer, Michael (1991), *Ungdomstidens sociala historia*. Historia och samhällsvetenskap, Göteborg: Röda bokförl.
- Mosse, George L. (1996), *The image of man : the creation of modern masculinity*. New York: Oxford Univ. Press.
- Norberg, Johan R. (2002), "Idrottsrörelsens utbredning, anslutning och sammansättning", i *Ett idrottssekel*, S. 24-57:
Nordisk familjebok : konversationslexikon och realencyklopedi. (1922), Vol. 33. Stockholm: Nordisk familjeboks förl.
- Nordström, Marie (1987), *Pojkskola, flickskola, samskola : samundervisningens utveckling i Sverige 1866-1962*. Lund: Lund Univ. Press.
- Norlin, Björn (2010), *Bildning i skuggan av läroverket : bildningsaktivitet och kollektivt identitetsskapande i svenska gymnasistföreningar 1850-1914*. Umeå: Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet.
- Nyblom, Andreas (20120707), "Viktor Rydberg ett barn av sin moderna tid", *Svenska Dagbladet*. Stockholm.
- Okely, Judith (1983), *The traveller-gypsies*. Cambridge: Cambridge U.P.
- Olofsson, Eva (1989), *Har kvinnorna en sportslig chans? : den svenska idrottsrörelsen och kvinnorna under 1900-talet*. Umeå: Univ.
- Palczewski, Catherine H. (2005), "The Male Madonna and the Feminine Uncle Sam: Visual Argument, Icons, and Ideographs in 1909 Anti-Woman Suffrage Postcards", *Quarterly Journal of Speech* 91, nr 4 (november) s. 365-394.
- Parland-von Essen, Jessica (2005), *Behagets betydelser : döttrarnas education i det sena 1700-talets adelskultur*. Möklinta: Gidlund.
- Perkins, Tessa (1979), "Rethinking Stereotypes", i *Ideology and cultural production*, redigerad av Michèle Barrett. New York: St. Martin's press.
- Planck, Brita (2014), *Kärlekens språk : adel, kärlek och äktenskap 1750-1900*. Göteborg: Institutionen för historiska studier, Göteborgs universitet.

- Pålbrant, Rolf (1977), *Arbetarrörelsen och idrotten 1919-1939*. Studia historica Upsaliensia, 0081-6531 ; 91. Uppsala : Univ. ;
- Redogörelse för skolmötet i Stockholm 1876 den 10:de, 11:te och 12:te april*. (1876), Stockholm: P. A. Norstedt & Söner (i kommission).
- Rimm, Stefan (2011), *Vältalighet och mannafostran : retorikutbildningen i svenska skolor och gymnasier 1724-1807*. Uppsala: Stefan Rimm.
- Rodell, Magnus (2008), "Fallna svenskar och fortifikationer i vildmarken : om det ryska hotet och medielandskapet kring 1900", i *Beväpning i olika medier*, s. 79-115:
- Rydberg, Viktor (1891), *Dikter. Andra samlingen*. Stockholm: Bonnier.
- Rönnbäck, Josefin (2004), *Politikens genusgränser : den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap 1902-1921*. Stockholm: Atlas.
- Rönholm, Tord (1999), *Kunskapens kvinnor : sekelskiftets studentkor i mötet med den manliga universitetsvärlden*. Umeå: Institutionen för historiska studier.
- Samuelsson, Sixten (1952), *Högre allmänna läroverket i Uppsala : en gammal skolas öden från 1200-talet till våra dagar*. Uppsala.
- Sanders, Valerie. (2009), *The tragi-comedy of Victorian fatherhood*. Cambridge, UK ; Cambridge University Press.
- Schånberg, Ingela (2001), *Genus och utbildning : ekonomisk-historiska studier i kvinnors utbildning ca 1870-1970*. Lund : Univ. ;
- Sjöstedt, C. E. & Thorén, Birger (1963), *Studentexamen 100 år*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Steinrud, Marie (2008), *Den dolda offentligheten : kvinnlighetens sfärer i 1800-talets högre ståndskultur*. Stockholm: Carlsson.
- Steorn, Patrik (2006), *Nakna män : maskulinitet och kreativitet i svensk bildkultur 1900-1915*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Strindberg, August (1982), *Giftas. 1-2 : äktenskapshistorier*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Sundkvist, Maria (1994), *De vanartade barnen : mötet mellan barn, föräldrar och Norrköpings barnavårdsnämnd 1903-1925*. Linköping studies in arts and science, 0282-9800 ; 112. Uppsala: Hjelm.
- (2006), *Klassens klasser : gymnasieföreningar i läroverk och gymnasieskolor 1846-1996*. Stockholm: Carlsson.
- Svensén, Carl Johan (1865), "Motion N:o 313". URL:
<http://www.ub.gu.se/kvinndata/portaler/kunskap/pdf/1865.pdf>
- Sveriges allmänna läroverksstadgar 1561-1905. 10, 1878 års skollag : vidfogad skrift: Anvisningar och råd; bilaga till 1820 års skolordning*. (1927), Lund: Fören. för svensk undervisningshistoria.

- Sveriges allmänna läroverksstadgar 1561-1905. 11, 1905 års läroverksstadgar.* (1930), Lund: Fören. för svensk undervisningshistoria.
- Söderberg, Johan (2001), *Röda läppar och shinglat hår : konsumtionen av kosmetika i Sverige 1900-1960.* Stockholm: Ekonomisk-historiska institutionen.
- Søland, Birgitte (2000), *Becoming modern : young women and the reconstruction of womanhood in the 1920s.* Princeton, N.J.: Princeton Univ. Press.
- Therborn, Göran (1989), *Borgarklass och byråkrati i Sverige : anteckningar om en solskenshistoria.* Lund: Arkiv.
- Tjeder, David (2002), "Maskulinum som problem : genusforskningen om män", i *Historisk tidskrift (Stockholm)*, 2002 (122), s. [481]-493; *Historisk tidskrift (Stockholm)*.
- (2003), *The power of character : middle-class masculinities, 1800-1900.* Stockholm: Univ. www.tjeder.nu.
- Tolvhed, Helena (2008), *Nationen på spel : kropp, kön och svenskhet i populärpressens representationer av olympiska spel 1948-1972.* Umeå: h:ström - Text & kultur.
- Tornbjer, Charlotte (2002), *Den nationella modern : moderskap i konstruktioner av svensk nationell gemenskap under 1900-talets första hälft.* Lund: Nordic Academic Press.
- Tosh, John (1999), *A man's place : masculinity and the middle-class home in Victorian England.* New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Ullström, Sten-Olof (2002), *Likt och olik : Strindbergsbildens förvandlingar i gymnasiet.* Eslöv: B. Östlings bokförl. Symposion.
- Ursing, Anna Maria (2004), *Fantastiska fröknar : studier av lärarinnegestalter i svensk skönlitteratur.* Stockholm: B. Östlings bokförl. Symposion.
- Wennerholm, Staffan (2005), *Framtidsskaparna : vetenskapens ungdomskultur vid svenska läroverk 1930-1970.* Lund: Arkiv.
- Wennhall, Johan (1994), *Från djäkne till swingpjatt : om de moderna ungdomskulturernas historia.* Etnolore, 0280-9559 ; 16. Uppsala: Etnologiska institutionen, Univ.
- Westberg, Johannes; (2011), *Förskolans aktörer : Stat, kår och individ i förskolans historia.* Historiska institutionen. Förskolans aktörer : Stat, kår och individ i förskolans historia.
- Westberg, Johannes (2008), *Förskolepedagogikens framväxt : pedagogisk förändring och dess förutsättningar, ca 1835-1945.* Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

- Williams, Raymond & Rydström, Anette (1980), *Marx och kulturen : en diskussion kring marxistisk kultur- och litteraturteori*. Stockholm: Bonnier.
- Zook, Melinda S. (2002), "Integrating Men's History into Women's History: A Proposition", *The History Teacher* 35, nr 3 (1 maj) s. 373–387.
- Åselius, Gunnar (1994), *The "Russian menace" to Sweden : the belief system of a small power security élite in the age of imperialism*. Stockholm: [Univ.].

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS
Studier i utbildnings- och kultursociologi

Editores: Donald Broady, Mikael Börjesson, Peter Waara

1. Palme, Mikael, 2009, Det kulturella kapitalet. Studier av symboliska tillgångar i det svenska utbildningssystemet 1988–2009.
2. Lundin, Sverker, 2009, *Skolans matematik. En kritisk analys av den svenska skolmatematikens förhistoria, uppkomst och utveckling.*
3. Lidegran, Ida, 2009, *Utbildningskapital. Om hur det alstras, fördelas och förmedlas.*
4. Bertilsson, Emil, 2014, *Skollärare. Rekrytering till utbildning och yrke 1977–2009.*
5. Backman Prytz, Sara, 2014, *Borgerlighetens döttrar och söner. Kvinnliga och manliga ideal bland läroverksungdomar, ca. 1880–1930.*

